

**ISMA University of Applied Sciences
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies, National Academy of
Sciences of Ukraine
Zaporizhzhia National University
Hetman Petro Sahaydachny National Army Academy
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
Uzhhorod National University
Lviv Polytechnic National University
East European Scientific Studies Center
Center for Ukrainian and European Scientific Cooperation**

**INITIAL MILITARY TRAINING AS A NATIONAL
SECURITY FACTOR: HISTORICAL EXPERIENCE,
LESSONS FOR UKRAINE**

Scientific monograph

Riga
Latvia
Baltija Publishing
2026

Recommended for printing and distribution via Internet by the Academic Council of Baltic Research Institute of Transformation Economic Area Problems according to the Minutes № 5 dated 28.05.2026

Education and science as factors of post-war reconstruction: historical experience, lessons for Ukraine. Scientific monograph / [Scientific editors: V. Ilnytskyi, M. Haliv]. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2026. 216 p.

EDITORIAL BOARD:

Maliarchuk O. M., Palahniuk M. M., Hryvnaк B. L., Shastko I. M., Karpenko O. Ye., Haliv M. D., Lazurko L. M., Stetsyk Yu. O., Ilnytskyi V. I.

REVIEWERS:

Smutok Ihor – Doctor of History, Professor, Professor of the Department of World History of Ukraine and Special Historical Disciplines of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University;

Starka Volodymyr – Doctor of History, Professor, Professor of the Department of History of Ukraine, Archeology and Special Branches of Historical Sciences of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.

ISBN 978-9934-26-692-8

© ISMA University of Applied Sciences
© Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
© Lesya Ukrainka Volyn National University
© I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies, National Academy of Sciences of Ukraine
© Zaporizhzhia National University
© Hetman Petro Sahaydachny National Army Academy
© Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
© Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
© Uzhhorod National University
© Lviv Polytechnic National University
© East European Scientific Studies Center
© Center for Ukrainian and European Scientific Cooperation

**Університет прикладних наук ISMA
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
Інститут українознавства імені І. Крип'якевича
Запорізький національний університет
Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного
Університет Григорія Сковороди в Переяславі
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
Ужгородський національний університет
Національний університет «Львівська політехніка»
Центр східноєвропейських наукових студій
Центр українсько-європейського наукового співробітництва**

**ПОЧАТКОВА ЗАГАЛЬНОВІЙСЬКОВА ПІДГОТОВКА
ЯК ЧИННИК НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ:
ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД, УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ**

Наукова монографія

Riga
Latvia
Baltija Publishing
2026

Recommended for printing and distribution via Internet by the Academic Council of Baltic Research Institute of Transformation Economic Area Problems according to the Minutes № 5 dated 28.05.2026

Початкова загальновійськова підготовка як чинник національної безпеки: історичний досвід, уроки для України. Наукова монографія / [Наукові редактори: В. Ільницький, М. Галів]. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2026. 216 с.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Малярчук О. М., Палагнюк М. М., Гривнак Б. Л., Шастко І. М., Карпенко О. Є., Галів М. Д., Лазурко Л. М., Стецик Ю. О., Ільницький В. І.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Смуток Ігор – доктор історичних наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії України та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка;

Старка Володимир – доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

ISBN 978-9934-26-692-8

© ISMA University of Applied Sciences

© Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

© Волинський національний університет імені Лесі Українки

© Інститут українознавства імені І. Крип'якевича

© Запорізький національний університет

© Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

© Університет Григорія Сковороди в Переяславі

© Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

© Національний університет «Львівська політехніка»

© Центр східноєвропейських наукових студій

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

Друга радянська земельна політика західної України (на прикладі Івано-Франківської області) аналіз соціальної політики радянського тоталітарного режиму у ХХ столітті (**Малярчук О. М., Палагнюк М. М., Гривнак Б. Л., Шастко І. М.**) 9

1. Історичні передумови формування соціальної політики... 13
2. Побут, зайнятість населення. 15
3. Трудові ресурси..... 20
4. Інфраструктура побуту 27
5. Спроба окреслення перспектив..... 36

РОЗДІЛ 2

Патріотизм як наскрізна цінність професійної підготовки майбутніх педагогів в умовах воєнного стану (**Карпенко О. Є.**).... 47

1. Нормативно-правові та концептуальні засади патріотичного виховання..... 48
2. Військово-патріотична складова як чинник національної безпеки..... 53
3. Патріотизм як етичний фундамент підготовки майбутніх педагогів 55
4. Соціокультурний вимір патріотичного виховання 58

РОЗДІЛ 3

Підготовка дітей та молоді до національної оборони в країнах Балтії (кінець ХХ – початок ХХІ ст) (**Галів М. Д.**) ... 67

1. Громадсько-державний характер передармійської підготовки молоді в Литовській Республіці 70
2. Трансформація підготовки молоді до національної оборони в Латвійській Республіці 89
3. Система початкової військової підготовки в Естонській Республіці..... 103

РОЗДІЛ 4

Трансформація військової освіти у шкільній системі Польщі в умовах сучасних безпекових викликів: досвід та перспективи адаптації (**Лазурко Л. М.**) 129

1. Передумови та чинники трансформації військової освіти в Польщі.....	130
2. Еволюція військової підготовки у шкільній системі Польщі (1990-ті – 2016 рр.).....	132
3. Інституціоналізація та стандартизація військової освіти (2017–2020 рр.)	134
4. Сучасні моделі військово-безпекової підготовки та їх значення для формування оборонного потенціалу.....	138

РОЗДІЛ 5

Українсько-канадська співпраця у розвитку військової освіти (Стецик Ю. О.)	150
1. Історичний огляд українсько-канадської співпраці	151
2. Вплив українсько-канадської співпраці на військову освіту в Україні.....	156
3. Сучасний стан та перспективи розвитку українсько-канадської співпраці у сфері військової освіти	158

РОЗДІЛ 6

Дискусії на сторінках газети «Die Zeit» щодо запровадження обов'язкової початкової військової підготовки для німецької шкільної молоді (Стецик Ю. О.).....	169
1. Історико-політичний контекст дискусії	171
2. Аргументи на користь базової військової підготовки німецьких школярів у медіадискурсі «Die Zeit»	178
3. Критика базової військової підготовки школярів у «Die Zeit».....	180

РОЗДІЛ 7

Шведська асоціація оборонної підготовки (Försvarsutbildarna): історичний досвід, уроки для України (Ільницький В.І., Галів М.Д.)	188
1. Історіографія та джерельна база дослідження.....	189
2. Історичний розвиток Шведської асоціації оборонної підготовки.....	193
3. Зміст, напрями і форми діяльності	198
4. Можливості використання шведського досвіду в Україні	205

CONTENTS

SECTION 1

The Second Sovietization of Western Ukrainian Lands
(Case Study of Ivano-Frankivsk Region): Analysis of the Social Policy
of the Soviet Totalitarian Regime in the 20th Century (**O. M. Maliar-
chuk, M. M. Palahniuk, B. L. Hryvnak, I. M. Shastko**) 9

1. Historical Preconditions for the Formation of Social Policy... 13
2. Everyday Life and Employment of the Population 15
3. Labor Resources 20
4. Social Infrastructure 27
5. Attempt to Outline Prospects 36

SECTION 2

Patriotism as a Cross-Cutting Value in the Professional Training
of Future Teachers under Martial Law (**O. Ye. Karpenko**) 47

1. Regulatory and Conceptual Foundations
of Patriotic Education..... 48
2. The Military-Patriotic Component as a Factor of National
Security..... 53
3. Patriotism as an Ethical Foundation of Future Teacher
Training 55
4. Sociocultural Dimension of Patriotic Education 58

SECTION 3

Preparation of Children and Youth for National Defense in the
Baltic States (Late 20th – Early 21st Century) (**M. D. Haliv**) 67

1. The Public-State Nature of Pre-Conscription Training of
Youth in the Republic of Lithuania 70
2. Transformation of Youth Preparation for National Defense
in the Republic of Latvia 89
3. The System of Initial Military Training in the Republic
of Estonia 103

SECTION 4

Transformation of Military Education in the School System
of Poland under Contemporary Security Challenges: Experience
and Prospects for Adaptation (**L. M. Lazurko**) 129

1. Preconditions and Factors of the Transformation of Military Education in Poland	130
2. Evolution of Military Training in the Polish School System (1990s – 2016)	132
3. Institutionalization and Standardization of Military Education (2017–2020)	134
4. Modern Models of Military and Security Training and Their Importance for Shaping Defense Potential	138

SECTION 5

Ukrainian-Canadian Cooperation in the Development of Military Education (Yu. O. Stetsyk)	150
1. Historical Overview of Ukrainian-Canadian Cooperation	151
2. The Impact of Ukrainian-Canadian Cooperation on Military Education in Ukraine	156
3. Current State and Prospects for the Development of Ukrainian-Canadian Cooperation in the Field of Military Education	158

SECTION 6

Debates in the Newspaper Die Zeit on the Introduction of Compulsory Basic Military Training for German School Youth (Yu. O. Stetsyk).....	169
1. Historical and Political Context of the Debate	171
2. Arguments in Favor of Basic Military Training for German Schoolchildren in the Media Discourse of Die Zeit	178
3. Criticism of Basic Military Training for Schoolchildren in Die Zeit	180

SECTION 7

The Swedish Defence Training Association (Försvarsutbildarna): Historical Experience and Lessons for Ukraine (V. I. Ilnytskyi, M. D. Haliv)	188
1. Historiography and Source Base of the Study	189
2. Historical Development of the Swedish Defence Training Association	193
3. Content, Directions, and Forms of Activity	198
4. Possibilities for Applying the Swedish Experience in Ukraine	205

РОЗДІЛ 1

СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ ЯК СИСТЕМИ ЗАХОДІВ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУСПІЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Малярчук О. М., Палагнюк М. М.,
Гривнак Б. Л., Шастко І. М.

ВСТУП

Актуальні питання сучасного стану соціальної політики та основних напрямів її реформування завжди привертали увагу вчених. Висловлені точки зору різняться залежно від історичного періоду та галузі знань навіть серед представників однієї сфери. Це пояснюється відсутністю комплексного законодавчого врегулювання концептуальних положень України та наукових підходів. В історичній літературі пропонується розуміти під соціальною політикою цілеспрямовану діяльність держави та її структур щодо регулювання соціальної сфери й соціальних відносин заради вдосконалення умов життя населення. При цьому соціальна сфера в радянський період історії розглядалася вченими досить широко як сукупність усіх галузей суспільної діяльності. На нашу думку, таке визначення було надмірно розлогим, а сутність соціальної політики зводилася до підтвердження ідеологічних положень монопольної марксистсько-ленінської доктрини¹. Соціальна політика відіграє ключову роль у забезпеченні добробуту громадян держави, а соціальна держава, якою проголошена Україна у ст. 1 Конституції², основним завданням такої політики визнає досягнення гідного рівня життя й вільного розвитку людини.

До середини 1950-х років, незважаючи на зростання промислового виробництва, спостерігалася стагнація рівня життя рядових громадян, а колективізованого селянства Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР) в складі Союзу Радянських

---

¹ Конституція Української Радянської Соціалістичної Республіки 1976.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/001_001/ed19761119#Text

² Конституція України, 1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

Соціалістичних Республік (СРСР) до початку 1960-х років. Радянська пропаганда намагалася змусити людей повірити у підвищення добробуту, звертаючись до їх самопожертви в ім'я інтересів держави.

Метою дослідження є визначення цілей соціальної політики в часи радянського окупаційного режиму – напрацьованого досвіду поколінь, а також внесення теоретичного обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення її наукового забезпечення.

Серед радянської наукової літератури, яка розкриває соціальну політику в західноукраїнських областях, необхідно виокремити монографії Григорія Ковальчака³. Незважаючи на постійні декларації партійно-радянської влади щодо пріоритетності соціальної сфери, наявні державні служби побуту, торгівлі, житлово-комунального господарства могли забезпечити лише мінімум благ, особливо у сільській місцевості. Попри систематичну зневагу радянською пропагандою капіталістичного способу життя громадяни СРСР прагнули придбати нову техніку, мати комфортне житло, модно одягатися. Покращення умов життя населення та житлове будівництво, розбудова соціально-побутової інфраструктури відбувалося за залишковим принципом. Характерною рисою була тенденція до кількісних, а не якісних показників. У радянський період виник термін «неперспективне село». Вкрай низької якості були житлово-комунальні послуги, що позначалося на добробуті й рівні забезпечення населення.

Уваги заслуговують статті та книга науковця-практика Ярослава Федорчука⁴. Він, як перший секретар Долинського райкому партії Івано-Франківської області розвивав економічну концепцію – «Зміцнюється економіка держави: росте добробут народу». Її суть полягала в тому, що держава має скеровувати відповідні кошти на задоволення соціальних потреб простих людей: освіту, медицину, культуру, благоустрій. Від місцевих керівників, котрі

---

³ Ковальчак Г. І. Індустріальний розвиток західних областей України в період комуністичного будівництва. Київ: Наук. думка, 1973. 236 с. Його ж: Економічний розвиток західноукраїнських земель. Київ: Наук. думка, 1988. 251 с.

⁴ Федорчук Я. Вплив нової техніки на співвідношення трудомісткості, фондомісткості і матеріаломісткості промислової продукції. *Економіка Радянської України*. 1975. № 11. С. 57–62. Його ж: Економіка підвищення якості продукції. *Економіка Радянської України*. 1977. № 10. С. 53–56.

дбали не тільки про кар'єрний ріст і сліпо виконували вказівки вищих інстанцій, а й про народ, залежав економічний розвиток західного регіону республіки і пов'язаної з ним інфраструктури. Такі наміри зустрічали відкритий і прихований спротив на всіх рівнях. Однак декотрі керівники, користуючись можливостями, які давали їм займані посади в партійно-державному апараті, пропонували і втілювали на практиці задумане. Український народ у нелегких умовах тоталітаризму зумів зберегти мову, культуру й одвічно духовні цінності завдяки подвижницькій роботі інтелігенції яскравим представником якої виступав науковець-практик Ярослав Федорчук. Місцеве населення одержувало роботу, безплатне житло, соціальні гарантії, дитячі садки, табори відпочинку, вищу освіту, оздоровчі санаторії, відомчі профілакторії, сільські лікарні й т. д.⁵

Аналіз різних аспектів соціально-економічних процесів у ХХ на початку ХХІ століть розглядалися у наукових та краєзнавчих дослідженнях вітчизняних науковців. Зокрема, особливості промислового і сільськогосподарського потенціалів західних земель України у складі СРСР – лісової і деревообробної галузей, видобування нафти і газу, системи землеробства, структури тваринництва, соціальну політику висвітлено Олегом Малярчуком⁶, Василем Остап'яком⁷, Наталією Петрецькою⁸.

---

⁵ Малярчук О. М., Сабадуха В. О. Наукова і адміністративна діяльність Ярослава Федорчука в умовах кризи радянської системи (1960–1980-ті рр.). *East European Historical Bulletin* / [chief editor Vasyl Ilnytsyi]. Drohobych: Publishing House «Helvetica». 2023. Issue. 29. С. 163–172. DOI <https://doi.org/10.24919/2519-058X.29.292937>

⁶ Соціально-гуманітарні виміри безпеки України: Івано-Франківська область в історичній ретроспективі (1944–1991): колективна монографія / О. М. Малярчук, М. В. Санкович, М. М. Палагнюк, А. В. Бойда. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2025. 404 с. ISBN 978-966-286-319-2 https://search.library.nung.edu.ua/DocDescription?doc_id=480680

⁷ Малярчук О., Остап'як В. Індустріальні процеси у Західному регіоні Української РСР: здобутки та прорахунки. *Український історичний журнал*. Київ. 2022. Вип. 2. С. 91–107. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2022.02.091>

⁸ Малярчук О., Петрецька Н. Природоохоронна діяльність у західному регіоні Української РСР: на прикладі Івано-Франківської області *East European Historical Bulletin* / [chief editor Vasyl Ilnytsyi]. Drohobych: Pub-

Ґрунтовний розгляд механізму «другої радянізації» проголошення радянського окупаційного режиму на рівні районів Станіславської (Івано-Франківської) області здійснила Марія Санкович^{9,10}. Дослідницею розкрито основні заходи, спрямовані на радянізацію краю: забезпечення кадровим корпусом, мобілізація людських, природних ресурсів для потреб фронту і протидія цьому зі сторони підпілля Організації українських націоналістів, збройних відділів Української повстанської армії та місцевого населення, підготовка передумов до суцільної колективізації села та індустріалізації промисловості. Своє відображення у дослідженнях знайшли історіографічні студії вітчизняних науковців Ігоря Райківського, Олега Єгрешія та Богдана Паски¹¹.

Історія розробки і реалізації соціальної політики в часи радянського тоталітарного режиму в Українській РСР – змін в економічній концепції упродовж п'ятирічок, ще не написана. Серед науковців існують різні точки зору з приводу оцінки наслідків соціалістичних експериментів на різних його етапах. Від крайніх тенденційних оцінок і вихвалень безпомилковості комуністичної партії, що притаманно усій радянській історіографії, до протилежних висновків. Частина вітчизняних економістів та істориків висловлюють думки про значну ефективність отриманих результатів в період реформувань. Однак більшість стверджує, що не було ні прискорень темпів, ні підвищення темпів промислового та сільськогосподарського виробництва. Вважаємо, що така неоднозначність оцінок є наслідком не тільки різних методик економіч-

---

lishing House «Helvetica». 2024. Issue. 31. С. 173–182. DOI <https://doi.org/10.24919/2519-058X.31.306348>

⁹ Санкович М. Аграрна політика радянської влади в Карпатському регіоні – матеріали преси і реальний стан справ. *Актуальні питання гуманітарних наук. Серія. Історичні науки*. 2024. Вип. 72. Т. 3. С. 42–49. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-3-6>.

¹⁰ Санкович М. Структурні зміни в промисловості Івано-Франківської області Української РСР. *Актуальні питання гуманітарних наук. Серія. Історичні науки*. 2024. Вип. 73. Т. 3. С. 21–28. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-3-3>

¹¹ Райківський І., Єгрешій О., Паска Б. Українська історіографія соціально-економічних процесів в Івано-Франківській області УРСР. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2024. Вип. 72. Т. 3. С. 33–41. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-3-5>

них розрахунків, але й ставленням авторів до суперечливої політики окупаційного режиму. Все таки за низкою техніко-економічних показників радянські п'ятирічки вигідно відрізнялися і в той же час допускалися помилки в концепції реформ через узурпацію міністерствами і відомствами своїх повноважень. В кінцевому результаті в масштабах республіки нанівець було зведено «соціалістичні перетворення», проте на різних етапах були свої регіональні особливості та господарські напрацювання українського народу.

1. Історичні передумови формування соціальної політики

В історії людства кожне молоде покоління бачило світ по-своєму. Покоління шістдесятих у СРСР бачило світ новим і молодим. Розрив між поколіннями травмованих і понівечених війною – поколінням їхніх батьків, був більшим за звичайну відстань між різними віковими групами. Багатьом молодим людям щонайменше здавалося, що вони народилися в суспільстві, яке змінювало свої цінності, стиль, правила на модніші – пов'язані з кіно й телебаченням. Молодіжна культура мала своїх власних кумирів, віянь тієї доби, які з легкістю долали державні кордони. Масова культура ставала міжнародною. Тренд у музиці, моді зароджувався в англомовному світ, а потім рухався на схід та південь. Радянська ідеологічна машина намагалася цьому перешкоджати та висувала свою альтернативу. Нові віяння були адресовані заможнішій і студентській молоді, які могли собі дозволити платівки, квитки на концерти, взуття, одяг, косметику і т. д. Але те, яким чином молодь презентувала цю продукцію, демонстративно йшло в розріз із радянськими лініями класового поділу. Найуспішніші тогочасні музиканти «The Beatles» стали транснаціональною культурою європейської молоді. Зміст та форма поп-музики мали доволі велике значення. У 1960-х роках молодь особливо звертала увагу на стиль (цілий напрям – «стиляги»). Попмузика, як особливість епохи 60-х була бунтарською за тональність. В СРСР слухати або грати британську чи американську музику для молоді означало протестувати («плювати у вічі») поколінню Й. Сталіна, А. Гітлера. У країнах-сусідах соціалістичного табору, це сприймали аналогічно з невеликими поправками.

Покоління молоді шістдесятих дуже сильно й незвично намагалася вирізнятися своєю зовнішністю. Одяг, зачіски, речі, макіяж

(«модні аксесуари»), стали обов'язковими маркерами вікової ідентичності. У розгар «холодної війни» між світом соціалізму і капіталізму, джерелом таких тенденцій був Лондон: він впливав на європейські смаки щодо одягу, музики, фотографій, моделей, реклами й навіть багатотиражних журналів. «Легковажний» бік шістдесятих – поп-культуру, моду – не варто відкидати як дрібницю чи показуху. Для нового покоління це був спосіб покінчити з «епохою нацизму, расизму, деспотизму» пов'язаних з А. Гітлером і Й. Сталінім. Їхні анти людяні «вчення» були дискредитовані.

У першій половині 1960-х років поряд із централізованими капіталовкладеннями влада почала використовувати фінансові, матеріально-технічні ресурси підприємств та колгоспів при формуванні власних фондів розвитку соціально-культурної сфери. Через низку причин, передусім залишковий принцип фінансування і недостатню увагу влади, терміни введення в дію «об'єктів культури» часто зривалися, плани будівництва не виконувалися. На середину 60-х років минулого століття чимало населених пунктів західних областей України ще не мали клубів чи клубних приміщень. Частина бібліотек функціонувала у пристосованих приміщеннях. Гострим залишалось питання кадрів. Частина культосвітніх працівників не мала відповідної освіти, а низька заробітна плата зумовлювала високу плінність кадрів.

На великих промислових підприємствах і об'єднаннях отримали розвиток послуги, пов'язані з фізкультурою і спортом («Хлорвініл» – футбольна команда «Хімік», Бурштинська ДРЕС – «Енергетик», Ямницький цементно-шиферний завод – «Цементник», Коломийський завод сільськогосподарських машин – «Сільмаш», «Тисмениця» – «Хутровик»); охороною здоров'я – пансіонати, профілакторії, піонерські табори, бази відпочинку, в тому числі в Карпатах. Більшість підприємств і колгоспів обмежувалися традиційними видами послуг: утриманням дітей у дошкільних установах, обслуговуванням стадіонів, будинків культури, організацією відпочинку своїх працівників. Під час складання ново восьмого п'ятирічного плану розвитку народного господарства УРСР Івано-Франківській облвиконкому на будівництво шкіл і закладів культури дещо збільшував капіталовкладень до

13,7 млн крб, проти 8,24 млн крб у семиріччі¹².

До обов'язків керованих тоталітарною системою державних інститутів належало забезпечувати населення освітньо-культурними послугами. Кожний район області і найважливіші міста та містечка мали власну бібліотеку, будинок культури, театр, танцювальний колектив, спортивну команду, які отримували фінансування з бюджету чи за рахунок великих підприємств, колгоспів. Головна увага більшовицької партії та окупаційного режиму концентрувалася довкола боротьби з ідеологією українського націоналізму. Радянська влада взяла під свій ідеологічний контроль найбільш доступні осередки дозвілля та місця відпочинку – клуби, бібліотеки, хатичитальні, театри, філармонії. Через різноманітні гуртки художньої самодіяльності, культмасові й агітаційно-пропагандистські заходи насаджувалися комуністичні ідеали та радянський спосіб життя, а все українське дискредитувалося. Характерною рисою діяльності всіх культурно-просвітницьких установ в умовах тоталітарної системи стала їх надмірна політизація. Українська інтелігенція започаткувала нову спробу національно-культурного відродження – названу рухом шістдесятників. У боротьбі проти дисиденства, шістдесятників окупаційний режим використовував увесь попередній арсенал моральних і фізичних розправ. Інтелектуально-культурний поступ українства у два повоєнні десятиріччя містив політичну складову. Представники творчої еліти підняли українську національну культуру на вищий рівень, наповнили національну ідею новим змістом.

2. Побут, зайнятість населення

Соціальна сфера охоплює побутовий комплекс, до якого зараховують житлово-комунальне господарство, торгівлю, транспорт, зв'язок, службу побуту, забезпечення енергопостачанням, водою, газом, земельними ділянками, користування апаратурою, технікою та ін. Корінні зміни, які відбулися протягом радянського періоду історії, свідчать, що рівень життя людей поступово підніма-

---

¹² Малярчук О. Соціально-економічні процеси в західному регіоні Української РСР (1964–1991): монографія. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2023. С. 322.

вся, проте суттєво відставав від розвинутих країн світу. З приходом до влади в СРСР Микита Хрущова були скасовані сталінські закони, які забороняли змінювати місце роботи, було скорочено робочий день, встановлено мінімальні зарплати та запроваджено декретну відпустку й загальну пенсійну систему. Радянський Союз «перетворився на державу добробуту в зародку, принаймні формально»¹³.

Головним джерелом інформації, думок, розваг, доступним для абсолютної більшості населення, було радіо. Саме «по радіо» люди дізнавалися новини, тобто що чули, ніж те, що вони бачили або читали. Радіо в СРСР, як і в європейських країнах того часу перебувало в державній власності. Радіостанції, передавачі та хвилі були ліцензовані й належали державі. Показово, що працювали й нечисленні радіостанції «Голос Америки», «Радіо Вільна Європа», до 1959 р. «Радіо Визволення», які частково покривали європейську частину Радянського Союзу на хвилях яких подавалася об'єктивна критика комуністичної влади у країнах Східної Європи та в СРСР. Радіоприймачі, популярні ще до війни, були практично в кожній міській оселі. В сільських оселях області масове «дротяне» радіо (прозваним в народі «брехунцем») з'явилося в середині 50-х років ХХ ст. Радіо було, по суті, основним засобом масової інформації повністю контрольоване державою. Молодь усюди слухала радіо передусім заради популярної музики, а задля всього іншого вже дивилися телевізор.

Послуги телебачення приходили в Станіславську область повільно, а в деяких гірських районах з'явилися досить пізно. Лише у 1960-х роках чорно-білі телевізори завоювали популярність майже скрізь і стали необхідним предметом домашнього інтер'єру навіть у найскромніших помешканнях. У перші десятиліття існування цього засобу масової інформації більшість телепередач були нудними, повчальними, ідеологічно запрограмованими. Люди мали невеликий вибір – один чи щонайбільше два канали, а працювали телевізійні служби лише по кілька годин удень і ввечері. Телебачення, як і радіо, перенесло державну політику майже в кожную оселю – завдало відчутного удару кіноіндустрії та відвідуванню кінотеатрів. Воно запропонувало повнометражні модні

---

¹³ Джадт Т. Після війни. Історія Європи від 1945 року / переклад з англ. З. Зарембо. Київ: Наш формат. 2021. С. 465.

фільми, усунувши частково потребу йти в кінотеатри, стало його конкурентом.

Дослідник післявоєнної Європи Тоні Джадт обґрунтовує: «Європейська соціальна держава не лише налаштувала суспільні класи один проти одного, а й пов'язала їх сильніше, ніж будь-коли раніше, на основі спільного інтересу вберегти та захистити таку державу. Але державна фінансова підтримка соціального захисту населення та надання соціальних послуг ґрунтувалася на загальному переконанні, що це і є завдання урядів. Післявоєнна держава в усій Європі була «соціальною» державою за своєю суттю (а часто й на вимогу конституційних положень), відповідальною за добробут своїх громадян. Вона була зобов'язана не лише створити інститути й послуги, необхідні для доброго урядування, безпеки та процвітання, а й покращити умови існування населення, які вимірювалися низкою показників, кількість яких весь час зростає»¹⁴.

Традиційно найбільшою статтею видатків у сімейному бюджеті домогосподарства була їжа й одяг, на які йшла більша частина сімейного заробітку. Упродовж повоєнних десятиріч ситуація мінялася повільно. Молодь почала витратити свої гроші на одяг, а також на музику – грамофонні платівки. Для молоді привабливість «Америки» й «Європи» полягала в її передовій моді: побутовій техніці, дешевому яскравому одязі, машинах й аксесуарах до них. Це були достаток і споживання як спосіб життя – «американський спосіб життя». Все це виступало антиподом радянської дійсності.

Недоліки комуністичної економіки ні для кого не були таємницею. Вона орієнтувалася на масове виробництво «непотрібних» первинних промислових товарів. Товари – насамперед споживчі – на які справді зростав попит, не вироблялися або ж вироблялися в недостатній кількості чи низької якості. Радянські виробники зіпсували свій імідж практично в усіх галузях. Система розподілу й продажу низькоякісних товарів, які були в наявності, працювала так погано, що справжній дефіцит підсилювала нестача, штучно викликана бюрократією, утриманням найкращої продукції для елітної верхівки, корупцією. Партійна номенклатура забезпечува-

---

¹⁴ Джадт Т. Після війни. Історія Європи від 1945 року / переклад з англ. З. Зарембо. Київ: Наш формат. 2021. С. 99.

ла себе товарами із східноєвропейських соціалістичних та капіталістичних країн – стиль і якість нерозривно асоціювалися з Європою – на протигагу СРСР.

Якщо європейці могли купувати автомобілі для особистого користування, то це було не лише тому, що в них з'явилося більше грошей. Пропозиції доступних автомобілів формували вільний ринок. Автомобіль для громадян СРСР був розкішно упродовж усього радянського періоду історії, тобто пропозиція машин не встигала за попитом. Партійна номенклатура та керівники установ, заводів, колгоспів мали у своєму розпорядженні безплатний службовий транспорт. На загал населення могло придбати хіба що мотоцикли, мопеди, велосипеди. Попри ці відмінності для людей, володіти радіоприймачем, грамофоном, радіолою, магнітолою, фотоапаратом, пральною машинкою, телевізором досяжним і доступним стало лише у 60-х роках минулого століття для середньої верстви. Найбільш суттєвою міркою радянського добробуту стало володіння цими предметами.

Наприкінці 50-х років ХХ ст. колгоспи Станіславської області вийшли з економічної стагнації і змогли приділити увагу благоустрою «колгоспних сіл». Прикарпатські будівельники вносили свій вагомий вклад у розбудову населених пунктів як області, так і різних регіонів СРСР. З нових матеріалів почали споруджуватися добротні адміністративні будівлі, виробничі приміщення, філіали цехів, майстерні, пекарні, школи, ясла, клуби, лікарні, фельдшерсько-акушерські пункти, торговельні і комунальні підприємства. Будівництво на селі з кожним роком набирало ширшого розмаху і ставало на індустріальну основу. Розмах будівництва на селі зростав і змінювався його напрямком. Будівництво на селі переводилося на індустріальну основу – застосовувався залізобетон, широкої механізації зазнавали будівельні процеси. У розпорядженні організацій сільського будівництва були заводи залізобетонних виробів, десятки автокранів, бульдозерів, екскаваторів та інших машин.

Села Станіславської області, як і республіки в цілому, поділили на «перспективні», «малоперспективні» і «неперспективні». У «перспективних», тобто в яких були сільські Ради, правління колгоспів або великі бригади там планувалося проводити житлове і культурно-побутове будівництво в обсязі передбаченому нормами. В «малоперспективних» населених пунктах, територія яких не дозволяла розширювати межі села і в яких не було економічної

доцільності, передбачалося спорудження культурно-побутових закладів в розрахунку на існуючу кількість населення, але будувати нове житло, збільшувати кількість садиб не рекомендувалося. «Неперспективні» – це присілки, малі села. Вони мали бути перенесені в «перспективні» села. Нове будівництво у них заборонялося чи всіяко обмежувалося. Така класифікація ґрунтувалася на аналізі господарства (економіки) району, можливості і напрямку використання земельних угідь, корисних копалин, трудових ресурсів, розвитку промисловості.

В Івано-Франківській області із 767 сіл – понад 300 вважалися «неперспективними» і їх розбудова вважалася недоцільною. Тільки 450 «перспективних сіл» забезпечувалися генеральними планами розвитку. Постановою ЦК КПУ і РМ передбачалося в 1965–1970 рр. в області скласти генеральні плани для 291 перспективного села. Темпи будівництва на селі вимагали прискорення розробки генпланів. Не було вироблено єдиної думки щодо категорії «перспективних», «малоперспективних» і «неперспективних» населених пунктів. Особлива увага при розробці генплану приділялася громадському центру, де споруджувалися головні громадські будинки, які становили основу архітектурно-просторової композиції населеного пункту.

Незважаючи на постійні декларації влади щодо пріоритетності соціальної сфери, наявні державні служби побуту, торгівлі, житлово-комунального господарства могли забезпечити лише мінімум благ, особливо у сільській місцевості. Попри зневагу радянською пропагандою капіталістичного способу життя люди прагнули придбати нову техніку, мати комфортне житло. Умови життя населення не відповідали внеску у формування індустріальної потужності держави. Покращення умов життя населення та житлове будівництво, розбудова соціально-побутової інфраструктури відбувалося за залишковим принципом. Характерною рисою у житловому будівництві була тенденція до кількісних, а не якісних показників. У радянський період виник і набув «популярності» термін «неперспективне село».

Житлово-комунальний рівень забезпечення життєдіяльності громадян Української РСР у другому повоєнному десятиріччі дещо покращився в порівнянні з попереднім. Проте багато показників не відповідало вимогам й запиту часу. Вкрай низької якості були житлово-комунальні послуги, що позначалося на добробуті й

рівні забезпечення населення. Селяни не мали багатьох комунальних зручностей, елементарних благ відомих у місті.

Для розбудови соціальної сфери найбільш сприятливим періодом були 1960–1970 рр. У сільській місцевості була здійснена електрифікація, радіофікація, розпочалася газифікація, телефонізація. У сільській місцевості, хоча й у недостатній кількості, споруджувалися житлові будинки, школи, лікарні, клуби, магазини, дитячі дошкільні заклади, фельдшерсько-акушерські пункти, побутові об'єкти і т. д. Задоволення побутових потреб населення перебувало у прямій залежності від місця розташування того чи іншого населеного пункту від обласного чи районного центру. Життя у гірських чи «неперспективних» селах різко контрастувало з міським чи «перспективним» населеним пунктом. Високі темпи житлового будівництва та розбудова господарства на селі були пов'язані з індустріальними процесами.

3. Трудові ресурси

Соціально-економічне життя як країни, так і окремого регіону залежить від трудових ресурсів, які складаються з працездатного населення. Кількісні та якісні його характеристики впливають на суспільне виробництво. У досліджуваний період відбулася трансформація, спричинена широким використанням новітньої техніки і технологій, що вимагало підвищення рівня освіти, професійної кваліфікації, удосконалення системи підготовки. Основним джерелом поповнення трудових ресурсів, як і у два повоєнні десятиліття, виступало сільське населення західних областей України.

Особливість історичного розвитку західних земель – наявність надлишку робочої сили. Трудова еміграція «за океан» сягала кінця XIX ст. Радянська влада з перших місяців окупації використовувала адміністративні методи з метою централізованих призовів, оргнаборів, мобілізацій, наборів скерувати молодь у промислові центри УРСР та СРСР. На шахти Донбасу, підняття цілинних і перелогових земель Казахстану, розробку нафтогазових родовищ Сибіру скеровувалися десятки тисяч юнаків і дівчат. Якщо у часи сталінізму таке працевлаштування перетворювалося на «трудове заслання», нарівні з насильно депортованими, спецконтингентом, то у хрущовські і брежнєвські часи – «комсомольські новобудови», «вияв патріотичних почуттів», «братської допомоги».

З відбудовою у повоєнні роки місцевої промисловості і подальшим розвитком економіки для молоді розширювалися можливості для отримання вищої або середньої освіти. Водночас збільшувалася кількість учнів, які здобували робітничі спеціальності у школах фабрично-заводського навчання, ремісничих і професійно-технічних училищах. Це певною мірою призводило як до формування робітничого класу, так і до підвищення на підприємствах регіону кількості досвідчених працівників. Поступово формувалися кваліфіковані робітничі кадри. Якщо у традиційних галузях деревообробної і нафтогазової промисловості у досліджуваний період переважали кваліфіковані робітники, стаж роботи яких сягав більше десяти років, то у хімічній, машинобудівній переважали недосвідчені працівники.

Однією з невирішених кадрових проблем на середину 60-х років ХХ ст. залишалася нестача спеціалістів інженерно-технічних професій. Поряд з практиками та першими повоєнними інженерами, колективи почали поповнюватися молодими фахівцями. За умов розширення промислового будівництва, освоєння нових технологій кваліфікованих інженерно-технічних і робітничих кадрів бракувало.

З початку 1960-х років у структурі трудових ресурсів західного регіону України почали виявлятися нові тенденції, зумовлені особливостями розвитку економіки та соціальної сфери. Почалося інтенсивне будівництво нових підприємств, розширення і реконструкція раніше збудованих. Комплексна механізація й автоматизація виробництва дозволяла нарощувати обсяги за рахунок підвищення продуктивності праці, а не збільшення кількості працівників.

Народонаселення будь-якої країни чи території розвивається на основі певних демографічних закономірностей, які формуються під впливом відповідних суспільно-політичних та соціально-економічних умов. За період між переписами населення 1959 р. і 1970 р. при загальному рості чисельності людей, кількість осіб найбільш продуктивного віку від 20 до 30 років в СРСР у цілому зменшилась на 7,6 млн осіб. Природний приріст трудових ресурсів по СРСР не задовольняв потреби народного господарства в робочій силі, оскільки в поточних п'ятирічках у середньому за рік він становив 2 млн осіб, а середньорічні потреби в робітниках і

службовцях визначалися в розмірі 2,5 млн осіб¹⁵.

Особливо несприятливим фактором, який негативно впливав на загальну демографічну ситуацію в Україні, була висока смертність населення. Її коефіцієнт у 1994 р. досяг 14,7 на кожну тисячу населення і за 30 років збільшився удвічі (в 1960 р. цей показник становив лише 6,9 осіб). Вищі, ніж в Україні, загальні коефіцієнти смертності спостерігались у 1989 р. лише у 8 країнах світу. Якщо в 1960 р. природний приріст населення в Україні становив 13,6 осіб на кожну тисячу населення, то в 1990 р. цей показник набув від'ємного значення і становив – 4,7 осіб. У 1970 р. абсолютний показник природного приросту становив 300 тис. осіб і спостерігався в містах та селах, у 1994 р. кількість смертей перевищила кількість народжень на 243,1 тис. осіб. У цьому ж році в Україні народилося 521,5 тис. осіб, а померло 764,7 тис. осіб. У містах цей показник становив відповідно 328,5 і 450,8 тис. осіб, а в селах – 193,0 і 313,8 тис. осіб¹⁶.

Зменшення кількості населення в селах за рахунок саме цього чинника почалося з 1979 р., і з того часу депопуляційні тенденції в українському селі поглиблювалися. Фактично зменшення загальної чисельності сільського населення розпочалося ще в 20-х, а особливо в 30-х роках ХХ ст., після голодоморів, геноциду та масового виселення українських селян. Як відомо, у січні 1937 р. відбувся перепис населення, результати якого викликали політичний скандал та гнів «вождя всіх часів і народів» Й. Сталіна. За даними цього перепису, загальна кількість населення України була меншою, ніж в 1933 р, на 1,7 млн осіб. Матеріали перепису були знищені, а статистика населення засекречена. Якщо в довоєнному 1940 р. чисельність сільського населення в Україні становила 27,3 млн осіб, в 1950 р. – 23,8 млн осіб, то в 1989 р. – лише 17,1 млн осіб. Сільське населення є основним джерелом збереження і відтворення українського етносу. Село зберегло нам багатотисячолітні національні традиції, звичаї, обряди, самобутню культу-

---

¹⁵ Копчак С. І. Населення українського Прикарпаття (історико-демографічний нарис). Докапіталістичний період. Львів: Вид-во при Львівському державному ун-ті, 1974. С. 3–4.

¹⁶ Копчак С. І., Мойсеєнко В. І., Романюк М. Д. Етнічна структура та міграції населення українського Прикарпаття (статистико-демографічне дослідження). Львів: Світ, 1996. С. 5.

ру, а тепер його населення знаходиться в стані депопуляції. Народжуваність населення в Україні, як і в економічно розвинених країнах світу у ХХ ст., виявила тенденцію до різкого зниження. Якщо у 1913 р. показник народжуваності на одну тисячу населення України становив 44,1, то в 1970 р. – 15,2, тобто за два покоління зменшення у три рази. Тільки з 1970 р. виникла тенденція до деякого збільшення народжуваності – швидше стабілізувалася на кілька років. Цей показник у СРСР, у порівнянні з УРСР, був вищим через високу народжуваність в республіках Середньої Азії. У той же час показник смертності населення УРСР мав зворотний рух. Якщо у довоєнному 1913 р. із кожної тисячі помирало 25,2 особи, то в наступні роки – тенденція до прогресивного її зменшення. У передвоєнному 1940 р. вона становила 14,3 (воєнні роки – тема іншого дослідження). У післявоєнні й до 1959–1960 рр. – поступове зниження. У 1958–1960 рр. вона становила 6,9 – найнижчий показник смертності в історії радянського періоду¹⁷.

У свою чергу, ситуація зумовила поступове збільшення питомої ваги осіб похилого і літнього (у тогочасних архівних матеріалах – «перестарілого») віку. Якщо у 1926 р. населення пенсійного віку (чоловіки – після 60 років, а жінки – 55) становило 7,6%, в 1960 р. – 13,4%, то в 1970 р. цей показник сягнув до 17,8%. Зниження смертності супроводжувалося поступовим збільшенням віку людей. У 1926–1927 рр. середній вік життя сягав 47 років, у 1958–1959 рр. – 70 років, а в 1968–1970 рр. – 72 роки. У результаті такого значного збільшення питомої ваги осіб похилого і літнього віку смертність, починаючи з 1959 р., набула тенденції до незначного збільшення. У 1959 р. вона становила 7,5, в 1967 р. – 8,0, в 1969 р. – 8,6, і в 1970 р. – 8,9. При цьому необхідно зазначити, що показник загальної смертності в Україні (як і в СРСР) був нижчим, ніж в економічно розвинених капіталістичних країнах.

Показником дитячої смертності вважають смертність дітей у віці до одного року. На вік до одного року припадає близько 60% загальної смертності дітей у віці до 14 років. У світовій медицині дитячу смертність вважають найбільш уразливим показником рівня культури народу і стану охорони здоров'я. Підвищення ма-

---

¹⁷ Малярчук О. Соціально-економічні процеси в західному регіоні Української РСР (1964–1991): монографія. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2023. С. 292.

теріального благополуччя, культури і рівня медичного обслуговування народу в Українській РСР сприяв поступовому зниженню показників дитячої смертності за всі роки радянської влади, що впливало на природний приріст. У 1913 р. із кожної тисячі народжених дітей не доживало до року – 215, а в 1920 р. – 307, тобто кожна третя дитина помирала не доживши до одного року. В 1940 р. дитяча смертність становила уже 161, в 1959 р. – 36, а в 1971 р. – 16,2. Дитяча смертність зменшилася майже в 13 разів.

У зв'язку зі значним зменшенням народжуваності, незважаючи на зниження показника смертності, природний приріст населення України поступово, невпинно зменшувався. В 1913 р. він становив 18,8 на тисячу населення, в 1924 р. – 24,5, в 1940 р. – 13, в 1958 р. – 12,1, в 1964 р. – 9,5, в 1969 р. – 6,1, в 1970 р. – 6,3, в 1971 р. – 6,6, тобто знизився утричі. У цій ситуації виникла необхідність детального аналізу причин, хоч і невеликого, але стабільного і поступового росту смертності населення. При цьому статистичні дані свідчать, що ріст смертності сільського населення явно випереджав міське. Ріст смертності населення на Україні відбувався за рахунок загального збільшення питомої ваги в структурі населення осіб похилого і літнього віку, особливо жінок. Так, якщо в 1958 р., коли загальна смертність була найнижчою – 46,1% померлих чоловіків і 66,6% жінок, померли у пенсійному віці. У 1965 р. цей показник для чоловіків становив 58,1%, для жінок – 80%, а в 1970 р. ще більше зріс і становив для чоловіків – 60,7%, для жінок – 83,9%. Необхідно наголосити, що середня тривалість життя жінок значно вища, ніж у чоловіків, відповідно вища питома вага жінок літнього віку. Згідно з переписом населення 1970 р. із загальної кількості осіб пенсійного віку мужчини склали тільки 26,6%, а жінки – 73,4%¹⁸.

Збільшення питомої ваги у структурі населення осіб похилого і літнього віку не єдина причина збільшення загальної смертності населення. Відбувалося поступове збільшення смертності осіб зрілого працездатного віку серед чоловіків. У 1970 р. загальна смертність всього населення у порівнянні з 1958 р. збільшилася на 28,3% (з 6,9 смертей на тисячу населення в 1958 р. до 8,9 в

---

¹⁸ Малярчук О. Соціально-економічні процеси в західному регіоні Української РСР (1964–1991): монографія. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2023. С. 294.

1970 р.). При цьому за вказаний період збільшилася смертність осіб пенсійного віку на 28,9% (з 28,3 смертей на тисячу осіб похилого віку в 1958 р. до 36,5 в 1970 р.). Поряд з цим, за цей же період смертність чоловіків у віці 15–60 років збільшилася на 11,5%, а серед жінок – у віці 15–55 років знизилася на 18,2%.

Збільшення смертності осіб до пенсійного віку відбулося виключно за рахунок збільшення питомої ваги смертності чоловіків. Згідно з даними за 1968–1970 рр. смертність чоловіків була вищою, ніж у жінок: у місті – на 64,1%, у селі – 62,9% (в стандартизованих показниках). У працездатному віці ця різниця особливо помітна. Наприклад, у 1970 р. у жінок у віці 20–39 років смертність складала 1,09 на тисячу жінок, а у чоловіків відповідно – 3,07, тобто смертність чоловіків найбільш працездатного віку була в три рази вищою, ніж жінок того ж віку. У цій ситуації необхідно з'ясувати основні причини смертності, особливо осіб молодого віку і працездатних чоловіків. Невпинне зростання матеріального рівня і культурних умов життя народу, удосконалення системи охорони здоров'я забезпечували не лише зниження різних захворювань, але й зниження смертності від більшості хвороб осіб працездатного віку. Але це не стосувалося травматизму і смерті від різних травм та нещасних випадків. У 1968–1969 рр. травми були причиною смерті у 66,1% чоловіків, померлих у віці 16–19 років, у 68,1% від 20–29 років і у 56,3% у віці 30–39 років. У той же час питома вага смертності від травм та інших нещасних випадків серед жінок у віці 16–19 років становила 40,4%, 20–29 років – 28,7% і 30–39 років – 20,5%¹⁹.

Таким чином, травматизм став основною причиною смерті чоловіків молодого працездатного віку. Чоловіки помирали від травм у три рази частіше, ніж того ж віку жінки. Більше того, збільшення смертності населення до пенсійного віку в УРСР відбувалося за рахунок росту смертності від травм і нещасних випадків у чоловічої частини населення. Необхідно наголосити, що питома

---

¹⁹ Соціально-гуманітарні виміри безпеки України: Івано-Франківська область в історичній ретроспективі (1944–1991): колективна монографія / О. М. Малярчук, М. В. Санкович, М. М. Палагнюк, А. В. Бойда. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2025. С. 287. ISBN 978-966-286-319-2 https://search.library.nung.edu.ua/DocDescription?doc_id=480680

вага смертності від травм в Україні, у порівнянні з даними про деякі капіталістичні країни, дуже велика. У 1968 р. у ФРН на кожних 100 тис. чоловічого населення померло від травм 125,8, в США – 112,3, в Англії – 58,5 осіб. На Україні, згідно з даними за 1970 р. – 142,2 чоловіка. Дані статистичного аналізу показували, що на виробництві травматизм відбувався в середньому 25%, а 75% всіх травм – невиробничого характеру.

Слід відзначити, що у досліджуваній нами період збільшувалася кількість господарств у сільській місцевості. Це відбувалося за рахунок того, що ті особи, які приїжджали на новобудови у великі міста поселялися у приміських селах до отримання житлової площі. Одночасно із року в рік зменшувалася кількість господарств колгоспників, а зростала – робітників і службовців. Збільшення господарств робітників і службовців проходило за рахунок переходу у їхню групу й господарств кустарів (одноосібників).

На процес формування трудових ресурсів впливали різні чинники, перш за все, демографічна ситуація. Екстенсивний розвиток економіки потребував масового залучення робочої сили головним чином у промисловість і будівництво. Додаткові трудові ресурси, які залучалися у сферу суспільного виробництва з домашнього підсобного господарства та не колективізованих гірських сіл, були практично використані. Майже повністю було вичерпано і перерозподіл трудових ресурсів між сільським господарством та іншими галузями суспільного виробництва. Розвиток соціально-побутової сфери потребував значних трудових ресурсів. Для західного регіону республіки характерні були ті самі, що й у цілому для Української РСР закономірності: зниження природного приросту населення; впровадження нових економічних механізмів, що спиралися на стимулювання, механізацію і автоматизацію виробничих процесів; масовий перехід на бригадні форми праці тощо.

4. Інфраструктура побуту

У другій половині ХХ століття зміст соціальної політики не змінився – в його основі, як і раніше, були розподільчі відносини та централізоване адміністративне регулювання. Підвищення ефективності економіки дозволило привернути увагу до соціальних проблем. На загал для населення стало доступним користування апаратурою і технікою. Так, у 1966 р. населення Львівської області

використовувало 87 тис. телевізорів і 273 тис. різноманітних побутових радіоапаратів (радіоприймачі, радіоли, магнітофони, магніторадіоли), що становило 153 радіотелевізійних апарата, в тому числі 37 телевізорів, з розрахунку на тисячу населення області. Ці цифри значно нижчі від середньої кількості радіотелевізійної апаратури в республіці (відповідно – 205 і 67). Незважаючи на випуск телевізорів безпосередньо на Львівщині та концентрацію підприємств з випуску радіотехнічної апаратури, область набагато поступалася в цьому відношенні показникам таких областей як Кримська – 275, Миколаївська – 221, Херсонська – 180 і навіть Чернівецька – 175. Чисельність телевізорів на тисячу мешканців у Харківській і Луганській областях був утричі вищим, ніж у Львівській²⁰.

Покращенню умов життя населення сприяли гарантована оплата праці колгоспникам, інтенсивне житлове будівництво, удосконалення соціально-побутової інфраструктури. Загалом досліджуваний період відзначався найбільш високими темпами житлового будівництва і, відповідно, розбудовою комунального господарства. У житловому будівництві, як і повсюди – домінувала тенденція до кількісних, а не якісних показників з мінімальним набором зручностей. На зміну п'ятиповерховій забудові міст і містечок, так званим «хрущовкам», приходять шести-дев'ятиповерхове та приватне будівництво. Сформувався і набув широкого розповсюдження новий вид послуг – будівництво і ремонт житла на замовлення населення. Розширення обсягів будівництва пришвидшило перехід від комунального житла («комуналок») і гуртожитків до невеликих квартир сімейного типу. На шляху до нового житлового будівництва поставало немало перешкод. Не було віднайдено способу об'єднання зусиль забудовників, що дозволило б комплексно споруджувати інженерні комунікації та покращувати благоустрій довколишніх територій. Місцеві виконкоми не мали права кооперувати засоби підприємств на будівництво об'єктів культурно-побутового призначення.

В областях західного регіону України було створено потужну будівельну промисловість. Основна частина освоєваних коштів припадала на великі трести «Нафтогазбуд», «Хімметалургбуд», «Прикарпатжитлобуд». У 1966 р. будівельні і монтажні роботи вели 44 загальнобудівельні та спеціалізовані організації, в 1977 р.

---

²⁰ Державний архів Львівської області. Ф. П–3. Оп. 9. Спр. 218. Арк. 63.

– 61. Житлове і промислове будівництво здійснювали спеціалізовані комбінати «Прикарпатспецбуд», трести «Західхімпромонтаж», «Прикарпатжитлобуд», обласні міжколгоспні будівельні організації та ін.²¹

Трести і підпорядковані їм організації зазнавали критики «за не справляння зі встановленими завданнями», невиконання планів щодо введення в дію житлової площі і завдань з підвищення продуктивності праці, за відставання у будівництві дитячих садків, клубів, об'єктів торгівлі та комунального господарства²².

Розгляньмо цю проблему на прикладі одного із найбільших промислових гігантів регіону. Так, протягом 1961–1970 рр. на Калуському хіміко-металургійному комбінаті було освоєно 238,5 млн крб капітальних вкладень. З них на промисловість – 213,3 млн крб (89,2%), на житлове будівництво – 18,8 млн крб (7,9%), комунальне господарство – 3,5 млн крб (1,49%)²³. За рахунок коштів «житлокультпобуту», перевага надавалася промислового виробництва з певними «відхиленнями від попередніх планових цифр». Виділення коштів на спорудження об'єктів житла і культурно-побутового призначення у найбільш сприятливі роки не перевищувало 1,5–2%. У наступні спостерігаємо стійку тенденцію до зниження – 0,5%.

Найбільш високі темпи житлового будівництва сягають середини 1970-х років. Тільки за роки восьмої п'ятирічки в сільськогосподарській Тернопільській області споруджено 2218,7 тис. м² житла, в тому числі за рахунок держави, підприємств і житлових кооперативів – 435,6 тис. м²; індивідуальним способом за рахунок державного кредиту – 1783 тис. м². Протягом 1970 р. в області введено в експлуатацію 455,6 тис. м² житла, в тому числі за рахунок держави, підприємств і житлових кооперативів – 111,8 тис. м². Курні хати під солом'яною стріхою відійшли в минуле і поповнили етнографічні експозиції музеїв²⁴.

В середньому у досліджуваній період в західних областях

---

²¹ Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). Ф. П–1. Оп. 1. Спр. 3676. Арк. 8.

²² ДАІФО. Ф. П–1. Оп. 1. Спр. 3584. Арк. 1.

²³ ДАІФО. Ф. П–1. Оп. 1. Спр. 3611. Арк. 182.

²⁴ Малярчук О. Соціально-економічні процеси в західному регіоні Української РСР (1964–1991): монографія. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2023. С. 328.

УРСР щороку вводилося в експлуатацію 3500–4000 нових квартир. Найбільш гострою квартирною проблема була в обласних і районних центрах. Кошторисна вартість 1 м² жилої площі з централізованих джерел фінансування становила в 1971 р. – 188,5 крб, і нецентралізованих – 179,9 крб²⁵. У списках на поліпшення житлових умов значилося близько 15–20 тис. осіб на область. У той же час, тих, хто гостро потребував житла – 3–4 тис. осіб, або 20 %. Це багатодітні сім'ї та особи, які проживали у підвалах, горищних приміщеннях, в аварійних будинках.

Міськрайвиконкоми, підприємства й організації щорічно розробляли конкретні плани щодо забезпечення житлом трудящих, які потребували невідкладного поліпшення умов проживання. Для цього передбачали виділення їм не менше 15% від загальної площі квартир, що розподілялися. Бюро обкомів партії на своїх засіданнях неодноразово розглядали питання про порушення порядку розподілу житла і «реагували» та «посилювали контроль», «рішуче присікали різноманітні спроби». Архівні матеріали свідчать про масові зловживання службовим становищем відповідальних осіб²⁶.

Користолюбство, «приватновласницькі тенденції», прагнення господарських, державних і партійних працівників до наживи і збагачення набирали широкого розповсюдження. У резонансній постанові політбюро ЦК Компартії України «Про результати перевірки листа з м. Коломиї Івано-Франківської області» від 25 вересня 1979 р. зазначалося: «В облвиконком з м. Коломиї поступали численні листи і скарги про грубі порушення в розподілі житла, в індивідуальному житловому будівництві. Однак, внаслідок формально-бюрократичного ставлення, такі факти не діставали належної оцінки і реагування...». Адмінорганами м. Коломиї та району було викрито факти зловживань і хабарництва з боку 22 посадових осіб, проти яких порушили кримінальні справи²⁷.

У 1970-х роках серед партійно-радянської номенклатури, працівників торгівельно-господарських структур, правоохоронних органів набуло поширення індивідуальне приватне будівництво.

---

²⁵ ДАІФО. Ф. Р–295. Оп. 5. Спр. 3654. Арк. 31.

²⁶ ДАІФО. Ф. Р–295. Оп. 5. Спр. 4436. Арк. 94.

²⁷ ДАІФО. Ф. П–1. Оп. 1. Спр. 4677. Арк. 11.

Найбільш престижними вважалися земельні ділянки довкола обласних і районних центрів, курортних зон. Відділи у справах будівництва і архітектури облвиконкомів проводили аналіз розглянутих листів та заяв трудящих з питань індивідуального будівництва. Основними причинами скарг були: постійне порушення відповідальними особами генеральних планів забудови населених пунктів, порядку здійснення індивідуального будівництва, випадки самовільного будівництва і т. д.

Гострим питанням залишалось забезпечення потреб у дитячих дошкільних закладах. Облвиконкоми розробляли і затверджували перспективні плани будівництва дитячих дошкільних закладів. Навіть при успішному виконанні цих завдань, в західних областях УРСР було би охоплено дошкільним вихованням лише чверть дітей, тоді як по республіці цей показник вже у 1977 р. становив 41%. Надзвичайно повільними темпами розширювалася мережа дошкільних закладів на селі.

На початок 1980-х років на окремо взяту область регіону нараховувалося 250–400 гуртожитків, в яких проживало від 40 до 60 тис. осіб. Більшість гуртожитків в обласних центрах була перенаселеною. Як правило – відсутня гаряча вода, кімнати для прання, одна кухня на 15–20 сімей, ремонт проводився невчасно. Набирали поширення гуртожитки для одиноких осіб²⁸. В архівних матеріалах зберігається велика кількість інформації щодо цієї проблеми. Так, на виконання постанови № 58 (з відома обласної Ради професійних спілок), обком профспілки робітників будівництва і промбудматеріалів разом з комбінатом «Івано-Франківськ-промбуд» розробив і довів до виконавців конкретні заходи з поліпшення житлово-побутових умов для мешканців гуртожитків та організації громадського харчування робітників-будівельників. Згідно зі складеними графіками окремі відповідальні працівники обласної Ради профспілок, керівники комбінату, будівельних трестів і управлінь відвідували робітничі гуртожитки, проводили бесіди на теми, які цікавили мешканців гуртожитків, давали необхідні консультації, бували на зборах мешканців²⁹.

Найбільш наболілою для громадян проблемою, до розв'язання якої керівництво залучало профспілку, був розподіл серед праців-

---

²⁸ ДАІФО. Ф. П–1. Оп. 1. Спр. 4617. Арк. 17.

²⁹ ДАІФО. Ф. П–1. Оп. 1. Спр. 4118. Арк. 164.

ників житла з дотриманням встановленої черговості, а також організації дозвілля і відпочинку, санаторно-курортного лікування. Хоча офіційно вважалося, що профспілковий комітет контролював розподіл житла, але його думку важко визнати визначальною. Деяку самостійність міг проявити голова профспілки хіба що при розподілі путівок в будинки відпочинку і на санаторно-курортне лікування. Однак і в цих питаннях профспілка не могла ігнорувати бажання секретаря парткому чи «начальства». Позбавлена реальному права на самостійність у вирішенні важливих питань колективу, профспілка сприймалася як уповноважений партією орган, що створює видимість захисту прав рядових громадян.

У другій половині минулого століття удосконалювалася побутова інфраструктура села, головним чином в селищах міського типу і приміських населених пунктах. Наданням побутових послуг займалися спеціалізовані підприємства – побут комбінати, які роками не змінювали структуру своєї діяльності. До середини 70-х років ХХ ст. майже в усіх колгоспах і радгоспах регіону були організовані будинки побуту та комплексні приймальні пункти³⁰. Для загального користування надавалися такі послуги: індивідуальний пошив одягу, виготовлення меблів, хімчистка та фарбування одягу, ремонт – взуття, швейних виробів, побутових приладів, транспортних засобів і ін. Обласні управління побутового обслуговування населення звітували про здані в експлуатацію лазні та душові, обсяги прання білизни, послуги фотоательє, ремонт квартир, роботу перукарень, прокатних пунктів та ін.

Складова побутового комплексу – радіофікація і телефонізація сіл – відбувалася вкрай повільно. Актуальним залишалося питання суцільної електрифікації сіл і приміських будинків. В архівних матеріалах наводиться різна чисельність у кожній області регіону. В листах міністру енергетики і електрифікації УРСР А. Макухіну секретарі західних обкомів КПУ зазначають, що в областях налічується від 3 до 5 тис. не електрифікованих будинків. Це викликало цілу низку скарг мешканців сіл. Для них необхідно було збудувати кілометри низьковольтних електроліній³¹.

Наступною проблемою комунального облаштування сіл була газифікація. В західних областях у зв'язку з наявністю власного природного газу, села газифікувалися порівняно з іншими регіонами

---

³⁰ ДАІФО. Ф. П–1. Оп. 1. Спр. 4119. Арк. 177.

республіки високими темпами. Так, наприклад, у прикарпатських областях питома частка газифікованих сіл у середині 1990-х років становила 30–40%, тоді як 3% газифікованих сіл Одещини та Херсонщини вважали високим показником. Газифікація міст і сіл була важливим фактором підвищення матеріального добробуту населення. Лише за семирічку загальна економія коштів населення УРСР внаслідок використання газу на комунально-побутові потреби становила 577 млн крб. Крім того, застосування природного газу для комунально-побутових потреб звільняло мільйони трудящих від непродуктивної праці і значно поліпшувало санітарно-гігієнічні умови³¹.

Автомобільний транспорт займав все більш важливе місце у щоденному житті. Автобус став основним видом міського і сільського транспорту. Сполучення між віддаленими гірськими і лісовими селами, а також розташованими на значній відстані від районів, не було чітко налагодженим. Приміські лінії з початку 1970-х років почали обслуговувати угорські дизель-поїзди, названі в народі «Червона рута». Великим залізничними вузлами стали обласні центри, через які курсували міжнародні експреси. Обласні центри отримали пряме сполучення з різними столицями Радянського Союзу.

Згідно з офіційною статистикою у 1971–1980 рр. грошові витрати держави на підвищення матеріального добробуту людей в абсолютних показниках зросли майже вдвічі. Якщо проаналізувати структуру державних інвестицій за галузями господарства, то можна простежити зовсім іншу тенденцію – в абсолютних показниках капіталовкладення на соціальні програми зросли, проте їхня питома вага у загальних витратах знизилася. Протягом 1966–1970 рр. капітальні вкладення у розвиток галузей групи «Б» становили 5,3% усіх інвестицій, у наступній п'ятирічці вони знизилися до 4,8%. У житловому будівництві відповідно з 17,2% до 15,3%, в спорудженні торговельних, комунальних та інших соціально-культурних підприємств – з 15% до 14,8%³².

---

³¹ Розквіт економіки західних областей УРСР (1939–1964 рр.) / [відп. ред. М. І. Петровський; І. Ф. Гриновець, І. О. Луцик, В. І. Михайлов та ін.]. Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1964. С. 124.

³² Саржан А. О. Зміни в соціально-економічній сфері Донбасу. Друга половина 40-х – кінець 80-х рр. XX ст. Донецьк: ООО «Лебедь», 2004. С. 233.

У галузі торговельного обслуговування населення було здійснено низку заходів, які забезпечили виконання планів розвитку товарообігу. Перший осінній прикарпатський ярмарок на Івано-Франківщині відбувся 9 жовтня 1966 р., в день свята працівників сільського господарства. В ярмарку брали участь торговельні підприємства 12 районів і м. Івано-Франківська, 12 райспоживспілок, 8 відділів робітничого постачання, 2 торги і промторги, трест їдальень і ресторанів, харчоторг, фірми «Меблі», «Взуття», лісбудторг, коопторг, дорресторан, книготорг, аптекоуправління, 156 колгоспів, 2 радгоспи, колгоспники. Ярмарок відвідали понад 145 тис. осіб³³.

Радянська гігантоманія яскраво відобразилася у архітектурі магазинів і «торгової площі». Розвивалася мережа підприємств громадського харчування (перевиконання становило 3702 посадочних місця). У середині 70-х років ХХ ст. перевиконувалися планові завдання з відкриття магазинів, цехів напівфабрикатів та кулінарної продукції, з реконструкції і будівництва підприємств, що спеціалізувались на випуску безалкогольних напоїв і ковбасних виробів. Характеризуючи розвиток торгівлі, зазначимо, що зросли як виробництво, так і реалізація товарів широкого вжитку. Водночас намітилася тенденція до змін у підпорядкуванні на території районів підприємств, які були розташовані довкола обласного центру. Обласні владні структури бажали мати більшу вигоду від заводів і фабрик для розбудови міста, а не довколишніх сіл. На підприємствах безпосередньо організовувався продаж розфасованих напівфабрикатів, розширювалися заводські їдальні, облаштовувалися буфети.

Значна частина товарів «ширпотребу» була низької якості і не мала належного збуту. Типова для радянського магазину ситуація: товар нібито є, а купити нічого. Дефіцитні товари, особливо імпортного виробництва, необхідно було купувати «з-під прилавка». Влада намагалася вивчати потреби населення на різні категорії товарів, створювалися різні міжвідомчі, місцеві й міжрегіональні комісії, які аналізували попит. На великих виробничих об'єднаннях почали влаштовувати виставки-продажі товарів підвищеного попиту, зустрічі представників промисловості зі споживачами, оптові

---

³³ Радянське Прикарпаття 1959–1975. Документи і матеріали: [в 2 т.] / Відп. ред. М. Хвостін. Ужгород: Карпати, 1983. Т. 2. С. 93.

ярмарки з продажу товарів тощо. План виробництва на наступний рік формувався з урахуванням результатів купівлі і продажу, укладених договорів між оптовими базами торгівлі, роздрібними торговельними підприємствами, з одного боку, і промисловими підприємствами, об'єднаннями, фірмами, з другого.

Загалом держава вживала численних заходів, які сприяли підвищенню життєвого рівня і покращення побуту громадян. За період з 1965 р. до 1985 р. середньомісячна зарплата робітників і службовців республіки зросла більш ніж удвічі. Функціонування громадських фондів споживання сприяло збільшенню різноманітних виплат населенню. Значна частина коштів йшла на отримання безкоштовної освіти, на розвиток охорони здоров'я, культурного і побутового обслуговування. З 1970 р. виплати і пільги, отримані населенням республіки з громадських фондів споживання вирости вдвічі. У 1985 р. середньомісячна зарплата становила 174 крб., а з урахуванням виплат і пільг з громадських фондів споживання – майже 250 крб³⁴.

Необхідно взяти до уваги, що одночасно діяли приховані інфляційні механізми, а на споживчому ринку постійно зростали ціни. Зростання зарплатні не закріплювалося збільшенням товарів і послуг. Значна частина товарів широкого вжитку мала низьку якість, все більшого «розмаху набирав хронічний дефіцит». Ілюзію матеріального забезпечення громадян створювали гроші, частина з яких осідала в ощадкасах. З 1500–2000 тис. осіб – мешканців середнього села вкладниками ощадкаси мало бути 600–800 осіб, сукупність вкладу яких становила більше 1 млн крб³⁵.

Протягом 1965–1985 рр. в Українській РСР збереження населення збільшилися з 6,4 до 63,7 млрд крб. Однак у 1965 р. річний товарообіг був майже в 3 рази більшим, ніж залишки внесків населення в ощадкасах, натомість через два десятиріччя невикористані збереження перевищували річний товарообіг на 13%³⁷. Це призводило до масових зловживань у системі торгівлі, спекуляції,

---

³⁴ Саржан А. О. Зміни в соціально-економічній сфері Донбасу. Друга половина 40-х – кінець 80-х рр. ХХ ст. Донецьк: ООО «Лебедь», 2004. С. 232.

³⁵ Малярчук О. Соціально-економічні процеси в західному регіоні Української РСР (1964–1991): монографія. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2023. С. 336.

розвитку «чорного ринку» і «тіньової економіки». Значного поширення набуло таке побутове явище, як придбання товарів «по знайомству», «по благу», тобто з використання особистих чи родинних зв'язків³⁶.

У 1980-х роках на благоустрій міст і селищ міського типу, капітальний ремонт житлового фонду західних областей держава виділяла з бюджету в межах 10–15 млн крб. У 1988 р. в Івано-Франківській області використано 14 млн крб, що на 20% більше, ніж у попередньому році. Проведені фінансовими органами перевірки використання цих коштів виявили «суттєві недоліки і порушення». В містах і селах області тільки 49% шляхів були забезпечені асфальтовим покриттям, зливною каналізацією – 10,7%. Незадовільний стан з освітленням вулиць у містах Яремче, Городенці, селищах Дилитині, Коршеві, Ковалівці, Вигоді і т. д. Більша частина житлового фонду міст належала підприємствам різних міністерств і відомств. Такі квартири доволі часто були обладнані комунальними зручностями значно гірше, ніж приміщення місцевих Рад³⁷.

Отже, для розгортання соціальної сфери найбільш сприятливим періодом із досліджуваного відрізка часу була друга половина на 60 – 70-их років ХХ ст. У сільській місцевості, хоча й у недостатній кількості, споруджувалися житлові будинки для молодих спеціалістів, школи, пришкільні інтернати, дитячі дошкільні заклади, фельдшерсько-акушерські пункти, клуби, бібліотеки, побутові об'єкти, лазні, магазини, павільйони громадського харчування, адміністративні приміщення сільських Рад, відділень зв'язку, автостанції, проводилася газифікація, телефонізація. У містах розширювалося житлове господарство, що викликало прокладання нових вулиць, площ, шляхів, тротуарів, мостів, впорядкованих місць відпочинку.

5. Спроба окреслення перспектив

Соціальна політика тоталітарного режиму в Українській РСР базувалася на марксистсько-ленінській ідеологічній доктрині й

---

³⁶ Саржан А. О. Зміни в соціально-економічній сфері Донбасу. Друга половина 40-х – кінець 80-х рр. ХХ ст. Донецьк: ООО «Лебедь», 2004. С. 234.

³⁷ ДАІФО. Ф. Р–295. Оп. 5. Спр. 5910. Арк. 231.

суворому виконанні всіх показників єдиного загальнодержавного плану. Процес розвитку економіки західного регіону України на прикладі Івано-Франківської області виявляв певну специфіку, зумовлену, насамперед, деформованою структурою виробництва. По-перше, партійно-радянська влада головну увагу концентрувала довкола розвитку важкої промисловості, а сільськогосподарське виробництво та соціальна сфера розглядалися як другорядні. По-друге, розвиток соціальної інфраструктури залежав від умов міста чи сільської місцевості, яка у свою чергу ділилася на «перспективну» чи «неперспективну».

Держава проголошувала, що соціалістична економіка працює для людини, задоволення її життєвих потреб та інтересів і підпорядкована їй. Особливості здійснення соціальної політики в зазначені роки полягали в тому, що в державі одночасно вирішували різні завдання, а саме: забезпечення мінімальних державних соціальних гарантій, регулювання оплати праці та грошових прибутків, зайнятість населення, державна підтримка найбільш соціально вразливих верств, житлове забезпечення громадян тощо. Основним показником ефективності соціальної політики держави є достатній рівень життя населення. Рівень переважної більшості громадян, особливо тих, котрі працювали у сільському господарстві, відзначався низькими розмірами оплати праці. Актуальною залишалася проблема розроблення економічних і правових заходів для посилення мотивації до праці та створення передумов для зупинення спаду реальних прибутків населення, нормалізації співвідношення між мінімальними розмірами заробітної плати, пенсій, стипендій та соціальних виплат за умов зростання споживчих цін.

У 60–80-х роках минулого століття створення соціально-побутового комплексу в селі вели на основі двох головних джерел фінансування: державного бюджету і відрахувань колгоспів. При цьому аналіз архівних і статистичних даних свідчить, що державні капітальні вкладення не покривали потреб села, основний тягар будівництва об'єктів перекладали на колгоспи.

Водночас соціальна сфера західноукраїнського села докорінно змінювалася, покращувалася. Однак вона розвивалася недостатніми темпами, внаслідок чого не вдалося належним чином розв'язати проблеми суцільної радіофікації, газо- і водопостачання і навіть електрифікації віддалених гірських пунктів. Не всі села

мали дитячі садки, будинки побуту, перукарні тощо. Відставання соціально-побутового комплексу негативно позначилося на привабливості села для молоді і спеціалістів. Утримати їх у селі не могла навіть чинна система державного розподілу.

За роки незалежності України трансформація соціально-економічної сфери Івано-Франківської області, як і країни в цілому, відбувалася надзвичайно повільно і хворобливо, криза охопила усі галузі суспільно-політичного, соціально-економічного, освітньо-культурного життя. У зв'язку з російсько-українською війною розпочатою у 2014 р. та після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р. шлях до відкритого демократичного суспільства, соціально орієнтованої економіки, до створення умов, спроможних забезпечити гідне життя і вільний розвиток кожного громадянина загальмувався.

Усвідомлення позитивних і негативних тенденцій у соціально-економічному житті західного регіону України досліджуваного періоду дає можливість сформувати програму соціальної політики і деяких практичних рекомендацій:

- головна увага має акцентуватися на правовій базі реформ. Положення Конституції України, Указу Президента України № 543/2019 «Про розвиток регіону українських Карпат», які мають стимулювати соціально-економічний розвиток, підвищити інвестиційну привабливість, розбудову рекреаційного, туристичного та етнокультурного потенціалу регіону українських Карпат поширюється на Івано-Франківську, Львівську, Закарпатську та Чернівецьку області.

- успішна реалізація реформ можлива у відповідній навчально-інформаційній мережі, за умови залучення кваліфікованих спеціалістів і менеджерів;

- реформи необхідно проводити послідовно з урахуванням досвіду сусідніх держав;

- важливим складником соціальної політики є управління ринком праці, реалізація активної політики зайнятості.

Оптимальне вирішення соціально-економічних проблем залежить від державних органів, науково-дослідних установ, приватної ініціативи. Ринкова система передбачає «виробляти те, що продається». Структурна перебудова промисловості охоплює: закриття економічно неефективних та екологічно шкідливих виробництв, які неможливо перепрофілювати на випускання конку-

рентоздатної продукції чи перетворити на екологічно нешкідливі; подібнення великих підприємств і їх подальше перепрофілювання на випускання рентабельної продукції, що має попит; створення приватних виробничих підприємств і розширення сфери послуг пов'язаних із зеленим туризмом.

Сьогодні, коли ми прагнемо осмислити минуле та знайти орієнтири на майбутнє, необхідно всебічно вивчати проблеми української ментальності, які сприяли духовному відродженню та економічній розбудові. Настав час об'єктивно відтворити історію України на різних етапах, вільну від ідеологічних нашарувань та цензури. Адже здійснюючи «соціалістичні перетворення на селі», режим усіма засобами прагнув не допустити політичного самовираження. Відсутність селянських політичних організацій ускладнювала пошук спільної мови, вироблення загальної лінії щодо політики в селі.

Трансформація економіки від одного до іншого типу найбільше позначається на соціальній сфері. Окрім відтворення національних форм світосприймання, відбувається проникнення нових систем цінностей, притаманних західній цивілізації. З економічним піднесенням та конкурентоспроможністю пов'язують економічне піднесення країни, тому освітнє питання постає як проблема державної ваги.

ВИСНОВКИ

Швидкі темпи промислового розвитку за порівняно короткий історичний період докорінно змінили характер економіки західноукраїнських областей. З аграрних вони перетворилися в індустріальні. Виникли нові галузі промисловості, істотно змінилася галузева структура економіки. Якщо раніше населення в основному було зайняте в домашньому господарстві, то в досліджуваній нами період більша частина працювала в промисловості та будівництві. У західних областях УРСР темпи зростання промислового виробництва були вищими, ніж в інших регіонах. Це дало можливість залучити, особливо в карпатській зоні, значну кількість незайнятої робочої сили до «суспільної праці». Села, які на початок 1970-х років не були колективізовані мали значний надлишок робочої сили.

У другій половині ХХ століття в колективних господарствах скасовано трудові й здійснено перехід до гарантованої оплати

праці, колгоспники стали отримувати пенсії й відпустки, тобто їхній соціальний статус прирівняли до інших категорій громадян радянського суспільства. У сільській місцевості, хоч і в недостатній кількості, споруджували житлові будинки для молодих спеціалістів, школи, пришкільні інтернати, дитячі дошкільні заклади, фельдшерсько-акушерські пункти, клуби, бібліотеки, побутові об'єкти, лазні, магазини, павільйони громадського харчування, адміністративні приміщення сільських Рад, відділень зв'язку, автостанції, проводили газифікацію, телефонізацію тощо.

Матеріально-побутові умови життя більшості населення зумовлювалися заробітною платнею, яка стала, як і присадибні ділянки, головним джерелом поповнення сімейного бюджету. При цьому тарифні ставки робітників, інженерно-технічних працівників і службовців суттєво різнилися від мізерних зарплат колгоспників. Мінімальні прибутки сільського населення, залученого в колгоспно-радгоспному виробництві, зумовлювали його низьку купівельну спроможність. Поступове підвищення оплати праці колгоспникам помітно впливало на добробут людей.

У досліджуваний період зміст соціальної політики в СРСР не змінився. В його основу закладено розподільчі відносини та централізоване адміністративне керування. Ріст економічного потенціалу країни дозволив посилити увагу до соціальних проблем. Найбільшими темпами вели житлове будівництво, зокрема у сільській місцевості. Масштабні зміни відбулися в будівництві села. Масово почали застосовувати нові технології та матеріали. Сільські помешкання стали набагато більшими, просторішими і відповідати новим вимогам. Пожвавлення в будівництві дозволило вирішити, хоча й не повністю, одну зі серйозних проблем: багато селян почали проживати у власних будинках, що сприяло підвищенню добробуту сільського життя.

У цей період з'явився бюрократичний термін «неперспективне село», що негативно впливало на розвиток сільської місцевості. У таких селах «заморожували» соціально-побутове будівництво, вчасно не ремонтували, тобто занедбували й навіть закривали різні об'єкти. Така політика завдала непоправної шкоди. Чимало шкіл, клубів, бібліотек, дитячих садків відкривали у пристосованих приміщеннях або зводили за застарілими проектами. У деяких віддалених населених пунктах була ще гостріша проблема: цих установ взагалі не було або вони не діяли. Мережа закладів сис-

теми охорони здоров'я та ефективність медичного обслуговування значно поступалася міським стандартам. Загалом сільські працівники не мали належних умов побуту, дозвілля, а тому не могли повноцінно задовольняти свої культурно-освітні потреби.

Незважаючи на постійні декларації влади щодо пріоритетності соціальної сфери, державні служби побуту, транспорту, торгівлі, житлово-комунального господарства могли забезпечувати лише мінімум благ для громадян. Умови життя населення західних областей Української РСР не відповідали внеску у формування індустріальної потужності та військово-промислового комплексу країни. Покращенню умов життя літніх людей сприяло пенсійне законодавство. Були підвищені мінімальні розміри пенсій за віком і з причин втрати годувальника; призначалися пенсії за віком у випадках відсутності повного стажу роботи для жінок, що народили п'ять і більше дітей; матерям інвалідів дитинства. За безперервний стаж роботи робітникам і службовцям, що відпрацювали на одному підприємстві понад 25 років було збільшено розмір надбавок до пенсій з 10% до 20%. Вказуючи на позитивні зміни, водночас зазначимо, що загалом усі ці заходи окупаційного режиму не дозволяли забезпечити достатнього рівня життя більшості людей, особливо тих, що проживали у сільській місцевості.

АНОТАЦІЯ

У роботі здійснено спробу здійснити характеристику основних етапів, напрямків і сучасний стан розробки проблеми соціальної політики на прикладі Івано-Франківської області в другій половині 40-х ХХ ст. – першій чверті ХХІ ст. У другій половині ХХ ст. у західному регіоні України було сформовано потужний промисловий, аграрний та соціальний потенціал, який інтенсивно використовувався в межах загальносоюзного і республіканського господарського комплексу. Проте це була деформована, неефективна, нединамічна соціально-економічна структура підпорядкована військово-промислому комплексу СРСР.

Принципи соціальної справедливості в державі захищала Конституція, яка гарантувала рівні умови для розвитку кожної особистості, можливості застосування своїх здібностей заради власної та суспільної користі. Держава покладала численні соціально-економічні обов'язки не тільки на себе, а й різноманітні суспільні інституції – створювали відповідні служби, які загалом формува-

ли систему соціального захисту громадян. Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що були основним джерелом існування, забезпечували прожитковий мінімум. Проте соціальну політику держави здійснювали за залишковим принципом, що стало фактором дестабілізації у формуванні цілісного, комплексного підходу. За умов панування командно-адміністративних засад в економіці у країні домінував принцип другорядності щодо розв'язання соціально-побутових проблем. Відповідно, він різко відрізнявся і для жителів міста чи села, і працівників великих підприємств чи відсталих колгоспів.

Становлення соціальної сфери і життєвого рівня населення виявляли певну специфіку – головну увагу надавали розвитку важкої, хімічної, нафтогазової промисловості та сільського господарства. Соціальна сфера відставала у своєму розвитку. У вказані роки відбулися певні зрушення в розв'язанні житлової проблеми, розвитку освіти, охорони здоров'я, культури, спорту тощо. Однак, відповідно закладено великі суспільні протиріччя. У суспільстві назріло майнове розшарування, посилювалась напруженість, хоча радянська соціальна політика базувалася на основі принципів уніфікації і мінімальних потреб «простої» людини.

У нових геополітичних викликах, пов'язаних з російсько-українською війною, необхідно робити акцент на наявний напрацьований досвід поколінь, який здатний при державній підтримці вийти новий якісний рівень та активізувати різні галузі економіки та соціальної інфраструктури.

ABSTRACT

The paper attempts to characterize the main stages, directions and current state of development of the problem of social policy using the example of Ivano-Frankivsk region in the second half of the 40s of the XX century. - the first quarter of the XXI century. In the second half of the XX century. in the western region of Ukraine a powerful industrial, agrarian and social potential was formed, which was intensively used within the framework of the all-Union and republican economic complex. However, it was a deformed, ineffective, non-dynamic socio-economic structure subordinated to the military-industrial complex of the USSR.

The principles of social justice in the state were protected by the Constitution, which guaranteed equal conditions for the development

of each individual, the possibility of using their abilities for their own and public benefit. The state imposed numerous socio-economic responsibilities not only on itself, but also on various public institutions – they created the relevant services, which generally formed the system of social protection of citizens. Pensions, other types of social payments and assistance, which were the main source of existence, provided a living wage. However, the state's social policy was carried out on a residual principle, which became a destabilizing factor in the formation of a holistic, comprehensive approach. Under the conditions of the dominance of command-administrative principles in the economy of the country, the principle of secondary importance in solving social and everyday problems dominated. Accordingly, it differed sharply for residents of the city or village, and employees of large enterprises or backward collective farms. The formation of the social sphere and the standard of living of the population revealed a certain specificity - the main attention was paid to the development of heavy, chemical, oil and gas industries and agriculture. The social sphere lagged behind in its development. In the indicated years, certain changes occurred in solving the housing problem, the development of education, healthcare, culture, sports, etc. However, accordingly, great social contradictions were laid. Property stratification developed in society, tensions increased, although Soviet social policy was based on the principles of unification and the minimum needs of the "ordinary" person. In the new geopolitical challenges associated with the Russian-Ukrainian war, it is necessary to emphasize the existing accumulated experience of generations, which, with state support, is capable of reaching a new qualitative level and activating various sectors of the economy and social infrastructure.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО).
2. Державний архів Львівської області.
3. Джадт Т. Після війни. Історія Європи від 1945 року / переклад з англ. З. Зарембо. Київ : Наш формат. 2021. 928 с.
4. Ковальчак Г. І. Індустріальний розвиток західних областей України в період комуністичного будівництва. Київ : Наук. думка, 1973. 236 с.
5. Ковальчак Г. І. Економічний розвиток західноукраїнських земель. Київ : Наук. думка, 1988. 251 с.

6. Конституція Української Радянської Соціалістичної Республіки 1976. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/001_001/ed19761119#Text
7. Конституція України, 1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
8. Копчак С. І. Населення українського Прикарпаття (історико-демографічний нарис). Докапіталістичний період. Львів : Вид-во при Львівському державному ун-ті, 1974. 186 с.
9. Копчак С. І., Мойсеєнко В. І., Романюк М. Д. Етнічна структура та міграції населення українського Прикарпаття (статистико-демографічне дослідження). Львів : Світ, 1996. 285 с.
10. Малярчук О., Остап'як В. Індустріальні процеси у Західному регіоні Української РСР: здобутки та прорахунки. *Український історичний журнал*. Київ. 2022. Вип. 2. С. 91–107. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2022.02.091>.
11. Малярчук О. Соціально-економічні процеси в західному регіоні Української РСР (1964–1991) : монографія. Вид. 2-ге, переробл. і допов. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2023. 552 с. URL: <http://elar.nung.edu.ua/bitstream/123456789/9448/1/7394s.pdf>.
12. Малярчук О. М., Сабадуха В. О. Наукова і адміністративна діяльність Ярослава Федорчука в умовах кризи радянської системи (1960 – 1980-ті рр.). *East European Historical Bulletin* / [chief editor Vasyl Pnytsy]. Drohobych: Publishing House «Helvetica». 2023. Issue. 29. С. 163–172. DOI <https://doi.org/10.24919/2519-058X.29.292937>.
13. Малярчук О., Петрецька Н. Природоохоронна діяльність у західному регіоні Української РСР: на прикладі Івано-Франківської області *East European Historical Bulletin* / [chief editor Vasyl Pnytsy]. Drohobych: Publishing House «Helvetica». 2024. Issue. 31. С. 173–182. DOI <https://doi.org/10.24919/2519-058X.31.306348>.
14. Райківський І., Єгрешій О., Паска Б. Соціально-економічні процеси в Івано-Франківській області Української РСР в радянській історіографії. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*. 2023. Т. 42. С. 179–192. DOI: <https://doi.org/10.32626/2309-2254.2023-42.179-192>.

15. Райківський І., Єгрешій О., Паска Б. Українська історіографія соціально-економічних процесів в Івано-Франківській області УРСР. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2024. Вип. 72. Т. 3. С. 33–41. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-3-5>.

16. Райківський І., Єгрешій О., Паска Б. Сільське господарство Івано-Франківської області УРСР в період загострення кризи радянської системи (1965–1985 рр.). *Вісник науки та освіти*. 2024. № 5 (23). С. 1771–1785. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-5\(23\)-1771-1785](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-5(23)-1771-1785).

17. Радянське Прикарпаття 1959–1975. Документи і матеріали : [в 2 т.] / Відп. ред. М. Хвостін. Ужгород : Карпати, 1983. Т. 2. 214 с.

18. Розквіт економіки західних областей УРСР (1939–1964 рр.) / [відп. ред. М. І. Петровський; І. Ф. Гриновець, І. О. Луцик, В. І. Михайлов та ін.]. Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 1964. 290 с.

19. Саржан А. О. Зміни в соціально-економічній сфері Донбасу. Друга половина 40-х – кінець 80-х рр. XX ст. Донецьк : ООО «Лебедь», 2004. 412 с.

20. Санкович М. Структурні зміни в промисловості Івано-Франківської області Української РСР. *Актуальні питання гуманітарних наук. Серія. Історичні науки*. 2024. Вип. 73. Т. 3. С. 21–28. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-3-3>.

21. Санкович М. Аграрна політика радянської влади в Карпатському регіоні – матеріали преси і реальний стан справ. *Актуальні питання гуманітарних наук. Серія. Історичні науки*. 2024. Вип. 72. Т. 3. С. 42–49. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-3-6>.

22. Соціально-гуманітарні виміри безпеки України: Івано-Франківська область в історичній ретроспективі (1944–1991) : колективна монографія / О. М. Малярчук, М. В. Санкович, М. М. Палагнюк, А. В. Бойда. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2025. 404 с. ISBN 978-966-286-319-2 URL: https://search.library.nung.edu.ua/DocDescription?doc_id=480680

23. Федорчук Я. Вплив нової техніки на співвідношення трудомісткості, фондомісткості і матеріаломісткості промислової продукції. *Економіка Радянської України*. 1975. № 11. С. 57–62.

24. Федорчук Я. Економіка підвищення якості продукції. *Економіка Радянської України*. 1977. № 10. С. 53–56.

Інформація про авторів:

Малярчук О. М.,

доктор історичних наук, професор, професор кафедри суспільних наук, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, вул. Карпатська, 15, Івано-Франківськ, Україна, 76019
(oleg.malyarchuk@gmail.com)

Палагнюк М. М.,

кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри суспільних наук, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, вул. Карпатська, 15, Івано-Франківськ, Україна, 7601
(palahniuk@nung.edu.ua)

Гривнак Б. Л.,

кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри суспільних наук, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, вул. Карпатська, 15, Івано-Франківськ, Україна, 76019 (gryvnaк2906@gmail.com)

Шастко І. М.

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри суспільних наук, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, вул. Карпатська, 15, Івано-Франківськ, Україна, 7601 (iryна.shastko@nung.edu.ua)

Information about the authors:

Maliarchuk O. M.,

PhD hab. (History), Professor the department of social sciences, Interpreting and Translation of the Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, 15, Karpats'ka St., Ivano-Frankivsk, Ukraina, postal code 76019 (oleg.malyarchuk@gmail.com)

Palahniuk M. M.

PhD. (Philosophy), Associate Professor of the Department of Social Studies, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, 15, Karpats'ka St., Ivano-Frankivsk, Ukraina, postal code 76019 (mykhailo.palahniuk@nung.edu.ua)

Hryvnak B. L.,

PhD. (Philosophy), Associate Professor of the Department of social sciences, Interpreting and Translation of the Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, 15, Karpats'ka St., Ivano-Frankivsk, Ukraina, postal code 76019 (gryvnak2906@gmail.com)

Shastko I. M.,

PhD. (Psychology), Associate Professor of the, social sciences, Interpreting and Translation of the Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, 15, Karpats'ka St., Ivano-Frankivsk, Ukraina, postal code 76019 (iryna.shastko@nung.edu.ua)

РОЗДІЛ 2

ПАТРІОТИЗМ ЯК НАСКРІЗНА ЦІННІСТЬ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Карпенко О. Є.

ВСТУП

У сучасному дискурсі професійної освіти питання підготовки майбутніх фахівців виходить далеко за межі засвоєння суто технічних алгоритмів чи теоретичних знань. В умовах глобальних викликів та тривалої боротьби України за свій суверенітет патріотизм трансформується з абстрактного поняття у наскрізну цінність, що пронизує кожен етап становлення особистості в освітньому просторі. Підготовка студентів в Україні відбувається в умовах складного переплетення політичних, соціально-економічних та етичних викликів. Розв'язання цих проблем вимагає глибокого розуміння цілей та завдань патріотичного виховання, яке сьогодні розглядається як головний елемент системи захисту національних інтересів та забезпечення державної єдності. В умовах сьогодення підготовка кадрів не може обмежуватися лише формуванням вузькоспеціалізованих компетенцій; вона вимагає створення міцного ціннісного фундаменту, де професіоналізм нерозривно пов'язаний із громадянською відповідальністю. Адже патріотизм як наскрізна лінія передбачає, що фахівець будь-якої галузі – від інженера до вчителя – усвідомлює свою діяльність як безпосередній внесок у життєстійкість та розвиток своєї держави. Це стає дієвим інструментом протидії інтелектуальній міграції та корупції, оскільки професійний успіх починає розглядатися через призму служіння суспільству та національним інтересам. Таким чином, інтеграція національно-патріотичного складника в освітній процес стає не просто виховним завданням, а стратегічним пріоритетом, що гарантує підготовку не лише майстрів своєї справи, а й свідомих громадян майбутнього України, здатних до інноваційного відновлення країни.

1. Нормативно-правові та концептуальні засади патріотичного виховання в сучасній освітній парадигмі

Формування патріотизму як наскрізної цінності в системі професійної підготовки базується на розгалуженій системі нормативно-правових актів, які визначають стратегічні вектори розвитку української освіти. Провідну роль у цьому процесі відіграє Конституція України, що закладає фундаментальні обов'язки громадянина щодо захисту Вітчизни та поваги до державної символіки. Проте деталізація цих принципів у освітній площині відбувається через Закон України «Про освіту»³⁸ та «Про вищу освіту»³⁹, Державну національну програму «Освіта» (Україна ХХІ століття)⁴⁰, де акцент зроблено на формуванні громадянської ідентичності та ціннісних орієнтирів саме через залучення молоді до активної суспільної діяльності. Важливим інструментом є також «Державна цільова соціальна програма національно-патріотичного виховання», що регламентує системний підхід до впровадження української громадянської ідентичності в освітній процес⁴¹. Сучасна парадигма виховання відходить від формальних заходів, орієнтуючись на «Концепцію національно-патріотичного виховання в системі освіти України», яка наголошує на принципах єдності навчання і виховання, де патріотизм розглядається не як додатковий елемент, а як невід'ємна складова освітніх стандартів та програм⁴². У нормативному полі також чітко простежується зв'язок між національною безпекою та якістю освіти: нормативні документи міністерського рівня все частіше інтегрують вимоги до фор-

---

³⁸ Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Редакція від 01.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

³⁹ Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. Редакція від 01.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

⁴⁰ Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття). Київ: Райдуга, 1994. 62 с.

⁴¹ Державна цільова соціальна програма національно-патріотичного виховання на період до 2025 року (Із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 1451 від 27.12.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/673-2021-%D0%BF#Text>

⁴² Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України: Наказ Міністерства освіти і науки України від 06 червня 2022 року № 527 https://zakononline.com.ua/documents/show/506238___736214

мування соціальних навичок (soft skills), серед яких громадянська свідомість займає пріоритетне місце. Таким чином, правова база створює необхідні умови для переходу від декларативного патріотизму до практичного, де законодавчі норми стають дієвим механізмом підготовки фахівця, здатного діяти в інтересах української державності в умовах глобалізаційних трансформацій та воєнних викликів.

Відповідно до «Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки», патріотичне виховання студентства визначається як стратегічний пріоритет, що інтегрований у процес підготовки конкурентоспроможного людського капіталу. Документ акцентує увагу на тому, що вища освіта має не лише надавати професійні кваліфікації, а й формувати цілісну особистість, яка керується національними та загальнолюдськими цінностями⁴³. У контексті Стратегії патріотизм розглядається через розвиток активної громадянської позиції, високої правової культури та глибокої поваги до державної мови, історії та культури України. Важливим аспектом є створення в університетах такого освітнього середовища, яке сприяє соціальній згуртованості молоді та виховує почуття відповідальності за майбутнє суверенної держави. Таким чином, виховна складова вищої школи спрямована на підготовку фахівців, здатних критично мислити, протидіяти інформаційним загрозам та свідомо працювати на зміцнення національної безпеки й сталий розвиток українського суспільства.

У цьому контексті важливо звернути увагу на концептуальні засади, висвітлені у працях В. Балакіревої, яка наголошує на тому, що патріотичне виховання студентської молоді виступає пріоритетним напрямом державної політики. Дослідниця справедливо зауважує, що результатом цього процесу має стати особистість, яка «розуміє і поділяє сутність національної ідеї; є носієм національної культури; своєю професійною діяльністю сприяє економічному, науковому, культурному зростанню Батьківщини»⁴⁴. Такий підхід корелює з позицією О. Волкович та

---

⁴³ Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 р. № 286-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text>

⁴⁴ Балакірева В. Патріотичне виховання студентів педагогічних ЗВО як вимога сьогодення. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Вип. 56(1). С. 136.

С. Беньковського, які розширюють розуміння патріотизму через призму конституційно-правової свідомості. «Почуття любові та відданості до рідної землі, національної гордості, розуміння історичних та культурних надбань народу, прагнення утвердження у світі української нації і держави»⁴⁵. Як зазначають І. Бех, К. Чорна, «патріотизм – складне багатогранне поняття, один із найважливіших компонентів індивідуального та суспільного способу життя». Вони слушно зауважують, що «бути патріотом – значить духовно піднятися, усвідомити в Батьківщині безумовну цінність, яка дійсно й об'єктивно їй притаманна. У той же час патріотизм передбачає відкриття у самому собі беззавітної відданості Батьківщині, спроможності безкорисно радіти її успіхам, вдосконаленням, служити їй, поєднати свою долю з її долею»⁴⁶.

В умовах війни концептуальні засади освітнього процесу зазнали суттєвої трансформації: патріотичне виховання перестало бути лише ідеологічним вектором і перетворилося на інструмент формування психологічної стійкості та соціальної адаптації молоді. Сучасна освітня парадигма вимагає не просто трансляції національних цінностей, а створення безпечного середовища, де патріотизм виступає як ресурс для подолання кризових станів.

Аналіз актуальної наукової літератури дозволяє стверджувати, що ефективність патріотичного виховання в умовах воєнного стану безпосередньо корелює з психоемоційним станом здобувачів освіти. Психологічна травматизація, спричинена війною, стає тим критичним тлом, на якому розгортається будь-яка педагогічна взаємодія та реалізуються державні концепції виховання. У цьому аспекті особливої ваги набувають дослідження М. Хараджи та Г. Труніної, які деталізують спектр емоційних реакцій молоді – від гострої тривоги та постійного страху до глибокого горя та відчуття безпорадності. Науковиці слушно зауважують, що фактори впливу на психологічний стан є комплексними, включаючи безпосередні безпекові загрози, досвід вимушеної міграції та інтенсивний медійний тиск. З огляду на це, концептуальні засади

---

⁴⁵ Волкович О., Беньковський С. Концептуальні складові національно-патріотичного виховання студентської молоді в дусі поваги до Конституції України. *Юридичний бюлетень*. 2023. Вип. 29. С. 439.

⁴⁶ Бех І., Чорна К. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. Київ, 2014. С. 8.

виховання мають базуватися на принципі, що «кожен студент може пережити війну по-різному, тому важливо надати індивідуальний підхід до підтримки»⁴⁷. Таким чином, нормативне вимога щодо виховання громадянина сьогодні нерозривно пов'язана з педагогічною фасилітацією та психологічним супроводом.

Поглиблюючи проблематику впливу стресу на навчальну діяльність як складника патріотичного гартування, О. Кресан та співавтори пропонують класифікувати стани студентів відповідно до класичної теорії Г. Сельє, адаптуючи її до сучасних українських реалій. Дослідники виокремлюють групи здобувачів з проявами стресу різного ступеня тяжкості, акцентуючи на тому, що в межах сучасної освітньої парадигми «пріоритетом номер один у забезпеченні якісного навчального процесу під час надзвичайного стану є увага до особистості кожного студента»⁴⁸. Важливою для розбудови концепції виховання є емпірична констатація того факту, що навіть за умов екстремального стресу у значній частині студентів зберігається висока мотивація до навчання, яка сприймається ними як форма інтелектуального спротиву та підготовки до майбутньої відбудови країни. Водночас така мотивація є крихкою і потребує специфічної педагогічної підтримки, що передбачає гнучкість освітніх траєкторій та певне зниження вимог до формальних аспектів освітнього процесу на користь змістовної та емоційної складових. Отже, нормативно-правові та концептуальні засади патріотичного виховання в сучасній Україні фактично інтегрують у себе засади травмопедагогіки. Патріотизм у професійній підготовці сьогодні – це не лише вірність державним інтересам, а й здатність системи освіти зберегти людину, її ментальне здоров'я та віру в майбутнє, що є фундаментальною умовою національної безпеки та успішного повоєнного відновлення.

В умовах війни концептуальні засади патріотичного виховання зазнають докорінної трансформації, зміщуючи акцент з теоретич-

---

⁴⁷ Хараджи М. В., Труніна Г. О. Емоційно-психологічний стан студентської молоді під час війни. *Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)*. 2023. № 12. С. 799.

⁴⁸ Кресан О., Смольянінова С., Кресан Т. Психологічні аспекти навчання студентів ВНЗ у ситуації надзвичайного стану. *Габітус*. 2023. № 45. С. 64. <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.45.10>

ного просвітництва на формування дієвої громадянської позиції⁴⁹. Сучасна освітня парадигма розглядає патріотизм як наскрізну цінність, ефективність розвитку якої в умовах війни безпосередньо корелює з психоемоційним станом здобувачів освіти та їхньою здатністю до адаптації. Психологічна травматизація стає тим складним тлом, на якому розгортається педагогічна взаємодія, вимагаючи від системи освіти гнучкості та індивідуального підходу до кожного студента⁵⁰. Оскільки фактори впливу на молодь є комплексними – від безпекових загроз до вимушеної міграції – пріоритетом стає не лише якість навчання, а й увага до особистості, що дозволяє зберегти мотивацію навіть за умов стресу⁵¹.

Актуальність виховання патріотичних переконань та системи цінностей сьогодні набуває особливого значення, що зумовлює необхідність пошуку та впровадження новаторських освітніх стратегій⁵². Провідна роль у цьому процесі відводиться методикам, які мають на меті розвиток у молоді почуття відповідальності за долю країни, прагнення до суспільного блага та готовності обстоювати державні інтереси. Ключовим етапом реалізації цієї мети є фахова підготовка студентів у вищій школі, де майбутні вчителі мають не лише засвоїти теоретичну базу, а й опанувати практичні інструменти організації патріотично-виховної діяльності.

Сучасна освітня модель вибудовується на основі синтезу групових та персоналізованих форматів роботи. Зокрема, високу ефективність демонструють інтелектуальні квести та змагання зі спортивним ухилом, які через активну взаємодію допомагають

---

⁴⁹ Левицький О., Курчаба О. Патріотичне виховання студентів як частина освітнього процесу. *Acta paedagogica volynienses*. 2022. Вип. 2. С. 79–84; Лучанінова О. П. Патріотизм в умовах воєнного стану: духовне становлення студентства. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2022. Вип. 2. С. 64–74.

⁵⁰ Хараджи М., Труніна Г. Емоційно-психологічний стан студентської молоді під час війни. *Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)*. 2023. № 12. С. 799.

⁵¹ Кресан О., Смольянінова С., Кресан Т. Психологічні аспекти навчання студентів ВНЗ у ситуації надзвичайного стану. *Габітус*. 2023. № 45. С. 64. <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.45.10>

⁵² Османова А., Співак Л. Національна ідентичність української студентської молоді в воєнний час. *Психологія: реальність і перспективи*. 2022. Вип. 18. С. 132–140.

глибше пізнати національну культуру та зміцнити фізичну витривалість. Масові ініціативи, такі як тематичні гуртки, екскурсійні подорожі пам'ятними місцями та патріотичні перформанси, стають дієвим засобом візуалізації народної єдності та зв'язку між різними поколіннями. Водночас важливою рисою оновленої парадигми виховання є індивідуальний підхід до самовираження студента. Завдяки залученню до автентичних ремесел, як-от вишивання, або через колекціонування знакових артефактів (наприклад, воєнних поштових марок), кожен здобувач освіти формує власний, глибоко особистий шлях до національної самоідентифікації⁵³. Така інтеграція патріотичних ідей у приватний простір особистості сприяє перетворенню зовнішніх настанов на внутрішні стійкі переконання, що стають основою професійної етики майбутнього спеціаліста.

2. Військово-патріотична складова як чинник національної безпеки

Військово-патріотичне виховання у сучасній системі підготовки майбутніх фахівців трансформувалося з допоміжного виховного елемента у важливий чинник забезпечення національної безпеки держави⁵⁴. В основі цієї трансформації лежить перехід від теоретичного ознайомлення з військовою справою до формування практичних навичок життєстійкості та обороноздатності кожного громадянина. Ключовим етапом цього процесу стало впровадження з вересня 2024 року оновленої дисципліни «Захист України» для учнів 10–11 класів (відповідно до наказу МОН № 1009)⁵⁵. Програма фокусується не лише на вивченні статутів, а й на опану-

---

⁵³ Ашиток Н. Підготовка студентів до патріотичного виховання школярів в умовах війни. *Молодь і ринок*. 2023. № 4. С. 11–15.

⁵⁴ Галів М., Свійонтик О. Освіта як складова національної безпеки України в умовах сучасної російсько-української війни: правові засади, проблеми, досвід і завдання. *Молодь і ринок*. 2023. № 3. С. 25–31.

⁵⁵ Захист України: навчальна програма для закладів загальної середньої освіти, закладів спеціалізованої освіти військового профілю (військових, військово-морських ліцеїв, ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою) Профільний рівень (10-11 класи) URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.zakhyst.Ukrayiny-10-11-profil.pdf>

ванні сучасних технологій, таких як керування БпЛА, основи тактичної медицини за протоколами MARCH та розуміння принципів сучасної війни. Це дозволяє формувати у старшокласників не лише патріотичну свідомість, а й практичну стійкість до актуальних загроз. Ця дисципліна закладає первинний фундамент, на якому в закладах вищої та професійної освіти вибудовується система базової військової підготовки.

Логічним продовженням цієї ініціативи стала базова загально-військова підготовка (БЗВП) для студентів закладів вищої освіти, що стартувала у вересні 2025 року⁵⁶. Реформа базується на законодавчих змінах, затверджених Президентом України в січні 2025 року, і враховує успішний досвід країн Балтії, Польщі та Фінляндії. Основна концепція БЗВП полягає у впровадженні моделі «всеохопної оборони»: кожен фахівець, незалежно від професії, має володіти навичками поводження зі зброєю та орієнтування на місцевості. Такий підхід трансформує військову підготовку з вузькоспеціалізованого вишколу на частину загальної культури особистості, що знижує рівень тривожності та підвищує психологічну готовність молоді до викликів воєнного часу. Основні параметри БЗВП:

- структура курсу: загальний обсяг становить 300 академічних годин, де пріоритет надається практиці (210 годин) над теорією (90 годин);
- зміст навчання: програма включає тактичну, вогневу, інженерну та медичну складові, а також заходи з військово-патріотичного виховання;
- гендерний аспект: навчання є обов'язковим для чоловіків, тоді як для жінок передбачена добровільна форма участі;
- форми і методи навчання: поєднання лекцій із польовими вишколами на полігонах, використанням сучасних технологій та залученням ветеранів бойових дій до освітнього процесу.

Нормативну основу цього процесу забезпечує комплекс актів, зокрема Закон «Про військовий обов'язок і військову службу»⁵⁷ та

---

⁵⁶ Обов'язкова базова загально-військова підготовка у ВНЗ: що потрібно знати. URL: <https://profpressa.com/news/oboviazkova-bazova-zagalnoviiskova-pidgotovka-u-vnz-shcho-potribno-znati>

⁵⁷ Про військовий обов'язок і військову службу від 25.03.1992 р. № 2232-ХІІ (редакція 15.01.2026 р.): Закон України. URL: https://protocol.ua/ua/pro_viyskoviy_obov_yazok_i_viyskovu_slugbu/

спільні накази МОН і Міністерства оборони. В умовах воєнного стану система залишається гнучкою, постійно адаптуючи навчальні плани до реальних потреб фронту та національної безпеки, що робить майбутніх інженерів чи педагогів спроможними захистити себе та державу в критичний момент.

Таким чином, інтеграція військового вишколу в освітній процес вищої та професійної школи стає невід'ємною частиною формування національної ідентичності, де професійна майстерність поєднується з високою оборонною свідомістю, що в сукупності створює нездоланний кадровий резерв для забезпечення довготривалого миру та суверенітету України.

3. Патріотизм як етичний фундамент фахової підготовки та професійної відповідальності майбутніх спеціалістів

Патріотизм у контексті фахової підготовки сучасної молоді виходить далеко за межі емоційної прив'язаності до рідного краю, трансформуючись у потужний етичний фундамент професійної діяльності. У сучасній освітній парадигмі професійна відповідальність майбутнього спеціаліста розглядається не лише як дотримання посадових інструкцій, а як усвідомлений чинник національного розвитку. Патріотизм як етична цінність формує розуміння того, що висока якість роботи, дотримання академічної доброчесності та постійне самовдосконалення є формою громадянського служіння. Для майбутнього фахівця патріотизм стає внутрішнім регулятором, який визначає моральний вибір у професійних ситуаціях: від відмови від корупційних схем до впровадження інновацій, що сприяють економічній незалежності України⁵⁸. Цей етичний складник інтегрує особистісні амбіції молодої людини в загальнодержавний контекст, де професійний успіх індивіда стає спільним здобутком нації. Саме через призму патріотизму професійна етика збагачується усвідомленням соціальних наслідків власної праці, особливо в період післявоєнного відновлення, де кожен реалізований проект, вилікуваний пацієнт чи навчена дитина

---

⁵⁸ Мурсамітова І. А., Гарбузюк Т. В. Національно-патріотичне виховання як засіб формування соціальних та життєвих компетентностей студентської молоді. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (педагогічні науки)*. 2016. № 6. С. 252–259.

є кроком до зміцнення суб'єктності держави. Таким чином, виховання професійної відповідальності на засадах патріотизму дозволяє підготувати спеціаліста, для якого поняття «честь професії» та «інтереси держави» є тотожними, що забезпечує сталий розвиток суспільства та високу довіру до інститутів професійної діяльності.

Розгляд патріотизму як наскрізної цінності у професійній підготовці вимагає відходу від формалізованих заходів на користь глибокої інтеграції ціннісних орієнтирів у зміст фахового навчання. Патріотизм у вищій школі не повинен функціонувати як ізольована навчальна дисципліна; натомість він має стати етичним фундаментом кожної спеціальності. Для майбутнього інженера це виявляється у прагненні створювати надійні технології для вітчизняного виробництва, для лікаря – у збереженні генофонду нації, а для педагога – у вихованні свідомих громадян. Така наскрізність забезпечує формування фахівця, який керується не лише прагненням до особистого успіху, а й усвідомленням професійного обов'язку перед власним народом.

Центральним елементом такої підготовки є професійна відповідальність, що розглядається через призму відбудови та зміцнення безпеки України. В умовах війни та повоєнного відновлення кожен фахівець стає суб'єктом державного будівництва. Це означає, що результативність праці вимірюється не лише технічними показниками, а й соціальним ефектом: внеском у стійкість економіки, енергонезалежність, інформаційну безпеку чи соціальний захист населення⁵⁹. Розуміння того, що якісно виконана робота є формою сучасного патріотизму, дозволяє студентам бачити безпосередній зв'язок між опануванням професійних компетенцій та майбутнім суверенітетом держави.

Ефективним інструментом формування таких орієнтирів виступає поєднання дуальної освіти з волонтерською та соціально значущою діяльністю. Практико-орієнтоване навчання дозволяє студенту зануритися в реальне професійне середовище, де патріо-

---

⁵⁹ Федоренко О. Особливості змісту національно-патріотичного виховання курсантів і студентів. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України*: тези доповідей науково-практичної конференції (Харків, 7 квітня 2017 р.). Харків: МВС України, ХНУВС, 2017. С. 16–19.

тичні цінності перевіряються дією⁶⁰. Залучення майбутніх фахівців до волонтерських проєктів – від розробки програмного забезпечення для потреб оборони до надання психологічної чи юридичної допомоги постраждалим від війни – перетворює теоретичні знання на дієвий інструмент допомоги громаді. Такий синтез навчання та служіння суспільству сприяє швидкій соціалізації молоді та виховує покоління професіоналів, для яких розвиток України є особистим пріоритетом і життєвою місією.

Найвищим проявом цієї цінності залишається військовий патріотизм – безпосередній захист суверенітету в лавах Збройних Сил України, що супроводжується готовністю до самопожертви заради майбутнього народу. Водночас у цивільному секторі патріотизм набув форми масового волонтерського руху, який став унікальним механізмом соціальної самоорганізації, здатної оперативно розв'язувати критичні питання забезпечення армії та допомоги постраждалим, що фактично зцементувало суспільство в єдиний оборонний організм.

Не менш важливим є економічний та професійний складники патріотизму, що проявляються через концепцію «фронту на своєму місці». Сьогодні свідомий громадянин розглядає якісне виконання своїх професійних обов'язків, сумлінну сплату податків та підтримку вітчизняного виробника не просто як обов'язок, а як форму безпосередньої участі у відбудові країни. Патріотизм інтегрувався у побутову та культурну сфери, стимулюючи мовну самоідентифікацію та популяризацію національного культурного продукту як засобу протидії ментальній експансії агресора. У цифрову епоху ці форми доповнюються інформаційним патріотизмом – активною боротьбою з дезінформацією та просуванням українських наративів у глобальному медіапросторі.

Особливе місце посідає екологічний аспект, де любов до Батьківщини виявляється у захисті природних ресурсів від наслідків воєнних дій та екоциду. Таким чином, патріотизм у сучасних умовах є поліфункціональним: він охоплює всі рівні життєдіяльності людини – від героїчного чину на полі бою до відповідального

---

⁶⁰ Потапчук Т., Клепар М., Кравець Н. Соціально-виховне середовище як умова формування соціокультурних та духовних цінностей студентів вищих закладів освіти. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2020. Вип. 3. С. 183–194.

споживання та інформаційної гігієни. Такий багатогранний прояв патріотичної позиції доводить, що сьогодні національна ідея в Україні стала живою практикою, яка щохвилини реалізується через професійну відповідальність, громадянську солідарність та невтомну працю кожного члена суспільства заради спільної перемоги.

У сучасному дискурсі патріотизм дедалі частіше ототожнюється з дієвою відповідальністю за майбутнє. Громадянська активність стає найвищою формою прояву патріотичних почуттів, оскільки вона перетворює абстрактну лояльність на реальний внесок у розвиток держави. Таким чином, сучасний патріот – це не просто спостерігач, який пишається своєю історією, а активний суб'єкт, який через власну діяльність, волонтерство та громадський контроль бере участь у творенні сучасної держави. Це зміщує акцент із запитання «що країна дала мені?» на запитання «що я можу зробити для країни?», перетворюючи патріотизм на потужний інструмент суспільної трансформації.

4. Соціокультурний вимір патріотичного виховання студентів

В умовах воєнного стану соціокультурне середовище закладу вищої освіти зазнало суттєвих трансформацій, перемістившись у віртуальний простір. Це актуалізувало організаційні та комунікативні аспекти навчання, де дистанційний формат став не просто технічним рішенням, а соціальною необхідністю, що потребує від викладача нових компетентностей⁶¹. Дистанційна форма навчання дещо обмежує соціокультурну взаємодію через брак невербального зв'язку. Брак «живого» контакту робить освітній досвід менш емоційним, що вимагає компенсації через інтерактивні технології. Вони допомагають підтримувати соціальні зв'язки, які є основою патріотичної консолідації молоді⁶². У цьому контексті педагог стає не лише як транслятор знань, а як ментор і психологічна опо-

---

⁶¹ Кобрусєва Є. Проблема адаптації до трансформації навчання студентів в умовах війни. *Габітус*. 2022. № 44. С. 78–83.

⁶² Белова В. Організаційні та психосоціальні аспекти організації дистанційного навчання в закладах вищої освіти в умовах війни. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Вип. 57(1). С. 142–145.

ра, формуючи безпечне середовище для утвердження національних цінностей⁶³.

Соціокультурний розвиток студента неможливий без гармонії національної свідомості та патріотизму. Становлення активної громадянської позиції та утвердження національної ідентичності неможливі без гармонійного поєднання двох фундаментальних чинників – національної свідомості та патріотизму. Ці поняття тісно переплітаються, формуючи цілісний характер громадянина, щиро відданого своїй державі. В основі національної свідомості лежить глибоке розуміння людиною власної належності до конкретної нації, що базується на знанні історичного шляху, культурної спадщини та традиційних цінностей свого народу⁶⁴. Це усвідомлений інтелектуальний та емоційний зв'язок, який дозволяє особистості ідентифікувати себе як частину єдиного цілого. Національна свідомість є базовим підґрунтям для формування усвідомленої ідентичності та ціннісного ставлення до історії, культури й майбутнього свого народу. Патріотизм виступає дієвим проявом цієї приналежності, втілюючись у щирій любові до Батьківщини та готовності захищати її інтереси. Він охоплює не лише почуття гордості за здобутки країни та повагу до її державних символів, а й активну участь у розбудові суспільства, що перетворює внутрішні переконання на реальні вчинки заради майбутнього держави.

Діалектичний зв'язок патріотизму та національної свідомості становить цілісну систему, де кожен елемент підсилює та обумовлює інший, формуючи внутрішній стрижень особистості. У структурі цієї свідомості традиційно виокремлюють три базові компоненти: когнітивний, емоційний та вольовий. Когнітивний аспект ґрунтується на глибокому знанні власної історії, культури, мови та розумінні політичних процесів, що відбуваються в державі. Емоційний компонент відображає палітру почуттів – від любові до рідної землі до гордості за здобутки свого народу, перетворюючи сухі факти на особистісні переконання. Проте завершеної форми патріотизм набуває лише через вольовий компонент, який

---

⁶³ Шевчук Г. Освітній процес в умовах війни: завдання і компетентності сучасного викладача. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Вип. 61(2). С. 169.

⁶⁴ Karpenko O., Czepil M., Revt A. The Ethnic Identity of Ukrainian Students (The Case of the Lviv Region). *Slovenský národopis / Slovak Ethnology*. 2025. № 73(3). S. 433–449. DOI: <https://doi.org/10.31577/SN.2025.3.33>

проявляється у готовності до конкретних дій, відповідальності за майбутнє країни та здатності жертвувати власними інтересами заради загального блага.

Умови повномасштабної війни зумовили докорінну трансформацію цих компонентів, спричинивши перехід від «пасивного патріотизму» до «активної національної ідентичності». Якщо раніше патріотизм часто обмежувався використанням зовнішньої символіки, відвідуванням урочистих заходів чи вербальною підтримкою державних цінностей, то сучасні виклики вивели його у площину безпосередньої суб'єктності. Сьогодні громадянин усвідомлює себе не просто мешканцем території, а активним учасником захисту та розбудови держави. Це проявляється у масовому волонтерському русі, свідомій мовній самоідентифікації та безпосередній участі в обороні країни, де патріотизм стає не лише атрибутом, а життєвою необхідністю та способом існування.

Важливим аспектом соціокультурного виміру є роль національної самосвідомості як ресурсу резильєнтності (психологічної стійкості). Усвідомлення себе частиною незламної нації дозволяє студентам трансформувати травматичний досвід війни у конструктивну дію. Це стає захисним механізмом, що забезпечує колективне зцілення через віру в перемогу та спільну боротьбу. Почуття єдності з нацією дозволяє особистості трансформувати страх і розпач у конструктивну дію, надаючи сенс стражданням та втратам через ідею служіння вищій меті. Таким чином, національна свідомість виступає захисним механізмом, який допомагає індивіду зберігати цілісність у кризових ситуаціях, забезпечуючи колективне зцілення через спільну боротьбу та віру в перемогу. Цей нерозривний зв'язок між внутрішнім усвідомленням та зовнішньою дією є фундаментом, на якому будується сучасне українське суспільство в екстремальних умовах сьогодення. Таким чином, патріотизм є не просто емоційним переживанням, а глибоко усвідомленою цінністю, яка формує світогляд, поведінку та професійну відповідальність майбутніх фахівців, сприяючи їхній успішній самореалізації та розвитку сильної й незалежної України.

ВИСНОВКИ

Патріотизм у сучасній системі вищої освіти перестав бути лише об'єктом виховної роботи, перетворившись на стратегічний ресурс національної стійкості. В умовах воєнного стану та майбу-

тнього повоєнного відновлення він виступає потужним чинником, що об'єднує нормативно-правові вимоги держави, практичні навички захисту країни та високі етичні стандарти професійної діяльності. Аналіз нормативної бази свідчить про створення міцного фундаменту для формування громадянської ідентичності, тоді як перехід від теоретичного курсу «Захист України» до базової загальновійськової підготовки забезпечує реальну готовність молоді до захисту суверенітету. Водночас патріотизм як етична категорія наповнює фахову підготовку новим змістом, де професійна відповідальність та добросовісність стають формою служіння народу, а волонтерство та цифровізація соціокультурних практик створюють сучасні інструменти для вираження цієї позиції. Діалектична єдність когнітивного, емоційного та вольового компонентів національної свідомості створює той внутрішній ресурс, який дозволяє особистості не лише протистояти травматичним викликам сучасності, а й перетворювати їх на імпульс для активної дії. Успіх повоєнного відродження України безпосередньо залежить від того, наскільки фахівець нового покоління зможе поєднати високу кваліфікацію з глибокою національною самосвідомістю. Таким чином, системна інтеграція патріотизму в освітній процес є запорукою не лише індивідуального успіху випускника, а й гарантом незворотності демократичних перетворень та безпекового благополуччя української держави в довгостроковій перспективі.

На цьому тлі постає низка актуальних проблем, пов'язаних із сучасною моделлю формування патріотизму, її змістовним наповненням, ефективними формами та методами, а також ступенем її відповідності нагальним суспільним потребам та реаліям, очікуванням молоді, а також існуючим прогресивним підходам у демократичних країнах Заходу. Яке місце посідає патріотизм у житті сучасної молоді? Як інтерпретувати досить поширене серед молодих людей прагнення до проживання в інших країнах, і як це співвідноситься з поняттям патріотизму? Як слід оцінювати масову еміграцію науковців, інженерів, лікарів? Як необхідно визначати поняття «патріотизм» в епоху глибоких трансформацій та прагнення України до єдності з європейським співтовариством? Як поєднується емоційна вразливість українців з необхідним сьогодні прагматизмом та раціональним мисленням? Новий історичний час вимагає нового переосмислення змісту патріотизму у змінених суспільних умовах.

АНОТАЦІЯ

У сучасному освітньому дискурсі підготовка майбутніх фахівців виходить за межі засвоєння технічних алгоритмів, трансформуючись у комплексну стратегію формування національної еліти. В умовах глобальних викликів та боротьби України за суверенітет патріотизм постає наскрізною цінністю, що пронизує кожен етап становлення особистості в освітньому просторі – від нормативного забезпечення до професійної реалізації. Сучасна освітня парадигма базується на інтеграції громадянської ідентичності в державні стандарти, де виховання відповідального громадянина визначено як пріоритет національної безпеки. Особливої актуальності набуває військово-патріотична складова, що еволюціонує від теоретичного курсу до системної загальновійськової підготовки, формуючи у молоді оборонні навички та психологічну готовність до захисту держави. Водночас патріотизм стає етичним фундаментом фахової підготовки, де професійна відповідальність та академічна добросовісність розглядаються як особистий внесок у соціально-економічну стабільність країни. У соціокультурному вимірі ці процеси відображаються через активне волонтерство та цифровізацію патріотичних практик, що забезпечує причетність студентства до державотворення. Підготовка кадрів вимагає інтеграції професійних компетенцій із міцним ціннісним фундаментом, що забезпечує органічний зв'язок професіоналізму та громадянської відповідальності особистості. Системне впровадження патріотизму як наскрізної лінії гарантує підготовку фахівців, здатних не лише до високої конкурентності на ринку праці, а й до свідомої участі у процесах повоєнного відновлення України.

ABSTRACT

In contemporary educational discourse, the training of future specialists extends beyond the mastery of technical algorithms, transforming into a comprehensive strategy for the formation of the national elite. In the context of global challenges and Ukraine's struggle for sovereignty, patriotism emerges as a cross-cutting value that permeates every stage of personality development within the educational space – from regulatory support to professional realization. The modern educational paradigm is based on the integration of civic identity into state standards, where the upbringing of a responsible citizen is defined as a priority of national security. The military-patriotic component acquires

particular relevance, evolving from a theoretical course into systemic combined arms training, forming defensive skills and psychological readiness to protect the state among the youth. At the same time, patriotism becomes the ethical foundation of vocational training, where professional responsibility and academic integrity are viewed as a personal contribution to the socio-economic stability of the country. In the socio-cultural dimension, these processes are reflected through active volunteering and the digitalization of patriotic practices, ensuring the involvement of the student body in state-building. The training of personnel requires the integration of professional competencies with a solid value foundation, ensuring an organic connection between professionalism and the civic responsibility of the individual. The systemic implementation of patriotism as a cross-cutting line guarantees the preparation of specialists capable not only of high competitiveness in the labor market but also of conscious participation in the processes of Ukraine's post-war reconstruction.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ашиток Н. Підготовка студентів до патріотичного виховання школярів в умовах війни. *Молодь і ринок*. 2023. № 4. С. 11–15.
2. Балакірева В. Патріотичне виховання студентів педагогічних ЗВО як вимога сьогодення. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Вип. 56(1). С. 134–138.
3. Белова В. Організаційні та психосоціальні аспекти організації дистанційного навчання в закладах вищої освіти в умовах війни. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Вип. 57(1). С. 142–145.
4. Бех І., Чорна К. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. Київ, 2014. 29 с.
5. Волкович О., Беньковський С. Концептуальні складові національно-патріотичного виховання студентської молоді в дусі поваги до Конституції України. *Юридичний бюлетень*. 2023. Вип. 29. С. 439–447.
6. Галів М., Свійонтик О. Освіта як складова національної безпеки України в умовах сучасної російсько-української війни: правові засади, проблеми, досвід і завдання. *Молодь і ринок*. 2023. № 3. С. 25–31.
7. Державна національна програма “Освіта” (Україна ХХІ століття). Київ: Райдуга, 1994. 62 с.

8. Державна цільова соціальна програма національно-патріотичного виховання на період до 2025 року (Із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 1451 від 27.12.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/673-2021-%D0%BF#Text>

9. Захист України: навчальна програма для закладів загальної середньої освіти, закладів спеціалізованої освіти військового профілю(військових, військово-морських ліцеїв, ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою) Профільний рівень (10-11 класи) URL:

<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.zakhyst.Ukrayiny-10-11-profil.pdf>

10. Karpenko O., Czepil M., Revt A. The Ethnic Identity of Ukrainian Students (The Case of the Lviv Region). *Slovenský národopis / Slovak Ethnology*. 2025. №73(3). S. 433-449. <https://doi.org/10.31577/SN.2025.3.33>

11. Кобрусєва Є. Проблема адаптації до трансформації навчання студентів в умовах війни. *Габітус*. 2022. № 44. С. 78–83.

12. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України Наказ Міністерства освіти і науки України від 06 червня 2022 року № 527 https://zakononline.com.ua/documents/show/506238__736214

13. Кресан О., Смольянінова С., Кресан Т. Психологічні аспекти навчання студентів ЗВО у ситуації надзвичайного стану. *Габітус*. 2023. № 45. С. 64–68. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.45.10>

14. Левицький О., Курчаба О. Патріотичне виховання студентів як частина освітнього процесу. *Acta paedagogica volynienses*. 2022. Вип. 2. С. 79–84.

15. Лучанінова О. Патріотизм в умовах воєнного стану: духовне становлення студентства. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2022. Вип. 2. С. 64–74.

16. Мурсамітова І., Гарбузюк Т. Національно-патріотичне виховання як засіб формування соціальних та життєвих компетентностей студентської молоді. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (педагогічні науки)*. 2016. № 6. С. 252–259.

17.Обов'язкова базова загальновійськова підготовка у ЗВО: що потрібно знати. URL: <https://profpressa.com/news/oboviazkova-bazova-zagalnoviiskova-pidgotovka-u-vnz-shcho-potribno-znati>

18.Османова А., Співак Л. Національна ідентичність української студентської молоді в воєнний час. *Психологія: реальність і перспективи*. 2022. Вип. 18. С. 132–140.

19.Піменова О., Гапончук О. Мотивація до навчання студентів в умовах воєнного стану. *Габітус*. 2023. № 47. С. 36–39.

20.Потапчук Т., Клепар М., Кравець Н. Соціально-виховне середовище як умова формування соціокультурних та духовних цінностей студентів вищих закладів освіти. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2020. Вип. 3. С. 183–194.

21.Про військовий обов'язок і військову службу від 25.03.1992р. № 2232-ХІІ (редакція 15.01.2026р.): Закон України. URL:

https://protocol.ua/ua/pro_viyskoviy_obov_yazok_i_viyskovu_slugbu/

22.Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. Редакція від 01.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

23.Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Редакція від 01.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

24.Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 р. № 286-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text>

25.Федоренко О. Особливості змісту національно-патріотичного виховання курсантів і студентів. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України: тези доповідей науково-практичної конференції (Харків, 7 квітня 2017 р.)*. Харків: МВС України, ХНУВС, 2017. С. 16–19.

26.Хараджи М., Труніна Г. Емоційно-психологічний стан студентської молоді під час війни. *Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка»)*. 2023. № 12. С. 793–801.

27.Христенко О. Громадянські цінності сучасних студентів. *Humanitarian studios: pedagogics, psychology, philosophy*. 2022. Vol. 13(2). С. 55–62.

28.Шевчук Г. Освітній процес в умовах війни: завдання і компетентності сучасного викладача. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Вип. 61(2). С. 168–171.

Інформація про автора:

Карпенко О. Є.,

доктор педагогічних наук, професор кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, 82100 (orestakarpenko@gmail.com)

Information about the author:

Karpenko O. Ye.,

Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor of General Pedagogy and Preschool Education Department, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivan Franko Str., 24, Drohobych, Ukraine, 82100 (orestakarpenko@gmail.com)

РОЗДІЛ 3

ПІДГОТОВКА ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ ДО НАЦІОНАЛЬНОЇ ОБОРОНИ В КРАЇНАХ БАЛТІЇ (КІНЕЦЬ ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТ.)

Галів М.Д.

ВСТУП

Зі здобуттям незалежності держави Балтії – Литовська Республіка, Латвійська Республіка та Естонська Республіка – здійснили цілеспрямоване відновлення та модернізацію систем військово-патріотичного виховання і початкової військової підготовки молоді, спираючись на довоєнні традиції міжвоєнного періоду. Відновлені організації та інституції, які функціонували ще до Другої світової війни (зокрема стрілецькі, скаутські та молодіжні оборонні структури), були адаптовані до сучасних умов і інтегровані у концепцію всеохоплюючої (тотальної) оборони. Особливістю балтійської моделі є поєднання державної політики у сфері національної безпеки з діяльністю громадянського суспільства, що проявляється у функціонуванні добровільних молодіжних організацій оборонного спрямування.

Значну увагу у країнах Балтії приділяють початковій загально-військовій підготовці підлітків і юнацтва, яка реалізується як у межах формальної освіти (шкільні курси, інтегровані програми громадянської та оборонної підготовки), так і через позашкільні форми – діяльність молодіжних організацій, що часто мають скаутський характер із виразним національно-патріотичним змістом. У Литві це, зокрема, діяльність Литовського стрілецького союзу, у Латвії – організацій Jaunsardze, в Естонії – Kaitseliit і пов'язаних із нею молодіжних структур «Noored Kotkad» та «Kodutütred». Їх функціонування забезпечує системне формування у молоді базових військових навичок, громадянської відповідальності, лідерських якостей і готовності до участі в обороні держави.

Посилення уваги до цієї сфери безпосередньо пов'язане з безпековими викликами, зумовленими агресивною політикою Російської Федерації на пострадянському просторі. Після 2014 р., а особливо в умовах повномасштабної російсько-української війни, країни Балтії значно активізували розвиток систем підготовки

населення до національної оборони. Це проявилось у розширенні державної підтримки молодіжних оборонних організацій, удосконаленні навчальних програм, а також у впровадженні нових підходів до інтеграції військово-патріотичного виховання в освітній простір.

У цьому контексті досвід країн Балтії становить значний науковий і практичний інтерес для України. Він демонструє ефективні моделі поєднання державної політики та громадських ініціатив у сфері доармійської підготовки, механізми формування оборонної свідомості молоді, а також шляхи адаптації історичних традицій до сучасних безпекових реалій. Для України, яка перебуває у стані тривалої збройної протидії російській агресії, вивчення та творче переосмислення балтійського досвіду є особливо актуальним у контексті вдосконалення системи початкової загальновійськової підготовки, розвитку національно-патріотичного виховання та зміцнення загальносуспільної готовності до оборони держави.

Проблематику організації підготовки дітей і молоді до національної оборони розглядали у своїх дослідженнях К. Е. Маккой, Дж. Лю, О. Нафтالی, В. Маккгініс, Дж. Вестхаймер, Т. Сояна, Ч. Ван та К. Журба. Історичні особливості діяльності парамілітарних організацій, орієнтованих на підготовку молодого покоління до національної оборони Латвії, аналізували, зокрема, С. Крея-Гайксте та І. Катане⁶⁵, О. Аболс і Н. Вронська⁶⁶, І. Урич та В. Матусяк⁶⁷. Естонські дослідники досліджували історичні аспекти функціонування парамілітарних організацій, які ставили за мету

---

⁶⁵ Kreija-Gaikste S., & Katane I. Theoretical and legal basis of young people's military career in the field of national defence. *Research for Rural Development*. 2020. Vol. 35, P. 288–295; Katane I., & Kreija-Gaikšte S. Ekoloģiskā pieeja jauniešu izglītībā valsts aizsardzības jomā. *Education Reform: Education Content Research and Implementation Problems*. 2022. Vol. 1. P. 18–37. DOI: <https://doi.org/10.17770/er2022.1.6801>

⁶⁶ Ābols O., Vronska N. Jauniešu personības veidošanas veicināšana mācību priekšmetos Jaunsardze un valsts aizsardzības mācībā. *Studentu un maģistrantu zinātniskās konferences raksti (Jelgava, 2023. gada 21. aprīlis)*. Jelgava: Latvijas Biozinātņu un tehnoloģiju universitāte, 2023. P. 6–11.

⁶⁷ Urych I. & Matyasik G. Preparing youth for defence: Socialisation, education, and training of young people in Europe for national security. *Security and Defence Quarterly*. 2022. Vol. 38(2). P. 1–15. DOI: <https://doi.org/10.35467/sdq/149891>

підготовку молоді до національної оборони. Серед них відзначимо праці таких учених як Т. Ляен⁶⁸, П. Каасік⁶⁹, А. Паюр⁷⁰ [25], М. Юрйо⁷¹ [14] Українські дослідники зосереджували увагу на питаннях військово-патріотичного виховання та довійськової підготовки дітей і молоді в країнах Балтії⁷², Україні⁷³, а також у Китайській Республіці (Тайвань)⁷⁴.

---

⁶⁸ Lään T. (Comp.). Kolmas Algus Kaitseliit 1990–1993. Tallinn: Hepter Grupp OÜ, 2010. 104 lk.

⁶⁹ Kaasik P. Kaitseliit ja selle likvideerimine. *Sõja ja rahu vahel II: Esimene punane aasta*. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 2010. Lk. 321–352.

⁷⁰ Pajur A. Eesti riigikaitsepoliitika aastail 1918–1934. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 1999. 340 lk.

⁷¹ Jürjo M. Kaitseliidu ajalugu 1924–1940. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 2023. 640 lk.

⁷² Галів М., Бурдяк Р. Початкова загальновійськова підготовка в Литовській Республіці (початок ХХІ ст.): роль Литовського Стрілецького Союзу. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2025. Вип. 88. Том 1. С. 25–38; Шаравара Т. Початкова військова підготовка та особливості національно-патріотичного виховання в країнах Балтії. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2025. Вип. 89. Том 2. С. 45–52. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/89-2-7>; Юзич Ю. Військове виховання юнацтва у країнах НАТО. А що в Україні? *Реанімаційний пакет реформ*. 2020. URL: <https://rpr.org.ua/news/viys-kove-vukhovannia-iunatstva-ukrainakh-nato-a-shcho-v-ukraini/>; Александров М. Є. Адміністративно-правове регулювання процесів національно-патріотичного виховання: досвід Латвії. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2023. <https://www.chasopys.law.npu.kiev.ua/archive/39/1.pdf>

⁷³ Галів М., Свйонтик О. Освіта як складова національної безпеки України в умовах сучасної російсько-української війни: правові засади, проблеми, досвід і завдання. *Молодь і ринок*. 2023. № 3 (211). С. 25–31. DOI: 10.24919/2308-4634.2023.277194; Галів М., Фролов М., Онищак В. Початкова загальновійськова підготовка в Україні (кінець ХХ – початок ХХІ ст.): нормативно-правове забезпечення. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2025. Вип. 86. Том 1. С. 29–40; Дворянин П., Галів М., Волошин О. Початкова військова підготовка молоді в умовах російсько-української війни: за матеріалами українських ЗМІ. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2025. Вип. 89. Том 1. С. 18 – 29. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/89-1-3>

⁷⁴ Галів М., Ільницький В. Початкова військова підготовка у Китайській Республіці (Тайвань) на початку ХХІ ст. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2025. Вип. 91. Том 1. С. 31–40.

1. Громадсько-державний характер передармійської підготовки молоді в Литовській Республіці

У Литві за підтримки держави активно діє Литовський стрілецький союз (Lietuvos šaulių sąjunga) (далі – ЛСС). Організація була створена 1919 р. і згодом стала частиною руху «лісових братів». Відновлення ЛСС відбулося у 1989 р. Вже через два роки – у січні 1991 р. – стрільці обороняли парламент країни під час спроби радянського режиму зупинити рух країни до незалежності. Відповідно до законодавства, ЛСС є третьою ланкою оборони Литви після добровольчої Національної гвардії та Збройних сил. На 2020 р. 11 тис. стрільців були об'єднані в 10 полків, серед них багато відставних військових та учасників бойових дій. Значну частину (від 50 до 70%) ЛСС становлять підлітки і юнаки 11–18 років у складі молодіжної структури «Юні стрільці»⁷⁵.

Юні стрільці проходять підготовку за чотириетапною програмою, яка базується на прикладі кадетських військ Сполученого Королівства⁷⁶. Під час кожного етапу молоді люди здобувають теоретичні та практичні знання – основи військової справи, історію Литви, лідерство, громадянську позицію, здоровий спосіб життя, домедична допомога, орієнтування на місцевості. Після успішного складання іспиту на здобуття навичок вони отримують сертифікат та нашивку. Курси для юних стрільців проводяться в школах та частинах Збройних сил Литви, тому молодь має чудову можливість ознайомитися з військовою службою. З 2002 р. юні стрільці та школярі активно беруть участь у таборах, організованих ЛСС. Під час таборування молодь бере участь у пізнавальних походах історичними місцями Литви, набуває різних практичних навичок: кемпінгу, виживання на природі, знайомиться з елементами воєнного часу. Табори організовуються спільно з Литовською армією, Департаментом поліції, Службою пожежної охорони та рятування, Службою державної прикордонної охорони та ін-

---

⁷⁵ Юзич Ю. Військове виховання юнацтва у країнах НАТО. А що в Україні? *Реконструкційний пакет реформ*. 2020. URL: <https://rpr.org.ua/news/viyskove-vykhovannia-iunatstva-u-krainakh-nato-a-shcho-v-ukraini/>

⁷⁶ Pukertaitė D. Pavasario atostogos – jaunųjų šaulių stovyklose. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2023. № 4 (1372). P. 6. https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2023/05/Trimitas_balandis_2023.pdf

шими державними установами⁷⁷. У 2024 р. табори відвідали близько 5 500 дітей. Було запроваджено навіть табори для литовців у США⁷⁸. Організація «Юні стрільці» має правову основу, оскільки діяльність ЛСС регулюється окремим законом, а керівник обирається парламентом і призначається Міністром оборони.

Структурно юні стрільці входять до складу 10 полків (загонів) ЛСС, які сформовані за територіальним принципом. Кожен загін ділиться на роти (не менше 57 осіб), взводи (не менше 18 осіб) і відділення (не менше 6 осіб). Керівником молодіжної організації є заступник голови ЛСС. Загони і менші структурні підрозділи очолюють лідери, які пройшли підготовку в «Юних стрільцях» та/або мають досвід служби у добровольчій Національній гвардії чи Збройних силах Литви. Якщо члени ЛСС складають присягу, то юні стрільці – урочисту обітницю, текст якої зафіксовано в Статуті ЛСС:

«Я, (ім'я, прізвище), стаючи юним стрільцем, клянусь у вашій присутності бути вірним Литовській державі, захищати та охороняти свободу і незалежність, територіальну цілісність та конституційний лад Литви.

Клянусь дотримуватися Конституції Литовської Республіки, Закону про Литовський стрілецький союз, Статуту Литовського стрілецького союзу і Кодексу етики стрільців, інших законів, а також сумлінно виконувати обов'язки молодого стрільця та накази командирів.

Я обіцяю поважати права людини, захищати довірені мені таємниці і майно, піклуватися про добробут Литовської Республіки та її народу, а також поводитися всюди так, як личить чесному, дисциплінованому та хороброму юному стрільцеві»⁷⁹.

ЛСС постійно проводить пошук кандидатур на вакансії керівників для юних стрільців. Особлива увага надається вчителям, членам ЛСС, волонтерам, солдатам запасу. Ця діяльність оплачується з фондів ЛСС й залежить, зокрема, від кількості дітей, з

---

⁷⁷ Jaunieji šauliai. 2025. URL: <https://www.sauliusajunga.lt/jaunieji-sauliai/>

⁷⁸ Šauliškos stovyklos jaunimui nuo Lietuvos iki JAV. 2024. URL: https://www.sauliusajunga.lt/sauliskos-stovyklos-jaunimui-nuo-lietuvos-iki-jav/?utm_source=chatgpt.com

⁷⁹ Lietuvos Šaulių Sąjungos Statutas (Patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2024 m. balandžio 24 d. nutarimu Nr. 284). URL: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/e8adf30002cd11efbcbfb318996800a8>

якими доведеться працювати (у розрахунку – 25 євро за дитину). Звісно, для провідників загонів юних стрільців ставляться певні вимоги: закінчення педагогіко-психологічного курсу (причому надається можливість пройти курс за кошти ЛСС); наявність ліцензії на підприємницьку діяльність або свідоцтва про індивідуальну діяльність; відсутність судимостей; наявність умінь проводити заняття, бажання працювати з молоддю, вдосконалюватися тощо. Для тренувань юних стрільців слід знаходити час – по 2 години двічі на тиждень⁸⁰.

Часто загони юних стрільців очолюють колишні військові, солдати або офіцери запасу. Для прикладу, командир загону юних стрільців у гімназії ім. Владаса Путвіса-Путвінскіса у м. Шаукенай Пауліне Палюкане та його заступник Евалдас Палюкас мали досвід військової служби⁸¹. Майор литовської армії Гінтарас Клічюс ще у 2014 р очолив відділення юних стрільців в гімназії Алітуса Путінай⁸².

Для координації діяльності юних стрільців й забезпечення репрезентативності їхньої думки створено Раду юних стрільців ЛСС, яка складається із заступника командира ЛСС, який є командиром юних стрільців, а також командирів юних стрільців усіх десяти загонів. Командирів загонів, відповідно до Статуту, призначає командир ЛСС за рекомендацією командирів відділень відповідних загонів. Крім того, у межах кожного загону діє окрема Рада юних стрільців, яка складаються з командира загону та одного представника (юного стрільця) від кожної роти. Головна мета цих структур – залучити юних стрільців до процесу організації їхньої діяльності, надати молоді можливість подавати пропозиції та зауваження щодо покращення діяльності юних стрільців

---

⁸⁰ Ieškome jaunuju šaulių būrelių vadovų! 2025. URL: <https://www.sauliusajunga.lt/tapk-burelio-vadovu/>

⁸¹ Pukertaitė D. „Šaltos eketės džiaugsmas“ – iššūkis drąsiausiems. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2024. № 1 (1381). P. 12–13. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2024/03/1_Trimitas_2024.pdf

⁸² Kličius G. Iššūkių nebijome. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2020. № 1 (1335). P. 23. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2020/05/Trimitas_sausis.pdf

та інших питань, пов'язаних з діяльністю організації⁸³. Безумовно, існування рад є проявом впровадження демократичних принципів у парамілітарну організацію, й водночас засобом залучення юних стрільців до співвідповідальності за проведені заходи.

Найбільш поширеною *формою початкової загальновійськової підготовки і військово-патріотичного виховання юних стрільців є табори*. ЛСС щороку організує понад 50 різних літніх таборів, де проводять літо близько 6 тисяч молодих людей віком від 11 до 18 років. Більшість таборів призначені для юних стрільців, які хочуть здобути певний рівень підготовки, оскільки навчання юних стрільців проводиться за чотириетапною освітньою програмою: перший і другий етапи є більш вступними, третій орієнтований на підготовку лідерів, а останній, четвертий – найскладніший, і трактується як етап вступу до лав дорослих стрільців. Тематика таборів варіюється: від освітніх, пізнавальних, спортивних, туристичних, орієнтаційних чи виживальних до тих, що призначені для парашутистів, автомобілістів, лідерів⁸⁴.

Щороку в Литві діє табір IV ступеня, де найкращі юні стрільці з усієї країни проходять останній етап підготовки і складають відповідний іспит. Так, 2–11 липня 2021 р. ЛСС організувала такий табір на базі механізованого піхотного батальйону ім. князя Вайдота. Звісно, у таборі брали участь лише юні стрільці, які пройшли перші три етапи програми, й тепер мали продемонструвати лідерські якості та відповідальність під час виконання завдань. Учасники табору випробували воєнізовану смугу переходу, а також брали участь в історичній вікторині, присвяченій литовській державності часів князя Міндовга. Загалом в цьому таборі взяли участь 85 юних стрільців, з яких 57 осіб успішно завершили IV рівень та отримали відповідні сертифікати⁸⁵.

---

⁸³ Pukertaitė D. Jaunujų šaulių taryba – jaunimo balsas. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2021. № 3 (1347). P. 6. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2021/07/Trimitas_Nr3_2021.pdf

⁸⁴ Jaunujų šaulių vasara. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2023. № 7 (1375). P. 4. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2023/12/Trimitas_liepa_2023_compressed.pdf

⁸⁵ Petryla M. Jaunujų šaulių stovyklose – lyderystės ugdymas. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2021. № 7 (1351). P. 5–6. URL:

Впродовж 20–23 квітня 2022 р. табір IV ступеня функціонував на базі мотопіхотного батальйоні ім. великого князя литовського Кейстута Збройних сил Литви. У таборі взяли участь 84 юних стрільця з усіх десяти команд/загонів ЛСС. Перший день таборування був присвячений оцінці знань, другий – вишколу, третій – вивченню топографії та застосуванню отриманих теоретичних знань на лісистих територіях. Десять найкращих стрільців (п'ять хлопців і стільки ж дівчат) було відібрано для участі в міжнародному таборі учасників парамілітарних організацій у Великій Британії⁸⁶.

У 2023 р. табір організовано на базі артилерійського батальйону ім. бригадного генерала Мотеюса Печюльоніса. Понад 70 % юних стрільців, які брали участь у таборі, успішно склали іспит IV ступеня та були нагороджені почесними нашивками на формі. За словами Т. Венскунаса, заступника командира ЛСС та командира юних стрільців, табір IV ступеня вимагає багато сили, кмітливості та вміння працювати в команді. Тут збираються лідери свого покоління з усіх команд ЛСС. Кожен крок юних стрільців протягом дев'ятиденного табору контролюється та оцінюється інструкторами: одна з цілей – об'єднати рівень підготовки юних стрільців, адже юнаки з різних команд повинні навчитися працювати разом, як єдиний загін. З цього приводу учасниця табору Котрина Думбляускайте зауважила: «Найголовніше, чого я навчилася, – це терпіння та командна робота, коли потрібно миритися та приймати різні думки... Нам також довелося навчитися швидко приймати рішення в критичних ситуаціях, не губитися та не здаватися, якщо не вдається виконати завдання»⁸⁷. Відзначимо, що після проходження IV етапу, досягнення повноліття та завершення бойових стрільб юним стрільцям може бути зарахований

---

https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2021/09/Trimitas_Nr7_2021.pdf

⁸⁶ Atrinkti į Jungtinę Karalystę vyksiantys jaunieji šauliai. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2022. № 4 (1361). P. 12–13. URL:

https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2022/07/Trimitas_Nr4_2022.pdf

⁸⁷ Jaunųjų šaulių vasara. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2023. № 7 (1375). P. 6. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2023/12/Trimitas_liepa_2023_compressed.pdf

курс базових стрілецьких навичок. Після успішного складання іспиту з навичок вони отримують сертифікат та нашивку⁸⁸.

Одним із найбільш унікальних є музично-інструментальний табір юних стрільців у Жемайтії. «Ми запрошуємо до цього табору не лише юних стрільців, а й усіх дітей з нашого регіону, які займаються музикою. Оскільки табір для юних стрільців також проводиться одночасно, ми сподіваємося заразити їх духом стрільців з надією, що в майбутньому вони приєднаються до лав нашого національного оркестру»⁸⁹, – зазначила у 2023 р. Аушра Рушкене, викладачка неформальної освіти 8-го стрілецького полку Жемайтії. Власне літо 2023 р. у музично-інструментальному таборі провели 40 обдарованих дітей різного віку (серед них були ті, які вже склали присягу юних стрільців, і ті, що вперше потрапили до табору). Звісно, дітей знайомили з топографією, виживанням в польових умовах, наданням першої медичної допомоги, основами військової тактики, історією Литви та ЛСС. Проте найбільше уваги присвячували заняттям музикою⁹⁰.

Певні табори можуть концентруватися на виконанні однієї програми. Зокрема влітку 1923 р. табір юних стрільців в Молетському районі зосереджувався на підготовці до розвідувальної діяльності. Після майже тижневого таборування юні стрільці 10-го загону ім. короля Міндовга повернулися додому з нашивками «Юний розвідник» на стрілецькій формі. До табору приймали юнаків і дівчат, які вже пройшли другий етап програми підготовки юних стрільців. Керівник табору Андрюс Шмайліс зазначив: «Табір юних скаутів – це не відпочинковий табір, це навчальний курс, де молоді надається можливість розвивати лідерські якості, вчитися дисципліні, відповідальності, а також долати себе та не здаватися, приймати рішення»⁹¹.

Серед найбільш екстремальних є парашутний табір. Так, улітку 2021 р. парашутний табір відбувся на аеродромі ім. Я. Кумпіявічуса в Шеркшненай, де 40 юних стрільців взяли участь у тренуваннях. Юні стрільці здійснили загалом 2 стрибки з висоти 800–900 метрів. За словами командира 8-го загону Юліуса Свірушіса,

---

⁸⁸ Jaunųjų šaulių vasara... P. 6.

⁸⁹ Jaunųjų šaulių vasara... P. 4.

⁹⁰ Jaunųjų šaulių vasara... P. 4.

⁹¹ Jaunųjų šaulių vasara... P. 4.

до табору було відібрано мотивовану та активну молодь, а запрошення до участі в парашутному таборі стало своєрідним стимулом для активної стрілецької діяльності⁹². У червні 2023 р. юні стрільці з різних команд ЛСС зібралися на аеродромі Поціонай у Пріенайському районі, щоб ознайомитися з принципами парашутного спорту. ЛСС організовує тренувальний табір з парашутного спорту, щоб мотивувати активних, комунікабельних юних стрільців, які пройшли всі чотири етапи підготовки. Перед стрибком молодь прослуховує теоретичну частину курсу стрибків з парашутом, яку викладає досвідчений інструктор, навчається безпечній поведінці, а отримані теоретичні знання перевіряються під час практичних занять на симуляторі парашутної системи. І лише після цього стрільців допускають до стрибків, беручи до уваги погодні умови (під час дощу і вітру стрибки не відбуваються)⁹³.

Не менш важкими вважаються табори з виживання. Для прикладу, 26 липня 2021 р. в Аукштайтійському національному парку було відкрито чотириденний табір виживання для юних стрільців. У ньому взяли участь 40 стрільців віком 12–18 років 1-го стрілецького загону ім. офіцера ЛСС Антанаса Юозапавічюса, які виконували завдання під керівництвом десяти інструкторів. Учасників табору поділили на чотири вікові групи, диференціювавши для них складність завдань. Загалом вони виконували такі завдання: підйом та спуск, підготовка порома, переміщення; розведення вогню, фільтрація води, кип'ятіння води; основи орієнтування, прокладання маршрутів, переміщення по азимуту, визначення напрямку на північ без компаса; перша допомога, приготування їжі в польових умовах⁹⁴.

Таборування відбувається не лише влітку, але й під час канікул в інші пори року. Так, під час весняних вакацій 2023 р. понад 700 школярів побували у стрілецьких таборах. Деякі юні стрільці готувалися та вдосконалювали свої знання у вступних таборах, щоб, коли настане час, здобути I, II або III рівень, інші ж прагнули вдо-

---

⁹² Petryla M. Vasara – daugiau nei pusšimtis stovyklų. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2021. № 8 (1352). P. 7. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2021/12/Trimitas_Nr8_2021.pdf

⁹³ Jaunųjų šaulių vasara... P. 5.

⁹⁴ Petryla M. Vasara – daugiau nei pusšimtis stovyklų... P. 7.

сконалити свої навички у спеціалізованому лідерстві і спорті, топографії та радистському бою, стрільбі й спортивному орієнтуванні⁹⁵. Юні стрільці опановували вміння встановлювати намети, розводити багаття, зав'язувати вузли, збирати комплекти для виживання і не загубитися в лісі чи інших природних умовах, стріляти з пневматичної зброї, маскуватися (завдання «стати невидимим»), користуватися картою, компасом та визначати азимут. Командирські компетенції юних стрільців формуються в таборах лідерства. Учасники табору, організованого 9-м загonom стрільців ім. Пранаса Саладжюса, стверджували, що цінність таборів лідерства пов'язана перш за все з тим, що кожен учасник табору може сам собі відповісти на питання, чого йому ще бракує, перш ніж стати справжнім лідером. Деякі з них проявляли лідерські якості в екстремальних ситуаціях, інші – у спорті⁹⁶.

Міжнародний характер має відомий литовський табір «Жальгіріс», котрий організовується ЛСС з 2007 р. Для прикладу, у липні 2017 р. в таборі взяли участь понад 130 учасників: 45 юних стрільців, 4 студенти Кадетського лицю ім. генерала Повіласа Плехавічюса, 20 представників з Латвії, 25 з Естонії, 16 з Польщі, 8 з України. Щороку ЛСС тісно співпрацює з Військовою академією ім. генерала Йонаса Жемайтиса, тому юних стрільців навчають курсанти. У 2017 р. 16 курсантів третього курсу Військової академії виконували обов'язки інструкторів у таборі та ділилися своїм досвідом і знаннями. Табір був відкритий для дисциплінованих, мотивованих та зразкових юних стрільців віком 15–18 років з усіх десяти загонів ЛСС, які завершили III та IV етапи юнацької стрілецької підготовки⁹⁷.

Під час пандемії табір «Жальгіріс» не функціонував, однак незабаром відновив діяльність. Улітку 2022 р. табір проводився на базі батальйону логістики ім. князя Вайдота й характеризувався інтернаціональним складом. Не змогли взяти участь курсанти з

---

⁹⁵ Pukertaitė D. Pavasario atostogos – jaunųjų šaulių stovyklose. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2023. № 4 (1372). P. 6. https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2023/05/Trimitas_balandis_2023.pdf

⁹⁶ Pukertaitė D. Pavasario atostogos – jaunųjų šaulių stovyklose... P. 6–7.

⁹⁷ Kilpys V. “Žalgiris 2017”. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2017. № 4 (1313). P. 14–15. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2018/04/Trimitas_2017_Nr4.pdf

Великої Британії, однак прибули гості з України (близько 30 кадетів із Київського військового ліцею ім. Івана Богуна), Латвії, Естонії, Польщі. Загалом у таборванні взяли участь близько 200 дітей, вивчаючи військову тактику, способи евакуації поранених. Для українських ліцеїстів було організовано триденну мандрівку Литвою⁹⁸.

Улітку 2023 р. табір «Жальгіріс», що міститься на базі артилерійського батальйону ім. бригадного генерала Мотеюса Печюльоніса (м. Паюріс), пропонував учасникам шестиденну програму. Участь в таборі взяли члени молодіжних і воєнізованих організацій із сусідніх балтійських країн, а також українці – курсанти з Київського, Луганського та Львівського військових ліцеїв. Під час навчання таборити вдосконалювали знання з топографії та надання першої медичної допомоги, брали участь у стрільбах, виконували різні тактичні завдання та навчалися правилам виживання на природі. Крім того, програма включала дозвілля, спортивні змагання та ігрові тренування, пізнавальні поїздки. Розділившись на чотири групи учасники табору щодня змінювали свої заняття. Юних стрільців у таборі навіть відвідав Президент Литовської Республіки Гітанас Науседа з дружиною Діаною⁹⁹.

Складовою частиною початкової загальновійськової підготовки юних стрільців стали щорічні *навчання у закордонних навчальних центрах*. На урядовому рівні між Литвою та Великою Британією укладено домовленості про початкову військову підготовку юних стрільців у британських військових центрах. Улітку 2022 р. десять юних стрільців під керівництвом заступника командира ЛСС Тадаса Венскунаса побували у Великій Британії, де брали участь в табірних заняттях разом із представниками інших країн. Юні стрільці мали можливість спробувати стрільбу з кадетської зброї (гвинтівка GP), продемонструвати вміння евакуювати пораненого з охопленої димом будівлі. Протягом другого тижня табо-

---

⁹⁸ Pukertaitė D. Tarptautinė sukarinta stovykla „Žalgiris 2022“: daug veiksmo, juoko ir bendrystės. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2022c. № 8 (1365). P. 8, 10. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2022/11/Trimitas_Nr8_2022-1.pdf

⁹⁹ Kilpys V. Stovykla „Žalgiris“: tarptautinis, sukarintas ir be galo įdomus. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2023b. № 8 (1376). P. 9–10. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2023/12/Trimitas_rugpjutis_2023_compressed.pdf

ру було організовано два гірські походи, відвідування замків, ву- гільних і соляних шахт¹⁰⁰.

16–26 липня 1923 р. група юних стрільців з десяти загонів ЛСС здобували досвід у Навчальному центрі кадетів Британської армії разом з британськими кадетами та однолітками з пов'язаних воєнізованих організацій Естонії, Латвії та Польщі. Відбір учасників для закордонного «відрядження» здійснював відділ громадянської освіти ЛСС. Юних стрільців делегували їхні загони, відтак вони писали мотиваційні листи, аргументовано пояснюючи, чому саме вони гідні поїхати до міжнародного табору, розповідали про себе та представляли свої досягнення в організації. З кожним кандида- том працівники відділу громадянської освіти ЛСС проводили співбесіду англійською мовою¹⁰¹.

Табір юних стрільців в Британії отримав назву «Балтійська гвардія 2023». Головна мета полягала у розвитку навичок команд- ної роботи – молодь з різних країн працювала у змішаних коман- дах, розділених на секції по десять осіб. Керівниками всіх секцій були юні стрільці, які проявляли ініціативу та демонстрували лі- дерство. У 12-денному таборі «Балтійська гвардія 2023» молодь мала можливість ознайомитися та випробувати системи зброї, що використовуються у Великій Британії. Стрілецькі вправи про- водилися як у приміщенні, так і на відкритому повітрі. Смуги пере- шкод та польові тактичні вправи вимагали багато навичок, де юнакам довелося перевірити свої навички маскування, лідерства, спостереження та патрулювання, побудови карт та евакуації поранених. Ці завдання були розроблені не лише для перевірки базо- вих військових навичок курсантів, але й, що найважливіше, ко- мандної роботи, лідерства та здатності домовлятися в багатомовній команді та виконувати завдання вчасно. Учасники табору також ознайомилися з найновішими науковими досягнен- нями та їх застосуванням у військовій справі. Вони мали можли- вість взяти участь у практичному семінарі «Кібербезпека на пер-

---

¹⁰⁰ Pukertaitė D. Jaunieji šauliai Jungtinėje Karalystėje. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2022. № 7 (1364). P. 12–13. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2022/11/Trimitas_Nr7_2022-1.pdf

¹⁰¹ Britų armijos kadetų stovykloje. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2023. № 8 (1376). P. 4. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2023/12/Trimitas_rugpjutis_2023_compressed.pdf

шому місці», щоб оцінити загрози кібервійни та методи ведення технологічної боротьби. Крім того, учасники табору плавали на каяках, грали в пейнтбол, відвідували найвідоміші місця та музеї Лондона. Зрештою, звання «Найкращий курсант» було присуджено юному стрільцеві Армандасу Чепурні з 5-го загону стрільців ім. Альфонсо Сметони. Найкращим курсантом литовської делегації став молодий стрілець Раполас Віскайтіс із 2-го загону ім. Вітовта Великого¹⁰².

Крім таборів формами діяльності юних стрільців є участь у *різноманітних змагальних і навчальних (зокрема, лекційних) заходах*. Найвідомішими є щорічні Ігри юних стрільців, започатковані ще у 1990-х рр. Наприкінці травня 2023 р. на кемпінгу «Балсйй» в Акмянському районі Литви відбулися ювілейні XXV Ігри юних стрільців. Учасники ігор змагалися в літньому біатлоні, стріляючи з малокаліберних гвинтівок. Відтак брали участь в стрільбі з пневматичної гвинтівки, спортивному орієнтуванні, подоланні смуги перешкод, плаванні на надувних човнах, шикунанні команд тощо. Більшість заходів були розроблені таким чином, що перемога визначалася спільними зусиллями команд а не індивідуальними здібностями учасників. Єдиним винятком були змагання зі стрільби, які відбувалися на поліцейському стрільбищі в Тельшяй. Переможцем XXV Ігор юних стрільців став 8-й загін Жемайтійських стрільців, друге місце посіли члени 4-го загону Сувалкійських стрільців, а третє – юні стрільці 1-ї команди ім. офіцера ЛСС Антанаса Юозапавічюса¹⁰³.

Інтелектуальні формати підготовки юних стрільців репрезентуються численними заходами. Так, 7–9 квітня 2017 р. Студентська спілка литовських стрільців «Saja» організувала другу «Асамблею юних стрільців» у м. Каунас. Юні стрільці з семи загонів прослухали дві лекції на теми інформаційної безпеки, а також розробляли проєкти збереження зв'язків юних стрільців зі своїми загонами після здобуття IV рівня і закінчення середньої школи¹⁰⁴.

---

¹⁰² Britų armijos kadetų stovykloje... P. 4.

¹⁰³ Kilpys V. XXV jaunųjų šaulių žaidynės: pergalė aplanko tuos, kurie yra vieningi. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2023a. № 6 (1374). P. 8–11. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2023/08/Trimitas_birzelis_2023.pdf

¹⁰⁴ Antroji Jaunųjų šaulių asamblėja Kaune. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2017. № 2 (1311). P. 20–21. URL:

Наприкінці серпня 2021 р. «Saja» разом з Радою юних стрільців організувала збори, під час яких молодь обох організацій обговорювала, аналізувала, розробляла і проектувала стратегію розвитку ЛСС на наступні десять років¹⁰⁵.

Повномасштабна агресія Росії проти України стала об'єктом особливого зацікавлення інструкторів і лекторів ЛСС, які викладали юним стрільцям військову справу з урахуванням українського досвіду. Для прикладу, 4–6 листопада 2022 р. в Кадетському лицейі ім. генерала П. Плехавічюса відбулися збори юних стрільців, під час яких лектори розповіли про нові технології та види озброєння, які використовуються на війні в Україні, а також закликали присутніх підтримувати українців у боротьбі з путінською агресією. Можливості використання дронів для розвідки і в бойових діях окреслив представник Литовської асоціації користувачів безпілотних літальних апаратів Антанас Гедвілас. Крім того, юні стрільці прослухали лекції з питань інформаційної безпеки в інтернеті, боротьби з дезінформацією, а також представили власні проекти щодо протидії ворожим наративам¹⁰⁶.

Деякі роти, взводи та відділення практикують *загартувальні випробування* для юних стрільців. Зокрема, командири відділення юних стрільців гімназії ім. Владаса Путвіса-Путвінскіса у м. Шаукенай П. Палюкане та Е. Палюкас узимку 2024 р. організували для членів відділення випробування «Радість холодної води». Ватажки відділення та юні стрільці різного віку за сприятливих погодних умов у військовому одязі із рюкзаками на плечах занурювали в широку ополонку на річці, долаючи декілька метрів у холодній воді. «Мета цієї вправи – зрозуміти, чого очікувати, якщо ви несподівано зламаєтеся, ступаючи на лід, і як себе поводити. Під час тренування стрілець ознайомився з тим, як заспокоїтися, звикнути до води, стабілізувати дихання та запобігти паніці. Він мав відпо-

---

https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2018/04/Trimitas_2017_Nr2.pdf

¹⁰⁵ Valentukevičius L. Jaunųjų šaulių asamblėja. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2021. № 9 (1353). P. 4. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2021/12/Trimitas_Nr9_2021.pdf

¹⁰⁶ Kinderytė K. Jaunųjų šaulių asamblėja – galimybė tobulėti. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2022. № 11 (1368). P. 16–17. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2023/01/Trimitas_Nr11_2022.pdf

вісти на запитання про те, як він зможе контролювати свої думки та мислити в екстремальних умовах»¹⁰⁷, – зазначив заступник командира загону Е. Палюкас. Звісно випробування відбувалося під наглядом інструкторів, батьків, медичних працівників.

Різні загони юних стрільців проводять *тактичні польові навчання*, одним із елементів яких є пейнтбол. Так, у квітні 2024 р. група юних стрільців гімназії «АЖУОЛОС» м. Варена у «таборі вихідного дня» (багатофункціональному навчальному центрі) в Марцинконісі вивчали тактику індивідуального пересування на полі бою, бойове шиккування, безшумні сигнали керування, подолання перешкод, реагування на обстріл, захоплення засідки, «прочісування території», планування дій команди після отримання різних завдань тощо. Крім того, відбулося заняття з тактичної медицини. Серед завдань були вправи з перев’язки ампутованих кінцівок, тампонування вогнепальних поранень, виявлення переломів тазу, зупинка масивної кровотечі за допомогою джгутів, відповідальне заповнення картки пораненого та підготовка до евакуації. Завдання ускладнювалося змодельованим тактичним середовищем: темрява, погодні небезпеки, обстріли, стогони поранених¹⁰⁸.

До програми тактичних польових навчань входив й марш-орієнтування, який давав змогу юним стрільцям перевірити на практиці свої теоретичні знання з топографії. Опівночі вони розпочали нічний марш, під час якого подолали майже два десятки кілометрів. Орієнтувалися в темряві без допомоги телефонів, знаходили зазначені місця за заданими координатами, використовували радіостанції для проведення медичної евакуації, вчасно повідомляли про свої контакти до штабу. «Такі табори дуже потрібні, адже практика особливо важлива та необхідна для того, щоб мати не лише теоретичні, а й практичні знання та навички. Різноманітність завдань давала можливість не лише навчатися та практику-

---

¹⁰⁷ Pukertaitė D. „Šaltos eketės džiaugsmas“ – iššūkis drąsiausiems. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2024. № 1 (1381). P. 14. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2024/03/1_Trimitas_2024.pdf

¹⁰⁸ Balcevičiūtė B. Varėnos „Ažuolo“ gimnazijos jaunieji šauliai savaitgalį leido taktinėse pratybose. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2024. № 4 (1384). P. 12. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2024/12/Trimitas4_compressed-2.pdf

ватися у звичайних ситуаціях, опанувати стрілецькі позиції, а й вийти із зони комфорту та перевірити себе»¹⁰⁹, – зазначила Ієва Уселіте, викладачка неформальної освіти 1-го загону стрільців ЛСС.

Традицію завершувати навчальний рік польовими навчання сформували юні стрільці Вільнюської 1005-ї стрілецької роти «Залізний вовк» 10-ї дивізії стрільців ім. короля Міндовга. Навчання щороку відбуваються під назвою «Залізний стрілець». 7–9 червня 2024 р. вони проходили в Неменчинських лісах. Навчання «Залізний стрілець-24» були покликані закріпити знання молодих стрільців, отримані під час ротної підготовки, у практичних заняттях. Юні стрільці виконавали низку завдань, під час вони вдосконалили знання у сфері військового вишколу, починаючи від підготовки похідного спорядження, адаптації камуфляжу до змін навколишнього середовища, спілкування за допомогою безшумних сигналів управління, і закінчуючи переховуванням у лісі в очікуванні наказу командира. Марші і ночівлі у лісі під сильним дощем, ігрові атаки на бази супротивники, евакуація поранених «з поля бою», харчування сухпайками – ці випробовування юні стрільці проходили під керівництвом Габріеле Налівайкайте, викладачки неформальної освіти та командир 1005-ї стрілецької роти «Залізний вовк»¹¹⁰.

Змагання зі стрільби також стали невід’ємною частиною програми початкової військової підготовки юних стрільців. Для прикладу, у 2020 р. на стрільбищі в Амері юні стрільці загону ім. офіцера ЛСС Антанаса Юозапавічюса взли учать у змаганнях «Добрий стрілець». В змаганнях взяли участь 40 команд (по чотири стрільці в кожній), яких поділили на дві вікові групи: 11–14 та 15–18 років. Вони змагалися у стрільбі з карабіну CZ-455 LUX (з оптичним прицілом і без нього), пневматичної гвинтівки, пістолета GAMO, спортивного лука. Переможцем у віковій групі 11–14 років стала команда відділу базової освіти гімназії Владаса Міро-

---

¹⁰⁹ Balcevičiūtė B. Varėnos „Ažuolo“ gimnazijos jaunieji šauliai savaitgalį leido taktinėse pratybose... P. 12.

¹¹⁰ Kaniukaitė V. Su vilkiška dvasia. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2024. № 6 (1386). P. 14–15. URL: <https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2024/12/202406trimitas.pdf>

наса в Алові, а у віковій групі 15–18 років – команда гімназії «Ажуолас» м. Варена¹¹¹.

В умовах пандемії COVID-19 (2020 – 2022) юній стрільці дещо згорнули активність, часто спілкуючись з командирами онлайн. Здебільшого вони вивчали теоретичні аспекти топографії¹¹². Однак у 2021 р. з урахування санітарних вимог уже проводили певні заходи, зокрема й *краєзнавчого характеру*. Так, під час великодніх канікул викладач неформальної освіти 2-го загону ім. Вітовта Великого Айдас Жиделіс організував краєзнавчу мандрівку вулицями м. Каунас та околицями. Відділення юних стрільців пройшли до 30 км., зокрема відвідали експозицію військової техніки Військового музею Вітовта Великого у Каунаської фортеці¹¹³.

Складовою частиною виховання юних стрільців є залучення їх до *харитативної діяльності*, зокрема надання соціальної допомоги тим, хто її потребує. Для прикладу, юні стрільці гімназії «Жидікай Марія Печкаускайте» упродовж тривалого часу надають допомогу мешканцям будинків для людей похилого віку «Кальварія» та «Плінкшай» у Жемайтії. Вони регулярно проводять «Акцію доброти», під час якої збирають серед навколишніх фермерів для літніх людей овочі та фрукти¹¹⁴.

Важливо, що від початку російсько-української війни юні стрільці брали активну участь у заходах ЛСС, спрямованих на допомогу Україні. Підтримка України розпочалася у 2014 р. Однак, 9 травня 2016 р. наказом командира ЛСС буда створена Групи під-

---

¹¹¹ Karnilaitė G. Šaudymo varžybos “Geras šaulys 2020”. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2020. № 10 (1344). P. 6. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2020/11/Trimitas_spalis_2020.pdf

¹¹² Nalivaikaitė G. Topografija: mieste, miške ir gyvenime. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2021. № 5 (1349). P. 17. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2021/07/Trimitas_Nr5_2021.pdf

¹¹³ Ekskursijos ir žygiai – jaunųjų šaulių ritmu. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2021. № 4 (1348). P. 19. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2021/07/Trimitas_Nr4_2021.pdf

¹¹⁴ Vežbickaitė E. Geras žodis ir dėmesys – geriausias vaistas nuo visų ligų. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2023. № 10 (1378). P. 23. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2023/12/Trimitas_spalis_2023.pdf

римки України, на яку покладено такі завдання: організувати і координувати збір та передачу підтримки народу України; допомагати доглядати за пораненими українськими солдатами, які лікуються в Литві; організувати зустрічі з українськими солдатами; зміцнювати та підтримувати зв'язки з українськими організаціями, що надають підтримку українським солдатам; співпрацювати з державними, муніципальними установами та органами, а також неурядовими організаціями з питань надання підтримки Україні; організувати та проводити літні табори для дітей військовослужбовців, а також інші програми неформальної освіти, що сприяють громадянській освіті української молоді¹¹⁵. У журналі «Трімітас» («Труба») неодноразово лунали заклики до стрільців допомагати українцям. Зокрема, у 2020 р. йшлося про підтримку українських дітей, для яких збирали матеріальну допомогу, а також наводилася коротка історія наданої з боку литовських стрільців підтримки для українців в умовах війни¹¹⁶.

Керівництво ЛСС активно залучає юних стрільців до *громадських проєктів*. Так, у вересні 2020 р. в Литві відбувся Європейський тиждень спорту, якотрий позначився проведенням певних спортивних заходів у кожному місті і селі країни. Активну участь у заходах взяли юні стрільці, при цьому не лише як спортсмени, але і волонтери-організатори. А юні стрільці з Алітуського повіту взяли участь у змаганні на базі батальйону уланів ім. великої княгині Біруте, долаючи військову смугу перешкод, відому під назвою «Стежка уланів»¹¹⁷.

Активну участь юні стрільці *беруть у патріотичних заходах*, причому не лише на Батьківщині, але й за кордоном. Так, у 2012 р. група юних стрільців з 9-ї роти Рокішкіса взяла участь в екскурсії та відвідала місця поховання литовських добровольців-партизанів 1919–1920 та 1945 рр., які загинули в боях за свободу та незалежність Литви, розташовані на території Латвійської Рес-

---

¹¹⁵ Lietuvos šaulių sąjungos paramos Ukrainai. 2025. URL: <https://www.sauliusajunga.lt/lietuvos-sauliu-sajungos-paramos-ukrainai-grupe/>

¹¹⁶ Prisidėkime prie paramos Ukrainos vaikams! *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2020. № 2 (1336). P. 6–7. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2020/05/Trimitas_sausis.pdf

¹¹⁷ Šauliai kviečia Lietuvą sportuoti. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2020. № 10 (1344). P. 5. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2020/11/Trimitas_spalis_2020.pdf

публіки: село Червонка, міста Субате, Швенте та Асаре. Відзначимо, що поблизу с. Червонка у 1945 р. загинуло близько 100 партизанів, які потрапили до оточення радянськими військами. Юні стрільці запустили в річку Даугаву дубові вінки, прикрашені триколірними стрічками та свічками, а також паперові кораблики, що символізували воїнів-добровольців. На місцях поховання партизанів та воїнів-добровольців юні стрільці поклали квіти та запалили свічки біля пам'ятників, вшанували загиблих хвилиною мовчання¹¹⁸. Таке ж вшанування заплановане і на 2025 рік.

Улітку 2014 р. юні стрільці з Лаукви організували велосипедну мандрівку, присвячену Дню вшанування партизанів, єдності армії та суспільства. Вона проходила за таким маршрутом: Лаукува – Бучай – Шяудува – Пікайчяй – Більйоняй – Аукштагіре – Медвегаліс – Пожере – Лаукува. Подолавши 40 км., юні стрільці відвідали пам'ятники, встановлені на згадку про загиблих партизанів, віддали шану героям, які боролися та загинули за свободу, та записали їхні імена¹¹⁹.

Значний акцент у виховній системі ЛСС припадає на *самовиховання*. Фахівці організації для допомоги молоді у 2021 р. розробили серію відеофільмів під загальною назвою «Зміцни свою волю і тіло!». Одна з авторок проекту Ігле Раманаускайте, обґрунтовуючи доцільність такого кроку, наголосила: «Щоб людина була готова до національного опору, вона повинна розвинути почуття опору та стійкості до повсякденних впливів життя, які повністю обмежують свободу вибору людини та пригнічують усвідомленість і критичне ставлення. Імпульсивні рішення, навіюваність та лояльність сьогодні стають цінностями, що диктуються бізнесом. Це створює пасивно мислячий, покірний, вразливий та чутливий до моди характер серед молоді з комфортною та складною життєвою орієнтацією. Сьогодні ми можемо виділити найбільш відсутню та необхідну якість, яка балансує між людськими імпульсами, спокусами та наполегливими прагненнями та

---

¹¹⁸ Istorijos pamoka – ne iš vadovėlio. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2012. № 3 (1281). P. 7. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2018/04/trimitas_birzelis-_2-2012.pdf

¹¹⁹ Šemetaitė A. Riedėti per Lietuvą smagu. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2014. № 4. P. 12. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2018/04/trimitas_rugsejis_2014.pdf

вольовими рішеннями. Це саморегуляція. Самодисципліна. Самоконтроль»¹²⁰. Відтак для юних стрільців на каналі «YouTube» було опубліковано три відеофільми: «Що таке саморегуляція?», «Як випалюються мозок?» та «Як подолати труднощі?».

Зважаючи на загрози національній безпеці у зв'язку з російсько-українською війною, ЛСС виступила ініціатором *впровадження до програм загальноосвітніх шкіл навчального курсу «Громадянська і національна оборона»* (на рівні 9 класу)¹²¹ (Pedagogų vasaros kursai, 2024). Експеримент проходив у 10 школах, відтак 17 жовтня 2022 р. цей проект представили Президенту Литовської Республіки Гітанасу Науседі. «Безпека нашої держави може бути гарантована, коли кожен громадянин піклується про неї. Тому якісна освіта, яка інтегрує громадянське та патріотичне виховання, є невід'ємною передумовою забезпечення національної безпеки. Особливо в сучасному геополітичному контексті ми повинні прагнути до всебічної громадянської освіти» (Pilietišumo, 2020: 2–3), – зазначив Президент Литви. Курс проводили стрільці, резервісти та військовослужбовці професійної військової служби, зокрема навчаючи дітей практиці виживання в польових умовах.

Звісно, в організації «Юні стрільці» існує *система відзнак і нагород*. За минулі кілька років система нагороджень юних стрільців набула більш урочистих форм. Починаючи з 2022 р. з нагоди Дня відновлення Незалежності (11 березня) відбувається вшанування юних стрільців, які відзначилися зразковою службою, великою мотивацією та відданістю стрілецькій справі. Відбіркова комісія ЛСС подає заявки до оціночної комісії, детально описуючи юних стрільців, котрі найбільше відзначилися у стрілецькій діяльності. Комісія враховує досягнення, мотивацію та розвиток стрілецьких навичок юних стрільців. У 2023 р. найкращими юними стрільцями стали Роберт Корольов (3-й Західний (морський) загін), Алекс Барткус (4-й загін Сувалкійських стрільців) та Герда Чекаускайте

---

¹²⁰ Ramanauskaitė E. Edukaciniai vaizdo įrašai „Stiprink valią ir kūną!“ jauniems šauliams. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2021. № 3 (1347). P. 8–9. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2021/07/Trimitas_Nr3_2021.pdf

¹²¹ Pedagogų vasaros kursai «Piliėtis ir šalies gynyba» įkvėpė mokytojus skleisti pilietišumo idėjas. 2024. URL: https://kam.lt/mppd_naujienos/pedagogu-vasaros-kursai-piliėtis-ir-salies-gynyba-ikvepe-mokytojus-skleisti-pilietiskumo-idejas/

(7-й загін ім. великого князя литовського Кейстута). Після нагородження А. Барткус, зокрема, промовив: «Служіння Батьківщині для мене – честь, я пишаюся тим, що ношу форму, я пишаюся тим, що бачу постійно зростаючі ряди молоді в Сувалкії, їхню радість від участі в різних заходах. Ми всі працюємо заради однієї мети – заради блага Батьківщини!» (Arpovanoti jaunieji šauliai, 2022: 3). У 2024 р. комісія визнала найкращими таких юних стрільців: 1) Габріелюс Шлевас, юний стрілець 5-го стрілецького загону ім. Альфонсо Сметони, 2) Пауліна Юодвалкіте із 9-ї команди юних стрільців ім. полковника Пранаса Саладжюса, 3) Ругіле Дабульскіте із 10-ї команди юних стрільців ім. короля Міндовга. Цих юних стрільців особисто привітав та вручив подяки й символічні подарунки від керівника ЛСС заступник керівника спілки та командир юних стрільців Тадас Венскунас¹²².

Отже, початкова загальновійськова підготовка підлітків і юнацтва в Литві зосереджена передусім в руках Литовського стрілецького союзу. Юні стрільці (вік 11–18 років) проходять підготовку за чотириетапною програмою, яка базується на прикладі кадетських військ Сполученого Королівства. Під час кожного етапу молоді люди здобувають теоретичні та практичні знання, вивчаючи основи військової справи, історію Литви і ЛСС, лідерство, громадянську позицію, здоровий спосіб життя, домедична допомога, орієнтування на місцевості тощо. Найбільш поширеною формою початкової загальновійськової підготовки і військово-патріотичного виховання юних стрільців є табори. ЛСС щороку організовує понад 50 різних літніх таборів, де проводять літо близько 5–6 тисяч молодих людей. Тематика таборів варіюється: від освітніх, пізнавальних, спортивних, туристичних, орієнтаційних чи виживальних до тих, що призначені для парашутистів, автомобілістів, лідерів. Міжнародний характер має відомий литовський табір «Жальгіріс», котрий організовується ЛСС з 2007 р. Складовою частиною початкової загальновійськової підготовки юних стрільців стали щорічні навчання у закордонних навчальних центрах. На урядовому рівні між Литвою та Великою Британією ук-

---

¹²² Šitkauskaitė G. “K11: padėkos ir dėmesys jauniesiems šauliams”. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2023. № 3 (1371). P. 7. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2023/05/Trimitas_kovas_2023.pdf

ладено домовленості про початкову військову підготовку юних стрільців у британських військових центрах. Активну участь юні стрільці беруть у різноманітних командних змаганнях, найбільш відомими з яких є щорічні спортивні Ігри юних стрільців. Інтелектуальні формати підготовки юних стрільців репрезентуються лекціями та розробками проектів з питань інформаційної безпеки, лідерства. Відділення юних стрільців практикують тактичні польові навчання, загартувальні випробування, змагання зі стрільби. Складовою частиною виховання юних стрільців є залучення їх до харитативної діяльності (зокрема й допомоги Україні у боротьбі з російською агресією), громадських проектів, національно-патріотичних заходів. Значний акцент у виховній системі ЛСС припадає на самовиховання. Для відзначення успіхів, цілеспрямованості і активності юних стрільців використовується система відзнак і нагород.

2. Трансформація підготовки молоді до національної оборони в Латвійській Республіці

З часу відновлення незалежності Латвійської Республіки (4 травня 1990 р.) в країні активно відновлювалася молодіжна організація «*Jaunsardze*» – «Молоді вартові»/«Молоді захисники» (англ. Youth Guard – Молода гвардія). Її діяльність мала історичну традицію, оскільки організація була започаткована ще у міжвоєнний період у незалежній Латвії. Вона була молодіжним крилом мілітарної добровольчої структури «*Zemessardze*» – «Вартові землі»/«Захисники землі» («*Zemessardze*» або Національна варта/гвардія), котра виникла ще у 1919 р.¹²³

23 серпня 1991 р., в умовах загрози для незалежної Латвійської Республіки з огляду на спробу державного перевороту в СРСР, було відновлено організацію «Вартові землі» («*Latvijas Republikas Zemessardze*») – Національну варту Латвії, яка базувалася на добровільній основі і мала виконувати роль територіальної оборони. У

---

¹²³ Юзич Ю. Військове виховання юнацтва у країнах НАТО. А що в Україні? *Реанімаційний пакет реформ*. 2020. URL: <https://rpr.org.ua/news/viys-kove-vykhovannia-iunatstva-u-krainakh-nato-ashcho-v-ukraini/>

кожному районі Латвії утворювалися батальйони Національної варти, чисельність яких у 1992 р. сягнула 35-ти, а кількість захисників – 8400 осіб¹²⁴. Від початку існування перших батальйонів, захисники брали на військові збори своїх дітей, залучали їх до різноманітних заходів своєї організації. Тож при батальйонах спонтанно формувалися дитячі і юнацькі групи, учасники яких отримали назву «Молоді вартові». Крім того, на той час в Латвії за особистою ініціативою окремих осіб вже були відновлені скаутські та національні молодіжні організації, програми яких передбачали патріотичне виховання молоді, фізичний розвиток та повноцінне дозвілля, але не пропонували молоді здобуття початкових військових знань та умінь. Загальноосвітні заклади не мали можливостей забезпечувати початкову військову підготовку молоді. Тож, по суті, на той час не було жодної організації, яка б готувала шкільну молодь до національної оборони¹²⁵.

Командування Національної варти Латвії провело певну координаційну роботу, маючи на меті об'єднати та організувати дитячі та молодіжні групи. 25 листопада 1992 р. начальник штабу Національної варти Гіртс Валдіс Крістовкіс підписав Тимчасовий статут молодіжної організації «Молоді вартові», який 30 листопада затвердила заступниця міністра освіти, науки та культури Латвійської Республіки Ейженія Алдермане. У цьому документі визначалися три головні цілі молодіжної організації: працювати над залученням молоді до «Молодих вартових», забезпечувати їй знання та навички для підготовки до військової служби, здійснювати патріотичне виховання молоді. Вперше згадувалася раніше неофіційна назва «Молоді вартові». Проте статут чітко не визначив систему підпорядкування і керівні структури молодіжної організації, відтак групи продовжували діяти при добровольчих батальйонах, де проводилося їхнє навчання. Власне перші програми підготовки молоді когорти захисників були складені штабом Національної варти Латвії¹²⁶.

У 1993 р. було внесено зміни до Закону про Національну варту, які й саме вони стали правовою основою для створення організа-

---

¹²⁴ Latvijas Republikas Zemesardze. 2025. URL: <https://enciklopedija.lv/skirkklis/33430>

¹²⁵ Jaunsardze. 2025. URL: <https://enciklopedija.lv/skirkklis/31494-jaunsardze>

¹²⁶ Jaunsardze. 2025. URL: <https://enciklopedija.lv/skirkklis/31494-jaunsardze>

ції «Молодих вартових». Закон передбачав, що молоді люди віком від 12 до 18 років можуть вступати до «Молодих вартових», керівництво і координацію яких повинне здійснювати командування Національної варти. 4 липня 1993 р. командувач Національної варти затвердив статут молодіжної організації. Однак через рік до статуту внесли зміни, за яким «Молоді вартові» названі рухом, а не організацією, але Національній варті було делеговано відповідальність за вирішення питань матеріального забезпечення «Молодих вартових». З метою покращення навчання і виховання молоді, до штатного розпису кожного батальйону Національної варти було включено посаду лідера «Молодих вартових», завданням якого полягали у плануванні навчального процесу, організація та проведення таборів для молоді, змагань тощо. У 1996 р. Служба підготовки Національної варти розробила нову програму підготовки «Молодих вартових». Вперше з'явилось поняття «підготовка з національної оборони». Паралельно з розвитком руху «Молоді вартові» адміністрація Державної військової служби почала розробляти програму допризовної підготовки для учнів загальноосвітніх навчальних закладів. У 1997 р. загальноосвітні та професійно-технічні навчальні заклади Латвії впровадили підготовку з національної оборони як факультативний предмет на добровільній основі. Найактивнішими викладачами цього предмета були саме «Молоді вартові»¹²⁷.

Освітньою роботою «Молодих вартових» керували інструктори Національної гвардії, під керівництвом яких юнацтво вивчало історію, географію Латвії та здобувало основні військово-технічні знання. Програму «Молодої варти» можна було пройти у професійно-технічних середніх училищах Яунаглони, Апе та Айзкраукле, а також у Казданському технічному училищі¹²⁸.

Ряди «Молодих вартових» зростали – у 2000 р. в лавах руху перебувало понад 6 тис. осіб. 19 грудня 2003 р. Міністерство оборони Латвійської Республіки затвердило нову концепцію розвитку «Молодих вартових», яка передбачала об'єднання усіх видів довійськової підготовки шкільної молоді в єдину систему, яка б функціонувала в рамках зазначеного молодіжного руху.

---

¹²⁷ Jaunsardze. 2025. URL: <https://enciklopedija.lv/skirklis/31494-jaunsardze>

¹²⁸ Jaunsardze atzīmēs 15.gadadienu. 10.10.2007. URL: <https://www.mod.gov.lv/lv/zinas/jaunsardze-atzimes-15gadadienu>

Відтак рух «Молодих вартових» було формально відокремлено від Національної варти, шляхом внесення відповідних змін до законодавства. Керівництво підрозділами «Молодих вартових» з того часу здійснював Департамент військової освіти молоді Міністерства оборони Латвії¹²⁹.

Наприкінці 2003 р. Міністерство оборони заснувало Центр молоді варти. Створення цієї структури диктувалося кількома чинниками. По-перше, програми навчання і виховання «Молодих вартових» і програми з національної оборони, які діяли у підпорядкованих Міністерству оборони освітніх закладах, збіглися. По-друге, 29 березня 2004 р. Латвія вступала до Організації Північноатлантичного договору (НАТО), правила якої вимагали проведення реорганізації молодіжних організацій, що діяли під командуванням військових структур. Тож створений наприкінці 2003 р. Центр молоді варти повинен був співпрацювати з навчальними закладами всієї Латвії та одночасно з підрозділами Національних збройних сил. Було змінено й освітні програми «Молодих вартових», зміщуючи акцент на громадянську освіту та змістовне дозвілля молоді. Вже до жовтня 2007 р. Центр молоді варти уклав угоди про співпрацю з 70 латвійськими навчальними закладами щодо запуску освіти за інтересами у військовій сфері, які сформували мережу базових шкіл «Молодих вартових» по всій країні. Власне на жовтень 2007 р. «Молоді вартові» об'єднували понад 6500 молодих людей¹³⁰. Інструкторів «Молодих вартових» було переведено зі складу Національної варти до штату Центру молоді варти¹³¹.

У 2010 р. було проведено чергову реорганізацію системи національної оборони Латвії, внаслідок якої, зокрема, було створено Центр рекрутації та молоді варти, який, відповідно до затвердженого Кабінетом Міністрів положення, мав, зокрема, функції здійснювати навчання молоді у сфері національної оборони та сприяти розвитку громадянської свідомості та патріотиз-

---

¹²⁹ Jaunsardze. 2025. URL: <https://enciklopedija.lv/skirklis/31494-jaunsardze>.

¹³⁰ Jaunsardze atzīmēs 15.gadadienu. 10.10.2007. URL: <https://www.mod.gov.lv/lv/zinas/jaunsardze-atzimes-15gadadienu>

¹³¹ Jaunsardze. 2025. URL: <https://enciklopedija.lv/skirklis/31494-jaunsardze>.

му серед молоді¹³². Однією з підструктур цього центру був Центр молодіої варти, який координував молодіжний рух.

У 2011 р. освітні програми «Молодих вартових» було впроваджено до 166 закладів освіти, де загалом було 328 учнівських груп. Однак не в кожному закладі освіти були групи «Молодих вартових». Наприкінці 2015 р. Центр рекрутації та молодіої варти Міністерства оборони було реорганізовано. З 1 січня 2016 р. почав діяти Центр молодіої варти та інформації (ЦМВІ). Функція рекрутації (комплектування) більше не була представлена в новій структурі, до обов'язків якої входила не лише робота з «Молодими вартовими», а й інформування громадськості про різні види діяльності оборонного сектору Латвійської Республіки. Згідно з положенням, роботою установи керує директор. У структурі ЦМВІ було три департаменти: департамент планування та організації, департамент військової інформації та департамент «Молодих вартових». На початку 2017 р. створено новий структурний підрозділ – четвертий регіональний відділ департаменту «Молодих вартових». Проте вже наприкінці цього року було проведено оцінку структури ЦМВІ та прийнято рішення про ліквідацію департаменту «Молодих вартових». Регіональні відділи департаменту було передано у безпосереднє підпорядкування директора центру¹³³.

Згідно з положенням, у 2017 р. ЦМВІ мав такі функції: навчати молодь у сфері національної оборони; сприяти розвитку громадянської свідомості та патріотизму молоді; забезпечувати громадськості необхідними інформаційними ресурсами з питань національної оборони; здійснювати співпрацю з неурядовими організаціями у сфері національної оборони; сприяти розумінню громадськості участі Латвії в НАТО; створювати аудіовізуальні матеріали з питань національної безпеки та оборони відповідно до керівних принципів НАТО щодо виробництва аудіовізуальних ресурсів. Для забезпечення виконання своїх функцій ЦМВІ

---

¹³² Rekrutēšanas un jaunsardzes centra nolikums. Ministru kabineta noteikumi Nr.1419. 2009.gada 15.decembrī. URL: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/202378-rekrutesanas-un-jaunsardzes-centra-nolikums>

¹³³ Jaunsardzes un Informācijas Centra 2017. gada publiskais pārskats. URL: <https://www.jc.gov.lv/sites/jic/files/document/JIC%20publiskais%20parskats%202017.pdf>

виконує такі завдання: а) організовує та забезпечує процес навчання молоді у сфері національної оборони; б) готує до публікації методичні та інформаційні матеріали та навчальну літературу у сфері національної оборони, а також, на запит Міністерства оборони або Національних збройних сил, координує та готує до публікації такі публікації, яким не надано статус державної таємниці та доступ до яких не обмежено; в) організовує інформаційно-освітні заходи у співпраці з місцевими органами влади; г) видає військовий журнал «Tēvijas Sargs»; ґ) готує фото- та аудіовізуальні матеріали з теми національної безпеки та оборони для публікації та трансляції в ЗМІ; д) створює та веде базу даних відео- та фотоматеріалів у сфері національної безпеки; е) надає інформаційні послуги державним, а також місцевим органам влади та приватним особам; є) співпрацює з іноземними та міжнародними установами, створюючи аудіовізуальні матеріали у сфері національної безпеки та оборони відповідно до керівних принципів виробництва аудіовізуальних ресурсів НАТО¹³⁴.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів № 252 від 18 червня 2019 р., назву ЦМВІ було змінено на «Центр молодіої варті» (ЦМВ). На той час структура ЦМВ складалася з одного департаменту (планування та організації), який включав три відділи (планування, забезпечення, адміністративний) та п'ять регіональних відділень¹³⁵. У грудні 2020 р. було прийнято Закон про підготовку з національної оборони та «Молодих вартових», який регламентував діяльність ЦМВ, визначив механізми матеріально-технічного забезпечення діяльності руху, встановив вимоги до освіти і професійної кваліфікації інструкторів «Молодих вартових», вказав на роль ЦМВ щодо реалізації підготовки учнів середніх шкіл до національної оборони тощо¹³⁶.

---

¹³⁴ Jaunsardzes un Informācijas Centra 2017. gada publiskais pārskats. URL: <https://www.jc.gov.lv/sites/jic/files/document/LIC%20publiskais%20parskats%202017.pdf>

¹³⁵ Jaunsardzes Centrs. Publiskais Pārskats 2019. URL: https://www.jc.gov.lv/sites/jic/files/document/JC%20Publisk%20parsk.-2019%20%28A.M%29%20ped-%2031.07_c.pdf

¹³⁶ Valsts aizsardzības mācības un Jaunsardzes likums. URL: <https://likumi.lv/ta/id/319794-valsts-aizsardzibas-macibas-un-jaunsardzes-likums>

У 2017 р. рух «Молодих вартових» був представлений у 110 латвійських муніципалітетах та дев'яти містах республіканського значення, а в його лавах перебувало понад 8 тис. членів¹³⁷. Щоправда, за даними ЦМВІ, на кінець 2017 р. понад 7300 дітей та молоді брали активну участь у русі «Молодих вартових» та проходили підготовку у школах за програмами руху. На той час модельна програма (за інтересами) «Молодих вартових» була впроваджена у 296 закладах освіти, охопивши 546 груп (включаючи групи «Молодих вартових», що фінансувалися муніципалітетами міст)¹³⁸. На 2020 р. освітній процес у «Молодих вартових» було організовано відповідно до програми, яка охоплювала вісім навчальних років, поділених на чотири послідовні рівні, тривалість кожного з яких становила два навчальні роки¹³⁹. З вересня 2020 р. у 283 закладах освіти було впроваджено оновлену навчальну програму «Молодих вартових», яка охопила 596 груп. Загальна кількість членів руху становила 6125 осіб¹⁴⁰.

Фінансування руху здійснювалося переважно за рахунок доцятій з державного і місцевих бюджетів, які в 2016 р. склали понад 5 млн. євро. Зовсім невеликими (2–4 тис. євро) були надходження за рахунок власних коштів руху. На 2017 р. бюджет руху «Молодих вартових» складав 6 612 000 євро, включаючи 726 000 євро на нову політичну ініціативу «Розвиток національної системи освіти молоді, що забезпечує ефективний набір персоналу», 3 032 000 євро на терміновий захід «Розвиток руху Молодих вартових»¹⁴¹. У 2019 р. бюджет руху становив понад 7,3 млн євро.

---

¹³⁷ Jaunsardze. 2025. URL: <https://enciklopedija.lv/skirklis/31494-jaunsardze>.

¹³⁸ Jaunsardzes un Informācijas Centra 2017. gada publiskais pārskats. URL: <https://www.jc.gov.lv/sites/jic/files/document/JIC%20publiskais%20parskats%202017.pdf>

¹³⁹ Jaunsardzes Centrs. Publiskais Pārskats 2020. URL: https://www.jc.gov.lv/sites/jic/files/document/JC%20Publisk%20parsk.-2019%20%28A.M%29%20ped-%2031.07_c.pdf

¹⁴⁰ Jaunsardzes Centrs. Publiskais Pārskats 2020. URL: https://www.jc.gov.lv/sites/jic/files/document/JC%20Publisk%20parsk.-2019%20%28A.M%29%20ped-%2031.07_c.pdf

¹⁴¹ Jaunsardzes un Informācijas Centra 2017. gada publiskais pārskats. URL: <https://www.jc.gov.lv/sites/jic/files/document/JIC%20publiskais%20parskats%202017.pdf>.

На 2020 р. було заплановано надати рухові понад 7,7 млн євро дотацій, проте надійшло дещо більше 6,5 млн. євро¹⁴².

Форми та зміст виховання молоді у рамках руху «Молодих вартових» включали різноманітні теоретичні та прикладні заходи: лекції, семінари, походи, екскурсії, таборування, спортивні змагання, військові ігри, участь у парадах та врочистих заходах з нагоди національних свят тощо. У 2017 р. для «Молодих вартових» було організовано 1630 заходів: 95 таборів (4602 учасники); 54 заходи у співпраці з Національними Збройними Силами Латвії (1269 учасників); 301 похід (6705 учасників); 24 міжнародні заходи (256 учасників); 297 заходів громадянського та патріотичного виховання (6568 учасників); 124 екскурсії (3829 учасників); 342 спортивні змагання та ігри (7575 учасників); 393 семінари, презентації тощо (7864 учасники). Загальна кількість учасників зазначених акцій склала 38 668 осіб. Важливо, що між «Молодими вартовими» та Національними Збройними Силами налагоджено тісну співпрацю. Для організації практичних занять, запланованих у навчальній програмі для членів руху «Молоді вартові», Національні Збройні Сили надавали інфраструктуру в межах своїх можливостей, а також підтримували діяльність юних патріотів матеріально-технічними засобами та персоналом¹⁴³.

Крім того, «Молоді вартові» мали можливість брати участь у заняттях з фізичної підготовки під керівництвом кваліфікованих спеціалістів. Для досягнення цієї мети ЦМВІ організував співпрацю зі спортивними федераціями, спортивними школами та муніципалітетами, забезпечуючи дітей та молодь спеціальним спортивним спорядженням та підтримуючи їхню участь у змаганнях. У 2017 р. було укладено угоди про співпрацю з чотирма спортивними федераціями – Латвійською федерацією спортивного орієнтування, Латвійською федерацією біатлону, Латвійською федерацією сучасного п'ятиборства та Латвійським легкоатлетичним союзом. 14–17 червня 2017 р. у Малпілсі відбулися другі спортивні

---

¹⁴² Jaunsardzes Centrs. Publiskais Pārskats 2020. URL: https://www.jc.gov.lv/sites/jic/files/document/JC%20Publisk%20parsk.-2019%20%28A.M%29%20ped-%2031.07_c.pdf

¹⁴³ Jaunsardzes un Informācijas Centra 2017. gada publiskais pārskats. URL: <https://www.jc.gov.lv/sites/jic/files/document/JIC%20publiskais%20parskats%202017.pdf>.

вні ігри «Молодих вартових». Юнаки і дівчата пройшли загальний тест на фізичну підготовку, тест на силову витривалість, грали у стрітбол, волейбол, міні-футбол, флорбол, спортивне орієнтування та випробували свої сили у сучасному триатлоні та туристичній смузі перешкод. У спортивних іграх взяв участь 491 «молодий вартовий»¹⁴⁴.

У 2020 р. для «Молодих вартових» було організовано 2103 заходи, в яких взяли участь 30 902 учасники. Зокрема, було проведено: 371 табір – 5217 учасників; 464 походи – 5370 учасників; 8 міжнародних заходів – 103 учасники; 189 заходів громадянського та патріотичного виховання – 3943 учасники; 167 екскурсій – 2669 учасників; 189 спортивних змагань/ігор – 3633 учасники; 21 вєнізована смуга перешкод – 367 учасників; 267 занять підвищеної та високої небезпеки, стрільби з малокаліберної зброї – 4425 учасників; 427 інших заходів – 5175 учасників¹⁴⁵.

Члени руху «Молоді вартові» активно співпрацюють зі своїми міжнародними колегами з країн Балтії, Польщі, Швеції. У 2017 р. латвійські «молоді вартові» брали участь у змаганнях в Естонії, Литви та Швеції. Однією з головних подій року став табір «Балтійська гвардія 2017», який відбувся в Естонії. Активізувалася співпраця з Україною. У 2016 р. ЦМВІ у співпраці зі Школою інструкторів Національних Збройних Сил прийняв 25 дітей загиблих або поранених солдатів Збройних сил України та Національної гвардії України у Цесісі. Українські діти разом з «молодими вартовими» їздили на спільні екскурсії та змагалися з різних видів спорту¹⁴⁶. Активно діяло самоврядування «Молодих вартових», сприяючи розвитку навичок громадянської участі молоді.

Відповідно до наказу міністра оборони № 112 від 11 липня 2017 року «Про затвердження Системи кваліфікації інструкторів «Молоди вартових»», з метою підготовки інструкторів ЦМВ у

---

¹⁴⁴ Jaunsardzes un Informācijas Centra 2017. gada publiskais pārskats. URL: <https://www.jc.gov.lv/sites/jic/files/document/JIC%20publiskais%20parskats%202017.pdf>

¹⁴⁵ Jaunsardzes Centrs. Publiskais Pārskats 2020. URL: https://www.jc.gov.lv/sites/jic/files/document/JIC%20Publisk%20parsk.-2019%20%28A.M%29%20ped-%2031.07_c.pdf

¹⁴⁶ Jaunsardzes un Informācijas Centra 2017. gada publiskais pārskats. URL: <https://www.jc.gov.lv/sites/jic/files/document/JIC%20publiskais%20parskats%202017.pdf>

2020 р. організував два семінари та координував підвищення професійної кваліфікації. Інструктори «Молодих вартових» пройшли, зокрема, такі курси: курс молодшого інструктора або курс солдата-спеціаліста та курс інструктора-спеціаліста; програму підготовки з педагогіки тривалістю 72 години для тих, хто не має вищої педагогічної освіти; курс підготовки та проведення занять зі стаціонарних бойових стрільб з малокаліберної зброї; курс для керівників таборів; курс підготовки та проведення занять підвищеної та високої небезпеки; розширена програма навчання з надання першої медичної допомоги; курс щодо формування польових бойових навичок; курс у сфері захисту прав дітей; курс спортивного туризму. Крім того, станом на 2020 р. інструктори «Молодих вартових» продовжували здобувати вищу освіту в латвійських університетах: 43 інструктори та співробітники ЦМВ навчалися в Латвійській академії спортивної педагогіки; 9 інструкторів – в інших університетах¹⁴⁷.

Відзначимо, що згідно з соціологічними дослідженнями, у латвійському суспільстві існує позитивний імідж руху «Молодих вартових». За висновками Єви Берзіни, загалом учасники цього руху порівняно зі своїми однолітками відзначаються згуртованістю, розвитком особистості, фізичною активністю на природі, володінням необхідними для життя навичками, позитивним сприйняттям військової служби, патріотизмом¹⁴⁸.

Агресія Росії проти України спонукала литовську владу уважніше поставитися до питань підготовки молоді до національної оборони. У 2018 р. парламент Латвії проголосував за включення оборонної освіти (Valsts aizsardzības mācība, VAM) до навчальної програми, встановленої загальнонаціональним стандартом середньої освіти, як обов'язкового предмета з вересня 2024 р. Це рішення було прийнято на основі пілотної програми оборонної освіти, запущеної у вересні 2018 р. Міністерством оборони Латвії. До вересня 2018 р. підготовка до національної оборони викладалася у

---

¹⁴⁷ Jaunsardzes Centrs. Publiskais Pārskats 2020. URL: https://www.jc.gov.lv/sites/jic/files/document/JC%20Publisk%20parsk.-2019%20%28A.M%29%20ped-%2031.07_c.pdf

¹⁴⁸ Bērziņa I. Patriotisms Latvijas jauniešu vidū un sabiedrībā. Rīga: Latvijas Nacionālā aizsardzības akadēmija, Drošības un stratēģiskās pētniecības, 2018. S. 18–25.

початкових школах Латвії, але предмет не був обов'язковим та проводився лише 19 школами, які працювали за різними програмами. Заклади освіти могли приєднатися до нової програми оборонної освіти молоді, якщо відповідали чотирьом критеріям: школа вже запровадила вивчення доктрини національної оборони; школа повинна бути готова до впровадження процесу викладання доктрини національної оборони; школа повинна мати вчителя/інструктора з відповідною кваліфікацією; у вересні 2018 р. не менше десяти учнів обрали б участь у цих заняттях. Програма включала два роки оборонної освіти у 10-му та 11-му класах середньої школи. Навчальний план включав заняття впродовж навчального дня один раз на місяць, а також передбачав перебування учнів у десятиденному практичному таборі влітку. Програма національної оборонної освіти поділялася на чотири блоки: національна (громадянська) освіта, школа виживання, фізична підготовка та військова підготовка. Такий підхід відповідав навчанню на першому рівні піхотної школи базового курсу у Національних Збройних Силах Латвії. На вересень 2020 р. приблизно 1900 учнів старших класів розпочали навчання з національної оборони у 68 закладах освіти Латвії¹⁴⁹.

У квітні 2024 р. Кабінет Міністрів Латвії затвердив зміни до стандарту середньої освіти, згідно з якими курс національної оборонної освіти (латв. – Valsts aizsardzības mācība (VAM), англ. – National Defence Education) на основі закону 2018 р. уводився до програми середніх шкіл як обов'язків предмет. Зазначений курс оголошувався одним із головних предметів у галузі викладання охорони здоров'я, безпеки та фізичної активності. Передбачалося, що він вивчатиметься впродовж восьми уроків один день на місяць (крім вересня і січня) протягом двох послідовних навчальних років. Школи отримували змогу обрати один із двох варіантів: запровадити курс національної оборонної освіти поза навчальним днем або скоротити кількість навчальних годин з інших предметів на 20%, включивши національну оборону до навчального наван-

---

¹⁴⁹ Urych, I., Matyasik, G. (2022). Preparing youth for defence: Socialisation, education, and training of young people in Europe for national security. *Security and Defence Quarterly*. 2022. Vol. 38(2). P. 7–8. URL: <https://doi.org/10.35467/sdq/149891>

таження. У другому випадку закладам освіти надавалося право самим обирати, які предмети скорочувати¹⁵⁰.

Загалом на вивчення курсу відводилося 112 уроків. Предмет складався з трьох модулів: 1) громадський активізм у контексті національної безпеки (вивчення, аналіз та обговорення різних форм громадянської активності з погляду національної безпеки, формування та зміцнення розуміння основних принципів національного розвитку та оборони, а також важливості індивідуальної громадянської відповідальності, формування волі захищати Латвію; розвиток особистості на основі громадянських цінностей); 2) кризова стійкість і лідерство (ознайомлення з комплексною системою національної оборони, розвиток розуміння ролі особистості у зміцненні національної безпеки та ефективної співпраці щодо впливу на соціально-політичні процеси); 3) навички національної оборони (формування та розвиток навичок, корисних для реагування на кризові явища у сфері національної оборони, сприяння цілеспрямованому навчанню в галузі національної оборони, а також розвитку товариськості, лідерства, мужності, дисципліни та самостійних фізичних навичок, заохочення інтересу до подальшої освіти й кар'єрного зростання в рамках комплексної системи національної оборони)¹⁵¹.

Відповідно до укладеної в 2024 р. фахівцями ЦМВ програми курсу, мета національної оборонної освіти полягала у формуванні активного, мобільного та здібного члена суспільства, який бажає та здатний захищати себе, своїх ближніх та Латвію у разі кризи. Для досягнення цієї мети поставлені такі завдання: розвивати віддану Латвії особистість на основі громадянських цінностей та громадянської свідомості; розвивати та формувати розуміння навичок національної оборони; самостійно покращувати свою фізичну підготовку (включаючи виконання конкретних військових вправ); удосконалювати знання та навички, що дозволяють подальшу освіту та кар'єрний розвиток у секторі національної оборо-

---

¹⁵⁰ National defense to be compulsory subject in Latvian schools. 2024. URL: https://eng.lsm.lv/article/society/education/17.04.2024-national-defense-to-be-compulsory-subject-in-latvian-schools.a550733/?utm_source=chatgpt.com

¹⁵¹ National Defence Education. 2025. URL: https://www.mod.gov.lv/en/nozares-politika/comprehensive-state-defence/public-awareness/national-defence-education?utm_source=chatgpt.com

ни; сприяти зацікавленості студентів у службі в Національних збройних силах та різноманітності військових спеціальностей¹⁵². Програма визначала принципи оцінювання, зміст, форми і методи навчання.

Навчальний план курсу підготовки до національної оборони (VAM) передбачає вивчення різнопланових тем. Так, під час першого року навчання у жовтні на перших восьми уроках учні вивчають нормативно-правові документи (від правил внутрішнього розпорядку до законодавчих актів), дізнаються про індивідуальне спорядження піхотинця, обов'язки солдата, основні стрійові команди тощо. На уроках в листопаді вивчають військову топографію (структуру і зміст карти), орієнтування на місцевості за допомогою топографічної карти, можливості безпілотних літальних апаратів. У грудні опановують модуль «Кризова стійкість та управління», в рамках якого дізнаються про політику стримування, комплексну національну оборону як завдання кожного громадянина, історію створення Латвійської Республіки та Війни за незалежність, процедури зв'язку та основи кібербезпеки. На лютий і березень передбачено опанування правил безпечного поводження зі зброєю і деяких аспектові військової топографії та орієнтування. У квітні учні навчаються користуванню і стрільбі з пневматичної зброї. Травневі заняття відведено на повторення і закріплення попередніх модулів, підмодулів і тем уроків¹⁵³.

На другому році навчання план курсу передбачає закріплення і розширення знань із нормативно-правового забезпечення національної оборони, основ кібербезпеки, поводження зі зброєю, військової топографії та орієнтування. Однак робиться акцент на формуванні громадянських компетентностей. Так, у листопаді і грудні учні опановують модуль «Громадянська активність у контексті національної безпеки», вивчають тему «Латвійські патріоти», мета якої полягала у розвитку розуміння патріотизму та патріотичних дій, вивчення прикладів видатних особистостей. Тоді ж слід здобути знання з модуля «Стійкість у кризових ситуаціях та

---

¹⁵² Valsts aizsardzības mācība. Pamatkursa programmas paraugs vispārējai vidējai izglītībai. Rīga, 2024. P. 5.

¹⁵³ Tematu plāns VAM 1.MG.
https://www.jc.gov.lv/sites/jic/files/document/Tematu%20plaans_VAM_1.MG_092025_0.pdf

лідерство». У лютому-квітні учні повинні удосконалити знання і закріпити навички орієнтування на місцевості, стрільби з пневматичної зброї, пересування у складі підрозділу та подолання польових перешкод¹⁵⁴. На наше переконання, латвійська програма курсу підготовки до національної оборони надто мало уваги приділяє опануванню безпілотних літальних апаратів.

Відомо, що у 2024–2025 н.р. предмет національно оборонної освіти вивчали 26 тис. учнів у 274 середніх закладах освіти Латвії – школах і коледжах. Звісно, це було помітним зрушенням порівняно з 2018 р., коли курс на добровільній основі вивчали 162 учні в 13-ти школах. За словами директора Центру молодих вартових полковника Валтса Аболіньша, перший рік обов'язкового навчання з питань національної оборони загалом пройшов успішно. Він зазначив, що «ключем до успіху» стало те, що майже половина шкіл добровільно запровадили цей предмет протягом останніх семи років, а це дало змогу поступово адаптуватися та вирішити різні проблеми¹⁵⁵. Водночас спостерігалися й певні труднощі: а) нестача інструкторів (предмет викладали 317 інструкторів, але ще було 20 вакансій); б) проблеми з інфраструктурою (зокрема, нестача тирів); в) негнучкий розклад і система відпрацювань уроків; г) відсутність предмету національної оборонної освіти у міжнародних школах, освітніх закладах при в'язницях, а також школах, які працюють за програмами заочного і дистанційного навчання (з огляду на це, приблизно 15% учнів середніх шкіл Латвії не вивчали цей предмет)¹⁵⁶.

Отже, наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. сформувалася система підготовки молоді до національної оборони Латвійської Республіки, яка охопила спиралася спочатку на позашкільний формат молодіжного парамілітарного руху, а згодом – на систему освіти країни. Після відновлення незалежності Латвії було відроджено

---

¹⁵⁴ Tematu plāns VAM 2.MG.
https://www.jc.gov.lv/sites/jic/files/document/Tematu%20pl%C4%81ns_VA_M_2.%20MG_092025.pdf

¹⁵⁵ Latvian schools' defence education programme assessed after first full year. <https://eng.lsm.lv/article/society/education/10.06.2025-latvian-schools-defence-education-programme-assessed-after-first-full-year.a602613>

¹⁵⁶ Latvian schools' defence education programme assessed after first full year. <https://eng.lsm.lv/article/society/education/10.06.2025-latvian-schools-defence-education-programme-assessed-after-first-full-year.a602613>

рух «Jaunsardze» («Молоді вартові»). Правову основу його діяльності заклали зміни до Закону про Національну варту 1993 р., що визначили організаційне підпорядкування та вікові межі учасників. У 1990-х – на початку 2000-х рр. рух інституціоналізувався, розширив мережу осередків і досяг значної чисельності. Важливим рубежем став 2003 р., коли Міністерство оборони затвердило нову концепцію розвитку руху та створило Центр молодого варти. Зміст діяльності «Молодих вартових» поєднував військово-прикладні елементи з громадянською освітою, патріотичним вихованням і організацією змістовного дозвілля. Події після 2014 р., зокрема агресія Росії проти України, актуалізували питання всеохопної оборонної підготовки молоді, що сприяло запровадженню у 2018 р. факультативного предмета «Valsts aizsardzības mācība» до латвійських шкіл. З 2024 р. цей предмет став обов'язковим у системі середньої школи, що засвідчило перехід від факультативної до загальнонаціональної моделі початкової загальновійськової підготовки молоді.

3. Система початкової військової підготовки в Естонській Республіці

Система початкової військової підготовки в Естонській Республіці нагадує литовський варіант. Вона є поєднанням державних та громадських ініціатив й відбувається, переважно, в позашкільному форматі. Щоправда у 135 старших середніх школах Естонії тривалий час викладається теоретичний курс «Національна оборона» здебільшого як факультативний, зрідка як обов'язковий предмет. З вересня 2023 р. у 40 естонських середніх школах цей предмет було впроваджено як обов'язковий компонент освітньої програми¹⁵⁷. У 2025 р. до навчальної програми з національної оборони було додано тему про управління дронами¹⁵⁸. Безумовно,

---

¹⁵⁷ Kikas K. Defense to be taught in 40 Estonian schools for first time this fall. 2023. URL: <https://news.err.ee/1608994406/defense-to-be-taught-in-40-estonian-schools-for-first-time-this-fall>

¹⁵⁸ Slim S. Estonia to Introduce Drone Education in Public Schools. *The Baltic Sentinel*. 2025. URL: https://balticsentinel.eu/8255420/estonia-to-introduce-drone-education-in-public-schools?utm_source=chatgpt.com

такі кроки зумовлені досвідом російсько-української війни, в якій на боці України беруть участь й естонські добровольці.

Залучення дітей та молоді до організованих практик ПВП в Естонії має історичну традицію. Відомо, що в незалежній естонській державі у міжвоєнний період діяли громадські парамілітарні організації «Ліга оборони» та «Жіночий захист дому». Згідно із законом про оборону 1930 р., у структурі «Ліги оборони» створювалася організація скаутського характеру для хлопців – «Молоді орли» (Noored Kotkad). У 1932 р. засновано таку ж організацію для дівчат – «Дочки Батьківщини» (Kodutütred). Вони доволі активно розвивалися й на 1940 р. лише у складі «Молодих орлів» налічувалося 19000 тис. осіб, а також 1800 молодіжних лідерів (переважно учителів і офіцерів запасу). У зв'язку з радянсько-російською окупацією Естонії в 1940 р. ці організації перестали існувати. Однак їхні вихованці активно влилися до Руху Опору¹⁵⁹.

Уже в той час програма «Молодих орлів» ґрунтувалася на засадах національно-патріотичного виховання. Вона мала на меті підготувати молодь до захисту Батьківщини, а відтак включала спортивні вправи і змагання, елементи військового вишколу (військова дисципліна, стрільба зі спортивної рушниці), навчання читати мапи, надавати першу медичну допомогу, орієнтуватися на місцевості. По-суті, організація «Молоді орли» розглядалася не лише як резерв для «Ліги оборони», але й як механізм забезпечення початкової військової підготовки для юнацтва, котре згодом вступало до лав Сил оборони Естонії¹⁶⁰.

Відновлення «Молодих орлів» і «Дочок Батьківщини» було започатковане у 1989 р., коли в Естонії наростав рух за незалежність. Після 1990 р. організації набули маасового характеру, їхні осередки з'являлися в естонських школах, відтак було вибудовано організаційно-територіальну структуру, яка охоплювала усі повіти країни. Проте нормативне врегулювання діяльності цих організацій відбулося у 2013 р., коли було прийнято Закон «Про Лігу оборони». Згідно з ним, Ліга оборони виконує, зокрема, такі завдання: 1) бере участь у зміцненні національно-патріотичних почуттів громадян Естонії, зберігаючи та розвиваючи волю до оборони; 2) готує військову обороноздатність держави; 3) бере

---

¹⁵⁹ Ajalugu. 2025. URL: <https://nooredkotkad.ee/meist/ajalugu/>

¹⁶⁰ Ajalugu. 2025. URL: <https://nooredkotkad.ee/meist/ajalugu/>

участь у підвищенні та забезпеченні безпеки мешканців Естонії; 4) забезпечує та організовує військову підготовку для діючих членів на підставі Закону «Про оборонну службу» відповідно до процедури, встановленої Командувачем Сил оборони; 5) забезпечує та організовує інші види навчання та освіти; 6) розвиває фізичну культуру і спорт серед населення; 7) забезпечує, за необхідності, охорону об'єктів та майна національної оборони, що використовуються для цілей національної оборони та закордонних місій Естонії. Закон встановлював структуру Ліги оборони, у складі якої вказувалися організації «Молоді орли» та «Дочки Батьківщини»¹⁶¹.

У тому ж році Центральна асамблея Ліги оборони затвердила статuti зазначених молодіжних організацій. Мета «Молодих орлів» – виховання дітей і юнаків в патріотичному дусі, перетворення їх на психічно і фізично здорових громадян Естонії. У першому розділі статуту наводився текст присяги «Молодих орлів»: «Підтверджуючи своє слово честі, я урочисто обіцяю робити все, що в моїх силах, щоб виконати свій обов'язок перед Естонською Батьківщиною, завжди допомагати своєму ближньому, залишатися вірним законам Молодих орлів і діяти відповідно до них. Я завжди готовий!»¹⁶².

Статут 2013 р. визначав такі завдання організації «Молоді орли»: ознайомити «молодих орлів» та іншу молодь зі сферою національної оборони та можливостями для внеску до неї; забезпечити можливості членам організації розвивати громадянські навички, підвищувати їхню готовність допомагати іншим, сприяти їхній обізнаності про структуру національної оборони; максимально залучати «молодих орлів» до організаційної діяльності; здійснювати навчання членів організації з метою досягнення її цілей; створювати умови для психічного та фізичного розвитку членів організації; співпрацювати з естонськими та іноземними молодіжними організаціями, цілі яких збігаються з метою «Моло-

---

¹⁶¹ Kaitseliidu seadus. 2013. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/130042024003#para51g2>

¹⁶² Noorteorganisatsiooni Kodutüred Põhikiri. 2013. URL: <https://kodututred.ee/dokumendid/pohikiri/>

дих орлів»; підтримувати волонтерську молодіжну роботу та проводити відповідну освіту¹⁶³.

Членство в організації «Молоді орли» включало чотири групи осіб: 1) молодих членів; 2) активних членів; 3) членів, що надають підтримку; 4) почесних членів. До першої групи належать хлопці віком від 7 до 18 років. Вони поділяються на шість рангів (від найнижчого – шостого до найвищого – першого), відповідно до своїх навичок і знань. Активними членами «Молодих орлів» називають повнолітніх молодіжних лідерів, які своєю діяльністю сприяють досягненню цілей організації. Молодіжні лідери, зазвичай, є активними членами різних структурних підрозділів Ліги оборони, які беруть участь в формуванні освітньої діяльності членів молодіжної організації. Важливо, що молодіжні лідери повинні мати педагогічну освіту або освіту в сфері роботи з молоддю. Членами, які надають підтримку, можуть бути громадяни Естонії або іншої держави, які визнають цілі «Молодих орлів» та своєю діяльністю сприяють досягненню завдань організації. Почесним членом «Молодих орлів» є громадянин Естонії або іншої країни, який зробив видатний внесок в розвиток молодіжної організації. Почесного члена обирають Центральні збори «Молодих орлів» за пропозицією Центральної ради цієї організації. Почесний член може брати участь у зборах та заходах «Молодих орлів» з правом дорадчого голосу¹⁶⁴.

Вищим керівним органом «Молодих орлів» є Центральна асамблея, до складу якої входить голова організації (з 2007 р. ці обов'язки виконує Сільвер Тамм), командири полків, один молодіжний лідер (його обирають командири дружин терміном на три роки). Керівним органом «Молодих орлів» є Центральна рада, що складається з голови організації, одного з його помічників, трьох молодіжних лідерів, які обираються Центральною асамблеєю організації¹⁶⁵. Територіальна структура організації «Молоді орли» включає 15 полків (відповідно до кількості повітів Естонії). Кожен з полків поділяється на загони (не менше 90 осіб), котрі ді-

---

¹⁶³ Noorteorganisatsiooni Kodutütre Põhikiri. 2013. URL: <https://kodututred.ee/dokumendid/pohikiri/>

¹⁶⁴ Noorteorganisatsiooni Kodutütre Põhikiri. 2013. URL: <https://kodututred.ee/dokumendid/pohikiri/>

¹⁶⁵ Juhtimine. 2025. URL: <https://nooredkotkad.ee/meist/juhtimine/>

ляться на відділення (взводи), а отанні – на ланки (у складі не менше чотирьох осіб). Важливу роль виконують ради дружин та ради загонів, які займаються виборами командування, укладенням планів, висуненням пропозицій до вищих органів управління тощо¹⁶⁶.

Підготовка «Молодих орлів» поділена на етапні та спеціальні тести, зміст та складність яких змінюються залежно від віку. Найнижчий етап – VI-й, а найвищий – I-й. Теми етапних тестів передбачають перевірку навичок дітей та юнаків з пішого туризму, національної оборони, цивільної безпеки, фізичного виховання, знань з історії Естонії і громадянської освіти. Спеціальні тести дають можливість поглиблено розвиватися в певній галузі. Найпопулярнішими тестами є тести щодо туризму, надання першої медичної допомоги, стрільби¹⁶⁷.

Схожі завдання, структура та система управління сформована і в організації «Дочки Батьківщини», яка, згідно зі статутом, ставить завдання виховувати патріотичний дух та готовність молоді захищати незалежність Естонії, поглиблювати любов до своєї Батьківщини, мови і культури. Значна увага приділяється моральному, громадянському та фізичному вихованню дівчат, котрі мають «цінувати роль сім'є та жінки в суспільстві». Присяга членкинь цієї організації містить таку обітницю: «Я хочу бути порядною та чесною, любити свій дім і Батьківщину, допомагати ближньому та залишатися вірною принципам і законам Дочок Батьківщини»¹⁶⁸. До складу «Дочок Батьківщини» також входять дівчата віком від 7 до 18 років. Усі членкині теж поділяються на чотири групи, аналогічні до тих, що існують в «Молодих орлах». З 2018 р. організацію «Дочки Батьківщини» очолює Аве Проос¹⁶⁹.

Обидві організації загалом використовують схожі форми роботи, передусім організують різноманітні молодіжні заходи, у тому числі навчальні та спортивні табори, семінари та поїздки. Організації охоплюють своєю діяльністю всі повіти Естонії й налічують близько п'яти тисяч членів і членкинь. Осередки органі-

---

¹⁶⁶ Struktuur. 2025. URL: <https://nooredkotkad.ee/meist/struktuur/>

¹⁶⁷ Ajalugu. 2025. URL: <https://nooredkotkad.ee/meist/ajalugu/>

¹⁶⁸ Noorteorganisatsiooni Kodutüred Põhikiri. 2013. URL: <https://kodututred.ee/dokumendid/pohikiri/>

¹⁶⁹ Juhtimine. 2025. URL: <https://kodututred.ee/meist/juhtimine/>

зацій діють на базі шкіл під керівництвом вихователів, які укладають зі школами спеціальні договори. Вишкільну роботу веде «Школа Ліги оборони», розміщена у стилізованій під замок садибі¹⁷⁰.

Організації «Молоді орли» і «Дочки Батьківщини» керуються, зокрема, Програмою патріотичного виховання, яка була створена у співпраці з Міністерством оборони у 2017 р. Метою програми є пропагування патріотичних цінностей серед молоді шкільного віку та надання їй можливості брати участь у громадянсько-орієнтованій освіті за інтересами, яка включає теми середньої освіти та спеціального тесту «Дочки Батьківщини» та «Молоді орли». Основними напрямками діяльності «Дочок Батьківщини» та «Молодих орлів» є освіта з питань національної оборони, історія та культура Естонії, перша допомога, орієнтування та піші прогулянки, виживання в лісі, освіта в природі та інші необхідні для життя навички. Завдяки організації патріотичних таборів зростає зв'язок молодіжних організацій Ліги оборони, «Молодих орлів» та «Дочок Батьківщини» із суспільством. Програмою патріотичного виховання дає змогу залучати молодих людей з-поза меж організації до діяльності молодіжних організацій, сприяє відкриттю нових груп та заохоченню діяльності існуючих груп. Програма підтримує групові заходи за рахунок бюджетних коштів після подання заявок, щоб запропонувати їм більш різноманітний досвід, а також підтримати їхнє навчання. У лісових таборах основна увага приділяється патріотичному вихованню та спеціальним випробуванням. Традиційні зустрічі перетворилися на навчальні дні, в яких беруть участь зовнішні тренери та експерти з різних компаній. Простіші заходи – це короткі вправи з надання першої допомоги, які проводять лікарі та працівники швидкої допомоги, а безпека на воді більше не викладається лише на суші, а з кваліфікованими інструкторами в басейні або в природній водоймі. Досвідчені фахівці знайомлять молодь з естонськими лісами та болотами, куди звичайна людина може ніколи не потрапити. Завдяки Програмі патріотичного виховання естонська молодь

---

¹⁷⁰ Юзич Ю. Військове виховання юнацтва у країнах НАТО. А що в Україні? *Реконструкційний пакет реформ.* 2020. URL: <https://rpr.org.ua/news/viys-kove-vykhovannia-iunatstva-u-krainakh-nato-a-shcho-v-ukraini/>

відвідує музеї, які підтримують вивчення історії та культури Естонії. Найпопулярнішими місцями для відвідування є: Естонський національний музей, Музей просто неба, Морський музей авіаційного порту, Музей поліції, Центр часу Віттенштайн, Військовий музей та Військовий парк Валга¹⁷¹.

Загалом можна виділити декілька найбільш популярних організаційних форм діяльності організацій «Молоді орли» та «Дочки Батьківщини».

По-перше, проведення щорічного військового табору «Молодих орлів», які відбуваються на базах військових частин Сил оборони Естонії. Учасники табору займаються тактичними вправами, опановують стрілецьку зброю, вивчають тактичну медицину, практикують командно-лідерську діяльність. Водночас естонська молодіжна організація тісно співпрацює зі своїми колегами з Литви, Латвії, Польщі, беручи участь в щорічних міжнародних таборах «Балтійська гвардія», започаткованих 2012 р. у Латвії. Відомо, що 28 липня – 2 серпня 2024 р. табір «Балтійська гвардія» проходив у Гар'юмааському повіті на півночі Естонії, об'єднавши близько 100 молодих людей з оборонних організацій із сусідніх країн. Головна мета заходу полягала в пропаганді патріотичних цінностей та обміні досвідом між молоддю різних країн. Табір включав вправи молоді з військової тактики, кібербезпеки, самооборони, рятування та безпеки на воді. У перший день табору молодь ознайомилася з давньою архітектурою Таллінна, будівлею парламенту, бастионними проходами під час екскурсії містом. Решту часу разом учасники провели в оздоровчому центрі Паунк'юла. Протягом наступних двох днів табору діти перебували в лісистому районі, де ночували в наметах. Крім того, вони відпрацьовували навички тактичної підготовки зі страйкбольною зброєю, проводили розвідку в нічному лісі¹⁷².

По-друге, проведення військово-польових змагань локального, національного та міжнародного рівня. Найбільш відомими є щорічні змагання «Міні-Ерна», започатковані в 1997 р. Вони є моло-

---

¹⁷¹ Noorte isamaalise hariduse programm – mis see on? 2025. URL: <https://nooredkotkad.ee/tegevus/ihp/>

¹⁷² Baltic Guard 2024 militaarlaager tõi neljast riigist kokku üle saja osaleja. 2024. URL: <https://nooredkotkad.ee/baltic-guard-2024-militaarlaager-toi-neljast-riigist-kokku-ule-saja-osaleja/>

діжним варіантом змагань «Ерна», які проводить Ліга оборони Естонії. Змагання випробує і загартовує фізичні та розумові здатності учасників, привчає їх діяти у команді, зокрема і в стресових ситуаціях. «Міні-Ерна» триває близько 35 годин, а довжина змагальної траси сягає кількох десятків кілометрів. Трасу заповнено контрольно-пропускними пунктами, де учасники можуть продемонструвати знання та навички з надання першої медичної допомоги, орієнтування на місцевості, проходження смуги перешкод, стрільби, виживання в природних умовах, а також інші завдання, що вимагають кмітливості та командної злагожденості. Переможець «Міні-Ерни» має можливість представляти Естонію на деяких змаганнях за кордоном¹⁷³.

Для прикладу, у 2025 р. змагання «Міні-Ерна» розпочалися увечері 27 червня й відбувалися в лісових і болотистих районах повіту Рапла. При вкрай несприятливій дощовій погоді у змаганнях взяли участь 17 команд, з яких 12 дійшли до фінішу. Загалом, на учасників чекали такі випробування: 1) перетин водойми на човнах із завданням усунути несправність розподільчої коробки зв'язку на протилежному березі; 2) розпалювання вогню певними способами і підтримування його горіння щонайменше чотири хвилини; 3) випробування на пожежній станції, де командам слід було наповнювати відро, черпаючи воду з водойми за допомогою ручного насоса (двоє членів пожежної служби качали воду, третій направляв шланг); 4) подолання фізичних перешкоди на стежках разом із розв'язанням завдань, що вимагали знань різного характеру; 5) вправи з дроном, за яких кожна команду ділили на дві частини: одна вирішувала завдання зі складання електроніки дрона відповідно до схеми, а інша виконувала розвідувальне завдання за допомогою симулятора, складаючи розвідувальний звіт із зібраної інформації; 6) надання допомоги потерпілому в «автомобільній аварії»: учасникам змагання потрібно було проаналізувати ситуацію, надати першу медичну допомогу та швидко передати точну інформацію службам екстреної допомоги; 7) будівництво моста («міст Да Вінчі») заввишки понад 2 м, і один з учасників команди мав перетнути його; 8) підняти прапори країн-членів Європейського Союзу; 9) доставити ящик з припасами до певної точки за допомогою тролейбуса; 10) у фінальному забігу слід було подолати ба-

---

¹⁷³ Ajalugu. 2025. URL: <https://nooredkotkad.ee/meist/ajalugu/>

лансувальну трасу на канатах, пролізти під сіткою, стрибати кризь шини та пробігти фінішну пряму. У цих змагання перше місце посіле «молоді орли» з Тарту, друге – з Ярви, третє – Рапли¹⁷⁴.

По-третє, відповідно до Програми патріотичного виховання, було започатковано спільне таборування членів організацій «Молоді орли» та «Дочки Батьківщини». 9–13 липня 2018 р. вперше було організовано та проведено табір «Спектер» («Specter»). Кількість учасників табору сягнула 800 осіб, частина з яких представляли різні естонські та закордонні молодіжні організації. У 2020 р., з огляду на епідемію коронавірусу, табір було проведено в режимі онлайн¹⁷⁵. Найбільший за кількістю учасників (1234 особи) табір «Спектер» відбувся 1–5 липня 2024 р. у відпочинковому центрі Йиулумяе. «Метою табору було надати 12–18-річним дітям змістовні знання та навички через захопливі і веселі випробування та заходи з національної оборони»¹⁷⁶, – наголосила керівниця проекту Лія Касс. Щоденні заходи табору «Спектер» були розділені на два модулі: 1) модуль національної оборони; 2) модуль табору. Експерти з Ліги оборони та молодіжних організацій оцінювали діяльність учасників табору у сфері національної оборони. Крім того, резервісти та члени Ліги оборони організували і провели «пункти активності». В рамках модуля табору молодь могла долучитися до виготовлення сувенірів для себе і на благодійні цілі. Проводилися заняття з «фінансової грамотності», практик виживання у дикій природі та інші творчі заходи. Розважальна програма табору містила виступи відомих естонських музичних гуртів. Табір відвідали Президент Естонії Алар Каріс та міністр оборони Ханно Певкур¹⁷⁷.

По-четверте, членів організації «Молоді орли» готують до можливої служби у Військово-морському флоті Естонії. Щороку хлопці, які цікавляться морською справою і належать до морського підрозділу організації (Merenoorkotkad), проходять певну практич-

---

¹⁷⁴ Mini-Erna 2025 – patrullvõistlus, kus vaprus ja visadus pandi tõeliselt proovile! 2025. URL: <https://nooredkotkad.ee/mini-erna-2025-patrullvoistlus-kus-vaprus-ja-visadus-pannakse-toeliselt-proovile/>

¹⁷⁵ Ajalugu. 2025. URL: <https://nooredkotkad.ee/meist/ajalugu/>

¹⁷⁶ Suurlaager Spekter tõi kokku 1234 osalejat. 2024. URL: <https://nooredkotkad.ee/suurlaager-spekter-toi-kokku-1234-osalejat/>

¹⁷⁷ Suurlaager Spekter tõi kokku 1234 osalejat. 2024. URL: <https://nooredkotkad.ee/suurlaager-spekter-toi-kokku-1234-osalejat/>

ну підготовку на навчальному кораблі, набуваючи певні знання і вміння. Вважається, що такі «морські орлята» повинні бути готовими виконувати обов'язки матросів та молодших офіцерів. З 2020 р. у розпорядженні організації «Молоді орли» знаходиться навчальний катер «Кулкурі 34», який було придбано в Інспекції з охорони навколишнього середовища. Регулярні заняття відбуваються також в Талліні та на острові Сааремаа. Навчальні заняття для юнаків проводять фахівці з Військово-морської академії Естонії¹⁷⁸.

По-п'яте, Програми патріотичного виховання молоді націлена й на підготовку та підтримку молодіжних лідерів, які є ключовими фігурами в роботі молодіжних організацій. Завдяки зазначені програмі, молодіжні лідери, котрі завжди є волонтерами, мають можливість навчатися як в рамках організації, так і поза нею. Організація навчання важлива для створення відчуття єдності та гармонізації знань¹⁷⁹. Молодіжні лідери мають змогу отримувати стипендію від Ліги оборони після подання відповідної заявки.

По-шосте, організації «Молоді орли» та «Дочки Батьківщини» організовують різноманітні заходи культурно-пізнавального змісту, котрі часто також йменуються «таборами». Так, у середині серпня 2025 р. студенти Вільяндівської академії культури Тартуського університету організували чотириденний міський табір для «молодих орлів», які приїхали з усіх куточків Естонії. Програма табору включала відвідування аеропорту, Музею фортифікації Кіек-ін-де-Кьок, будинку Стенбока, Генерального штабу Ліги оборони, ацени А. Ле Соґ, фабрики відкриттів PROTO, Таллінської телевежі та парку Кадріорг. Крім того, учасники табору ознайомилися з історичною частиною естонської столиці – Старим містом Таллінна¹⁸⁰.

У жовтні 2025 р. під час осінніх канікул в Ревальській морській школі для членів естонських молодіжних організацій було проведено курс «Самопорятунок у разі надзвичайної ситуації на морі». Навчання проводилося в басейні зі спеціальним оснащенням, яке

---

¹⁷⁸ Ajalugu. 2025. URL: <https://nooredkotkad.ee/meist/ajalugu/>

¹⁷⁹ Isamaalise hariduse program. 2025. URL: <https://nooredkotkad.ee/tegevus/ihp/>

¹⁸⁰ Noorte Kotkaste linnalaager 2025 toob noored pealinna avastama. 2025. URL: <https://nooredkotkad.ee/noorte-kotkaste-linnalaager-2025-toob-noored-pealinna-avastama/>

давала змогу імітувати шторм, темряву, шум моря. Мета навчання – сформувати у молоді певні знання та навички щодо правильних дій у разі надзвичайної ситуації на воді: корабельній аварії, штормі, несподіваному падінні у воду. Інструктори показали учасникам курсу як стрибати у воду в рятувальному жилеті, як збиратися групою, щоб зігрітися, як подавати сигнали. Все відбувалося в безпечному середовищі, але ситуації максимально реалістичні: темрява, сильний вітер, гуркіт та шум хвиль створювали відчуття перебування в морі посеред шторму. Крім цього, активна молодь мала змогу пройти цікаві спеціальні тести, зокрема спеціальне випробування рятувальників¹⁸¹.

Інші учасники молодіжних організацій (81 учень 9–12 класів) у той час проходили навчання в «Осінній школі Лісового братства», яку було організовано в Раплаському повіті серед лісів Віна-Вігала. Навчання тривало чотири дні, які були заповнені лекціями, вправами, експериментами, командними іграми. На відкритті «Осінньої школи» історики з Естонського інституту пам'яті Пеетер Каасік, Елмар Гамс та Мартін Анделлер запросили молодь в уявну подорож у часі. Вони розповіли історії про людей, які обрали шлях «лісового братерства» – юнаків та дівчат, які не здалися іноземній владі, а боролися проти російсько-радянських окупантів. Надалі заняття проводилися в лісі. Інструктори з Ліги оборони Мехіс Борн та Ханнес Аус показали юнакам і юнкам, як побудувати укриття, розпалити багаття, непомітно пересуватися в багnistому холодному лісі та працювати в команді. Представниці Жіночої самооборони Мар'є Вербо та Лііна Ріісмаа провели практичний семінар з цивільного захисту. Одним із найочікуваніших моментів табору була поїздка до бункеру «Дно пекла», історичного сховища «лісових братів», розташованого глибоко в серці лісів Вігала. Програма заходу не обмежувалася пішими прогулянками. Молодь створила короткометражні фільми на тему «лісового братерства», які поєднують історію та бачення сучасної молоді про мужність, свободу та командну роботу. Знання та кмітливність також довелося перевірити під час спортивного орієнтування –

---

¹⁸¹ Tormisimulaator pani julguse proovile! 2025. URL: <https://nooredkotkad.ee/tormisimulaator-pani-julguse-proovile/>

кожна контрольна точка представляла нове завдання, яке вимагало як фізичних, так і розумових зусиль¹⁸².

14–15 листопада 2025 р. у Вірумаа відбулися перші в історії патрульні змагання «Подорож Руубена», організовані Віруським відділенням «Молодих орлів», присвячені пам'яті колишнього «молодого орла», учасника естонського визвольного руху Руубена Ламбура. Мета заходу полягала у збереженні спадщини естонських борців за свободу та репресованих, а також у тому, щоб надати молоді можливість відчувати життя «лісового братства». Формат змагань передбачав подолання командами 65 кілометрів шляху впродовж 24 годин, що випробувало учасників як фізично, так і психологічно. Правила допускали використання мінімального спорядження, але передбачали повну заборону використання сучасних технологій, щоб створити максимально реалістичне відображення повсякденного життя «лісових братів». Кожен пункт змагань був пов'язаний з історією Естонії та переплітався із життям Руубена Ламбура¹⁸³.

Загалом річні плани «Молоди орлів» та «Дочок Батьківщини» містять різнопланові заходи. Так, план діяльності «Молодих орлів» на 2025 р. передбачав проведення: конференції з питань оборони (спільної з «Дочками Батьківщини»); патрульних змагань «Біла блискавка» у Валгаському повіті; двох конкурсів молодіжних лідерів; Дня Перемоги і відзначення 95-ї річниці організації; змагань «Міні-Ерна»; військового табору в Валгаському повіті; міського табору в Талліні; літньої школи для молоді в Алутагусе; табору виживання в Тартуському повіті; походу для дітей молодшого шкільного віку в Тартуському повіті тощо¹⁸⁴. Схожі плани реалізовує й організація «Дочки Батьківщини».

Наукові дослідження загалом підтверджують ефективність естонських молодіжних організацій «Молоді орли» та «Дочки Батьківщини» у справі підготовки до національної оборони. Так, згід-

---

¹⁸² Metsavendluse sügiskooli tõi Vana-Vigala metsadesse rekordarvu noori. 2025. URL: <https://nooredkotkad.ee/metsavendluse-sugiskool-toi-vana-vigala-metsadesse-rekordarvu-noori/>

¹⁸³ Ruubeni retk tõi noored kokku tähenduslikule teekonnale läbi ajaloo. 2025. URL: <https://nooredkotkad.ee/ruubeni-retk-toi-noored-kokku-tahenduslikule-teekonnale-labi-ajaloo/>

¹⁸⁴ Tegevusplaani 2025. URL: <https://nooredkotkad.ee/tegevus/tegevusplaani-2025/>

но з результатами опитування, проведеного у 2021 р. серед членкинь «Дочки Батьківщини», 87% з них свідчили, що прагнуть продовжувати працювати в сфері національної оборони в майбутньому. Найпопулярнішою організацією, до якої вони хочуть належати, є «Дочки Батьківщини», після якої розглядають можливість проходження військової служби, бути членкинею Ліги оборони. За словами респондентом- колишніх членкинь організації, «Дочки Батьківщини» формує навички співпраці, відповідальності та самостійності на все життя. Саме тому, вони є корисними та ефективними діями в інших організаціях та структурах національної оборони¹⁸⁵.

Отже, система початкової військової підготовки в Естонській Республіці є поєднанням державних та громадських ініціатив й відбувається, переважно, в позашкільному форматі. Залучення дітей та молоді до організованих практик початкової військової підготовки в Естонії має історичну традицію й спирається на досвід діяльності молодіжних скаутських організацій «Молоді орли» і «Дочки Батьківщини», які були засновані у міжвоєнні роки. Зазначені організації були відновлені у 1989 р. Після 1990 р. організації набули масового характеру, їхні осередки з'являлися в естонських школах, відтак було вибудовано організаційно-територіальну структуру, яка охоплювала усі повіти країни. У 2013 р. було затверджено статuti зазначених молодіжних організацій, які ставили завдання виховувати дітей, юнаків і дівчат у патріотичному дусі. Підготовка членів цих організацій поділена на етапи й передбачає складання етапних і спеціальних тестів. Організації «Молоді орли» і «Дочки Батьківщини» керуються, зокрема, Програмою патріотичного виховання, яка була створена у співпраці з Міністерством оборони у 2017 р. Основними напрямками діяльності «Дочок Батьківщини» та «Молодих орлів» є освіта з питань національної оборони, формування навичок надання першої медичної допомоги, виживання у дикій природі, орієнтування на місцевості, знання історії та культури Естонії. Регулярними заходами є військові табори, щорічні змагання «Міні-Ерна»,

---

¹⁸⁵ Meus K. Kodutütarde panustamine riigikaitsele Tartu ringkonna praeguste ja endiste Kodutütarde näitel. Noortemagistritöö. Tartu, 2021. S. 33. URL: <https://kodututred.ee/wp-content/uploads/2021/09/Noortemagistritoo-Kaisa-Meus.pdf>

спільний для юнаків і дівчат табір «Спектер», навчання морській справі, курси і семінари для підготовки молодіжних лідерів тощо.

ВИСНОВКИ

Отже, у країнах Балтії – Литовській, Латвійській та Естонській Республіках – упродовж кінця ХХ – початку ХХІ ст. сформувалася ефективна система початкової загальновійськової підготовки молоді, що поєднує державні та громадські ініціативи й спирається на міжвоєнні історичні традиції. Її ключовою особливістю є домінування позашкільних форм підготовки, реалізованих через добровільні молодіжні організації оборонного спрямування, які поступово інтегруються в національні освітні системи. У Литві провідну роль відіграє Литовський стрілецький союз, який забезпечує багаторівневу підготовку молоді через поєднання військово-прикладних, освітніх і виховних компонентів. Значне місце у підготовці займають табори, польові навчання, змагання, а також міжнародне співробітництво, що сприяє набуттю практичних навичок і формуванню громадянської позиції. У Латвії система підготовки еволюціонувала від діяльності молодіжного руху «Jaunsardze» до інтеграції військово-патріотичної освіти в шкільну систему. Запровадження курсу «Valsts aizsardzības mācība», який з 2024 р. став обов'язковим, засвідчило перехід до загальнонаціональної моделі підготовки молоді до оборони держави. В Естонії початкова військова підготовка базується на діяльності молодіжних організацій «Молоді орли» і «Дочки Батьківщини», що функціонують у тісній взаємодії з державними структурами. Їхня діяльність охоплює системну підготовку молоді через табори, змагання, курси лідерства та навчання з основ національної оборони, першої допомоги й виживання.

Спільними рисами для всіх країн Балтії є: поєднання військової підготовки з національно-патріотичним вихованням, активне використання таборів і практичних форм навчання, поетапна система підготовки, а також тісна взаємодія держави і громадянського суспільства. Водночас відмінності полягають у ступені інституціоналізації цієї підготовки: якщо в Литві та Естонії домінує позашкільна модель, то в Латвії вона значною мірою інтегрована у формальну систему освіти. Загалом балтійський досвід демонструє ефективність комплексного підходу до підготовки молоді до наці-

ональної оборони, що поєднує історичні традиції, сучасні освітні практики та безпекові потреби держави.

АНОТАЦІЯ

У розділі здійснено комплексний аналіз становлення та розвитку системи початкової загальновійськової підготовки молоді в країнах Балтії – Литовській, Латвійській та Естонській Республіках – упродовж кінця ХХ – початку ХХІ ст. Розкрито інституційні засади, зміст і форми підготовки, що поєднують державну політику у сфері національної безпеки з діяльністю громадських молодіжних організацій оборонного спрямування. Встановлено, що балтійська модель ґрунтується на відновленні міжвоєнних традицій військово-патріотичного виховання та їх адаптації до сучасних безпекових викликів, передусім через позашкільні форми підготовки, які поступово інтегруються в національні освітні системи.

З'ясовано особливості функціонування національних моделей підготовки молоді до національної оборони. У Литовській Республіці провідну роль відіграє Литовський стрілецький союз, який забезпечує багаторівневу підготовку через поєднання військово-прикладних, освітніх і виховних компонентів, із широким використанням таборів, польових навчань, змагань і міжнародного співробітництва. У Латвійській Республіці система підготовки еволюціонувала від діяльності молодіжного руху «Jaunsardze» до інтеграції військово-патріотичної освіти в шкільну систему, що знайшло відображення у запровадженні обов'язкового курсу «Valsts aizsardzības mācība». В Естонській Республіці початкова військова підготовка базується на діяльності молодіжних організацій «Молоді орли» і «Дочки Батьківщини», які функціонують у тісній взаємодії з державними структурами та забезпечують системну підготовку молоді через практико-орієнтовані форми навчання.

Узагальнено спільні риси балтійських моделей, серед яких — поєднання військової підготовки з національно-патріотичним вихованням, поетапність і безперервність навчання, практична спрямованість (табори, навчання, змагання), а також тісна взаємодія державних інституцій і громадянського суспільства. Водночас виявлено відмінності, пов'язані зі ступенем інституціоналізації підготовки: якщо в Литві та Естонії домінує позашкільна модель,

то в Латвії вона значною мірою інтегрована у формальну систему освіти. Обґрунтовано, що досвід країн Балтії становить ефективну модель комплексної підготовки молоді до національної оборони та має важливе практичне значення для вдосконалення відповідної системи в Україні.

ABSTRACT

The chapter provides a comprehensive analysis of the formation and development of the system of initial general military training of youth in the Baltic states – the Republic of Lithuania, the Republic of Latvia, and the Republic of Estonia – from the late twentieth to the early twenty-first century. It examines the institutional foundations, content, and forms of training that combine state policy in the field of national security with the activities of civic youth organizations of a defense-oriented character. It is established that the Baltic model is based on the revival of interwar traditions of military-patriotic education and their adaptation to contemporary security challenges, primarily through extracurricular forms of training that are gradually being integrated into national education systems.

The specific features of national models of youth preparation for national defense are identified. In the Republic of Lithuania, a leading role is played by the Lithuanian Riflemen's Union, which provides a multi-level system of training through a combination of military-applied, educational, and civic components, with extensive use of camps, field training, competitions, and international cooperation. In the Republic of Latvia, the system has evolved from the activities of the youth movement "Jaunsardze" to the integration of military-patriotic education into the school system, as reflected in the introduction of the compulsory subject "Valsts aizsardzības mācība." In the Republic of Estonia, initial military training is based on the activities of youth organizations "Noored Kotkad" (Young Eagles) and "Kodutütred" (Home Daughters), which operate in close cooperation with state institutions and ensure systematic youth training through practice-oriented forms of education.

The common features of the Baltic models are summarized, including the combination of military training with national-patriotic education, the staged and continuous nature of training, its practical orientation (camps, training exercises, competitions), and the close interaction between state institutions and civil society. At the same

time, differences are identified in the degree of institutionalization of training: while in Lithuania and Estonia extracurricular models prevail, in Latvia training has been largely integrated into the formal education system. It is substantiated that the experience of the Baltic states represents an effective model of comprehensive youth preparation for national defense and has significant practical value for improving the corresponding system in Ukraine.

JITEPATŪPA

1. Ābols O., Vronska N. *Jauniešu personības veidošanas veicināšana mācību priekšmetos Jaunsardze un valsts aizsardzības mācībā. Studentu un maģistrantu zinātniskās konferences raksti (Jelgava, 2023. gada 21. aprīlis)*. Jelgava: Latvijas Biozinātņu un tehnoloģiju universitāte, 2023. P. 6–11.

2. Ajalugu. 2025. URL: <https://nooredkotkad.ee/meist/ajalugu/>

3. Antroji Jaunųjų šaulių asamblėja Kaune. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2017. № 2 (1311). P. 20–21. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2018/04/Trimitas_2017_Nr2.pdf

4. Apdovanoti jaunieji šauliai. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2022. № 3 (1360). P. 3. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2022/07/Trimitas_Nr3_2022.pdf

5. Atrinkti į Jungtinę Karalystę vyksiantys jaunieji šauliai. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2022. № 4 (1361). P. 12–13. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2022/07/Trimitas_Nr4_2022.pdf

6. Balcevičiūtė B. Varėnos „Ažuolo“ gimnazijos jaunieji šauliai savaitgalį leido taktinėse pratybose. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2024. № 4 (1384). P. 12–13. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2024/12/Trimitas4_compressed-2.pdf

7. Baltic Guard 2024 militaarlaager tõi neljast riigist kokku üle saja osaleja. 2024. URL: <https://nooredkotkad.ee/baltic-guard-2024-militaarlaager-toi-neljast-riigist-kokku-ule-saja-osaleja/>

8. Bērziņa I. Patriotisms Latvijas jauniešu vidū un sabiedrībā. Rīga: Latvijas Nacionālā aizsardzības akadēmija, Drošības un stratēģiskās pētniecības, 2018. 27 l. URL: https://www.naa.mil.lv/sites/naa/files/document/PETIJUMS_PATRIOTISMS.pdf

9. Britu armijas kadetu stovykloje. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2023. № 8 (1376). P. 4–7. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2023/12/Trimitas_rugpjutis_2023_compressed.pdf
10. Čiganovs, J. Jaunsardze. *Nacionālā enciklopēdija*. 2019. <https://enciklopedija.lv/skirklis/31494-jaunsardze>
11. Čiganovs, J. Latvijas Republikas Zemessardze. *Nacionālā enciklopēdija*. 2025. <https://enciklopedija.lv/skirklis/33430>
12. Ekskursijos ir žygiai – jaunųjų šaulių ritmu. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2021. № 4 (1348). P. 19. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2021/07/Trimitas_Nr4_2021.pdf
13. Ieškome jaunųjų šaulių būrelių vadovų! 2025. URL: <https://www.sauliusajunga.lt/tapk-burelio-vadovu/>
14. *Isamaalise hariduse programm*. 2025. URL: <https://nooredkotkad.ee/tegevus/ihp/>
15. Istorijos pamoka – ne iš vadovėlio. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2012. № 3 (1281). P. 7. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2018/04/trimitas_birzelis_-2-2012.pdf
16. Jaunieji šauliai. 2025. URL: <https://www.sauliusajunga.lt/jaunieji-sauliai/>
17. Jaunsardze atžīmēs 15.gadadienu. *Aizsardzības ministrija*. 10.10.2007. URL: <https://www.mod.gov.lv/lv/zinas/jaunsardze-atzimes-15gadadienu>
18. Jaunsardzes Centrs. Publiskais Pārskats 2019. URL: https://www.jc.gov.lv/sites/jic/files/document/JC%20Publisk%20parsk.-2019%20%28A.M%29%20ped-%2031.07_c.pdf
19. Jaunsardzes Centrs. Publiskais Pārskats 2020. URL: https://www.jc.gov.lv/sites/jic/files/document/JC%20Publisk%20parsk.-2019%20%28A.M%29%20ped-%2031.07_c.pdf
20. Jaunsardzes un Informācijas Centra 2017. gada publiskais pārskats. URL: <https://www.jc.gov.lv/sites/jic/files/document/JIC%20publiskais%20parskats%202017.pdf>
21. Jaunųjų šaulių būrelyje – gyvybiškai svarbios žinios, varžybose – puikūs pasiekimai. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*.

2022. № 5 (1362). P. 3. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2022/07/Trimitas_Nr5_2022.pdf
22. Jaunųjų šaulių vasara. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2023. № 7 (1375). P. 4–7. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2023/12/Trimitas_liepa_2023_compressed.pdf
23. Juhtimine. 2025a. URL: <https://nooredkotkad.ee/meist/juhtimine/>
24. Juhtimine. 2025b. URL: <https://kodututred.ee/meist/juhtimine/>
25. Jürjo M. Kaitseliidu ajalugu 1924–1940. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 2023. 640 lk.
26. Kaasik P. Kaitseliit ja selle likvideerimine. *Sõja ja rahu vahel II: Esimene punane aasta*. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 2010. Lk. 321–352.
27. Kaitseliidu seadus. 2013. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/130042024003#para5lg2>
28. Kaniukaitė V. Su vilkiška dvasia. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2024. № 6 (1386). P. 14–15. URL: <https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2024/12/202406trimitas.pdf>
29. Karnilaitė G. Šaudymo varžybos “Geras šaulys 2020”. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2020. № 10 (1344). P. 6–7. https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2020/11/Trimitas_spalis_2020.pdf
30. Katane, I., & Kreija-Gaikšte, S. (2022). Ekoloģiskā pieeja jauniešu izglītībā valsts aizsardzības jomā. *Education Reform: Education Content Research and Implementation Problems, 1*, 18–37. DOI: <https://doi.org/10.17770/er2022.1.6801>
31. Kikas K. Defense to be taught in 40 Estonian schools for first time this fall. 2023. URL: <https://news.err.ee/1608994406/defense-to-be-taught-in-40-estonian-schools-for-first-time-this-fall>
32. Kilpys V. XXV jaunųjų šaulių žaidynės: pergale aplanko tuos, kurie yra vieningi. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2023a. № 6 (1374). P. 8–11. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2023/08/Trimitas_birzelis_2023.pdf
33. Kilpys V. Jaunųjų šaulių žaidynėse derėjo disciplina ir šėlionės. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2022. № 6 (1363). P. 4–7. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2022/07/Trimitas_Nr6_2022.pdf

34. Kilpys V. Stovykla „Žalgiris“: tarptautinis, sukarintas ir be galo įdomus. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2023b. № 8 (1376). P. 8–10. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2023/12/Trimitas_rugpjutis_2023_compressed.pdf
35. Kilpys V. “Žalgiris 2017”. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2017. № 4 (1313). P. 14–15. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2018/04/Trimitas_2017_Nr4.pdf
36. Kinderytė K. Jaunųjų šaulių asamblėja – galimybė tobulėti. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2022. № 11 (1368). P. 16–17. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2023/01/Trimitas_Nr11_2022.pdf
37. Kličius G. Iššūkių nebijome. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2020. № 1 (1335). P. 23. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2020/05/Trimitas_sausis.pdf
38. Kreija-Gaikste, S., & Katane, I. (2020). *Theoretical and legal basis of young people's military career in the field of national defence. Research for Rural Development*, 35, 288–295.
39. Lään T. (Comp.). *Kolmas Algas Kaitseliit 1990–1993*. Tallinn: Hepter Grupp OÜ, 2010. 104 lk.
40. Lazdiņa A. Latvian schools' defence education programme assessed after first full year. *Latvian Public Media*. 2025. URL: <https://eng.lsm.lv/article/society/education/10.06.2025-latvian-schools-defence-education-programme-assessed-after-first-full-year.a602613/?utm>
41. Lietuvos šaulių sąjungos paramos Ukrainai. (2025). URL: <https://www.sauliusajunga.lt/lietuvos-sauliu-sajungos-paramos-ukrainai-grupe/>
42. Lietuvos Šaulių Sąjungos Statutas (Patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2024 m. balandžio 24 d. nutarimu Nr. 284). URL: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/e8adf30002cd11efbcbfb318996800a8>
43. Metsavendluse sügiskool tõi Vana-Vigala metsadesse rekordarvu noori. 2025. URL: <https://nooredkotkad.ee/metsavendluse-sugiskool-toi-vana-vigala-metsadesse-rekordarvu-noori/>
44. Meus K. Kodutütarde panustamine riigikaitsesse Tartu ringkonna praeguste ja endiste Kodutütarde näitel. Noortemagistritöö. Tartu, 2021. 87 lk. URL: <https://kodututred.ee/wp-content/uploads/2021/09/Noortemagistritoo-Kaisa-Meus.pdf>

45. Mini-Erna 2025 – patrullvõistlus, kus vaprus ja visadus pandi tõeliselt proovile! 2025. URL: <https://nooredkotkad.ee/mini-erna-2025-patrullvoistlus-kus-vaprus-ja-visadus-pannakse-toeliselt-proovile/>

46. Nalivaikaitė G. Topografija: mieste, miške ir gyvenime. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2021. № 5 (1349). P. 16–17. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2021/07/Trimitas_Nr5_2021.pdf

47. National Defence Education. *Ministry of Defence of the Republic of Latvia*. 2024. URL: <https://www.mod.gov.lv/en/nozares-politika/comprehensive-state-defence/public-awareness/national-defence-education?utm>

48. National defense to be compulsory subject in Latvian schools. *Latvian Public Media*. 2024. URL: <https://eng.lsm.lv/article/society/education/17.04.2024-national-defense-to-be-compulsory-subject-in-latvian-schools.a550733/?utm>

49. *Noorte isamaalise hariduse programm – mis see on?* 2025. URL: <https://nooredkotkad.ee/tegevus/ihp/>

50. Noorte Kotkaste linnalaager 2025 toob noored pealinna avastama. 2025. URL: <https://nooredkotkad.ee/noorte-kotkaste-linnalaager-2025-toob-noored-pealinna-avastama/>

51. Noorteorganisatsiooni Kodutütred Põhikiri. 2013. URL: <https://kodutured.ee/dokumendid/pohikiri/>

52. Noorteorganisatsiooni Noored Kotkad Põhikiri. 2013. URL: <https://nooredkotkad.ee/dokumendid/pohikiri/>

53. Pajur A. Eesti riigikaitsepoliitika aastail 1918–1934. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 1999. 340 lk.

54. Pedagogų vasaros kursai «Pilietis ir šalies gynyba» įkvėpė mokytojus skleisti pilietiškumo idėjas. 2024. URL: https://kam.lt/mppd_naujienos/pedagogu-vasaros-kursai-pilietis-ir-salies-gynyba-ikvepe-mokytojus-skleisti-pilietiskumo-idejas/

55. Petryla M. Jaunųjų šaulių stovyklose – lyderystės ugdymas. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2021a. № 7 (1351). P. 5–7. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2021/09/Trimitas_Nr7_2021.pdf

56. Petryla M. Vasarą – daugiau nei pusšimtis stovyklų. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2021b. № 8 (1352). P. 6–7. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2021/12/Trimitas_Nr8_2021.pdf

57. Pilietiškumo ir gynybos įgūdžių mokymai plečia. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2022. № 10 (1367). P. 2–3. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2022/11/Trimitas_Nr10_2022.pdf

58. Prisdėkime prie paramos Ukrainos vaikams! *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2020. № 2 (1336). P. 6–7. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2020/05/Trimitas_sausis.pdf

59. Pukertaitė D. Jaunieji šauliai Jungtinėje Karalystėje. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2022a. № 7 (1364). P. 12–13. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2022/11/Trimitas_Nr7_2022-1.pdf

60. Pukertaitė D. Stovykla, kurioje gaudė varikliai. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2022b. № 8 (1365). P. 7. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2022/11/Trimitas_Nr8_2022-1.pdf

61. Pukertaitė D. Tarptautinė sukarinta stovykla „Žalgiris 2022“: daug veiksmo, juoko ir bendrystės. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2022c. № 8 (1365). P. 8–11. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2022/11/Trimitas_Nr8_2022-1.pdf

62. Pukertaitė D. „Šaltos eketės džiaugsmas“ – iššūkis drąsiausiems. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2024. № 1 (1381). P. 12–17. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2024/03/1_Trimitas_2024.pdf

63. Pukertaitė D. Jaunųjų šaulių taryba – jaunimo balsas. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2021. № 3 (1347). P. 6–7. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2021/07/Trimitas_Nr3_2021.pdf

64. Pukertaitė D. Pavasario atostogos – jaunųjų šaulių stovyklose. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2023. № 4 (1372). P. 6–7. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2023/05/Trimitas_balandis_2023.pdf

65. Ramanauskaitė E. Edukaciniai vaizdo įrašai „Stiprink valią ir kūną!“ jauniems šauliams. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2021. № 3 (1347). P. 8–9. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2021/07/Trimitas_Nr3_2021.pdf

66. Rekrutėšanas un jaunsardzes centra nolikums. Ministru kabineta noteikumi Nr.1419. 2009.gada 15.decembrī. *Latvijas*

vēstnesis. 2009. URL: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/202378-rekrutesanas-un-jaunsardzes-centra-nolikums>

67. Ruubeni retk tõi noored kokku tähenduslikule teekonnale läbi ajaloo. 2025. URL: <https://nooredkotkad.ee/ruubeni-retk-toi-noored-kokku-tahenduslikule-teekonnale-labi-ajaloo/>

68. Šauliai kviečia Lietuvą sportuoti. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2020. № 10 (1344). P. 5. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2020/11/Trimitas_spalis_2020.pdf

69. Šauliškos stovyklos jaunimui nuo Lietuvos iki JAV. 2024. URL: https://www.sauliusajunga.lt/sauliskos-stovyklos-jaunimui-nuo-lietuvos-iki-jav/?utm_source=chatgpt.com

70. Šemetaitė A. Riedėti per Lietuvą smagu. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2014. № 4. P. 12. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2018/04/trimitas_rugsejis_2014.pdf

71. Šitkauskaitė G. “K11: padėkos ir dėmesys jauniems šauliams”. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2023. № 3 (1371). P. 6–7. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2023/05/Trimitas_kovas_2023.pdf

72. Šitkauskaitė G. Rikiuotės konkursas – darbas, disciplina ir kūrybiškumas. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2024. № 2 (1382). P. 12–13.

73. Slim S. Estonia to Introduce Drone Education in Public Schools. *The Baltic Sentinel*. 2025. URL: https://balticsentinel.eu/8255420/estonia-to-introduce-drone-education-in-public-schools?utm_source=chatgpt.com

74. Struktuur. 2025. URL: <https://nooredkotkad.ee/meist/struktuur/>

75. Suurlaager Spekter tõi kokku 1234 osalejat. 2024. URL: <https://nooredkotkad.ee/suurlaager-spekter-toi-kokku-1234-osalejat/>

76. Tegevusplaan 2025. URL: <https://nooredkotkad.ee/tegevus/tegevusplaan-2025/>

77. Tematu plāns VAM 1.MG. *Jaunsardzes Centrs*. 2025. URL: https://www.jc.gov.lv/sites/jic/files/document/Tematu%20plaans_VAM_1.MG_092025_0.pdf

78. Tematu plāns VAM 2.MG. *Jaunsardzes Centrs*. 2025. URL: https://www.jc.gov.lv/sites/jic/files/document/Tematu%20pl%C4%81ns_VAM_2.%20MG_092025.pdf

79. Tormisimulaator pani julguse proovile! 2025. URL: <https://nooredkotkad.ee/tormisimulaator-pani-julguse-proovile/>

80. Urych, I. & Matyasik, G. (2022). Preparing youth for defence: Socialisation, education, and training of young people in Europe for national security. *Security and Defence Quarterly*, 38(2), 1–15. DOI: <https://doi.org/10.35467/sdq/149891>

81. Valentukevičius L. Jaunujų šaulių asamblėja. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2021. № 9 (1353). P. 4-5. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2021/12/Trimitas_Nr9_2021.pdf

82. Valsts aizsardzības mācība. Pamatkursa programmas paraugs vispārējai vidējai izglītībai. Rīga, 2024. 31 l. URL: https://www.jc.gov.lv/sites/jic/files/document/Valsts%20aizsardzibas%20maciba_programma%202024_1.pdf

83. Valsts aizsardzības mācības un Jaunsardzes likums. *Latvijas Republikas Tiesību Akti*/ 2020. URL: <https://likumi.lv/ta/id/319794-valsts-aizsardzibas-macibas-un-jaunsardzes-likums>

84. Vežbickaitė E. Geras žodis ir dėmesys – geriausias vaistas nuo visų ligų. *Trimitas. Lietuvos šaulių žurnalas*. 2023. № 10 (1378). P. 22–23. URL: https://www.sauliusajunga.lt/wp-content/uploads/2023/12/Trimitas_spalis_2023.pdf

85. Александров М. Є. Адміністративно-правове регулювання процесів національно-патріотичного виховання: досвід Латвії. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова, Серія 18: Право*. 2023. Вип. 39. С. 4–9. <https://www.chasopys.law.npu.kiev.ua/archive/39/1.pdf>

86. Бех І. Д., Канишевська Л. В., Малиношевський Р. В. Стратегія військово-патріотичного виховання дітей та молоді в системі освіти України: реалії та орієнтовні позиції. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2023. Вип. 5(2). С. 1–7. DOI: 10.37472/v.naes.2023.5202

87. *Військово-патріотичне виховання дітей та учнівської молоді в системі освіти України: стратегічні напрями* / за ред. І. Д. Бе́ха, Р. В. Малиношевського. Івано-Франківськ: НАІР, 2023. 32 с.

88. Галів М. Початкова військова підготовка учнів у Нижньогайвській середній школі (1950–1980-ті рр.). *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том XV: Наукові пошуки в контексті викликів і конфліктів* / [Ред.: Я. Гжесяк,

І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін – Ужгород – Перемишль – Херсон: Посвіт, 2023. С. 15–18.

89. Галів М., Бурдяк Р. Початкова загальновійськова підготовка в Литовській Республіці (початок ХХІ ст.): роль Литовського Стрілецького Союзу. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2025. Вип. 88. Том 1. С. 25–38.

90. Галів М., Гранд М. «Русский мир» проти України: коротка деконструкція новітньої російської геополітичної доктрини. *Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія*. 2024. Спецвипуск. С. 172–177. DOI: 10.24919/2312-2595.spec.16

91. Галів М., Ільницький В. Початкова військова підготовка у Китайській Республіці (Тайвань) на початку ХХІ ст. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2025. Вип. 91. Том 1. С. 31–40. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/91-1-4>

92. Галів М., Свйонтник О. Освіта як складова національної безпеки України в умовах сучасної російсько-української війни: правові засади, проблеми, досвід і завдання. *Молодь і ринок*. 2023. № 3 (211). С. 25–31. DOI: 10.24919/2308-4634.2023.277194

93. Галів М., Фролов М., Онищак В. Початкова загальновійськова підготовка в Україні (кінець ХХ – початок ХХІ ст.): нормативно-правове забезпечення. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2025. Вип. 86. Том 1. С. 29–40.

94. Дворянин П., Галів М., Волошин О. Початкова військова підготовка молоді в умовах російсько-української війни: за матеріалами українських ЗМІ. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2025. Вип. 89. Том 1. С. 18–29. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/89-1-3>

95. Заплатинський В.М. Аналіз підготовки школярів та студентів з питань безпеки, здоров'я та цивільного захисту в Україні та зміни змісту в зв'язку із виникненням військових загроз. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія «Техніка»*. 2014. Вип. 2 (8). С. 32–42.

96. Магілін О.В. Передумови відкриття професійних закладів середньої освіти з посиленою військовою підготовкою в Латвії. *Теорія та методика навчання та виховання*. 2022. № 52. С. 126–136.

97. Рябокінь Р.М., Рябокінь М.В. Форми та методи роботи військово-патріотичного виховання в НСОУ Пласт. *Духовність*

особистості: методологія, теорія і практика. 2019. Вип. 6. С. 232–243.

98. Шаравара Т. Початкова військова підготовка та особливості національно-патріотичного виховання в країнах Балтії. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2025. Вип. 89. Том 2. С. 45–52. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/89-2-7>

99. Юзич Ю. Військове виховання юнацтва у країнах НАТО. А що в Україні? *Реанімаційний пакет реформ*. 2020. URL: <https://rpr.org.ua/news/viys-kove-vykhovannia-iunatstva-u-krainakh-nato-a-shcho-v-ukraini/>

Information about the author:

Haliv M. D.,

PhD hab. (Education), Professor, Department of Ukraine's History and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100; Senior Researcher, Department of Contemporary History, Ivan Kryp'iakevych Institute of Ukrainian Studies, NAS of Ukraine, 4 Kozelnytska St., Lviv, Ukraine, postal code 7900 (halivm@yahoo.com)

Інформація про автора:

Галів М. Д.

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100; старший науковий співробітник відділу новітньої історії Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, вул. Козельницька, 4, м. Львів, Україна, індекс 7900 (halivm@yahoo.com)

РОЗДІЛ 4
ТРАНСФОРМАЦІЯ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ У ШКІЛЬНІЙ
СИСТЕМІ ПОЛЬЩІ В УМОВАХ СУЧАСНИХ БЕЗПЕКО-
ВИХ ВИКЛИКІВ:
ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ АДАПТАЦІЇ

Лазурко Л. М.

ВСТУП

Сучасна система європейської безпеки зазнала суттєвих трансформацій упродовж останніх десятиліть, що пов'язано з відновленням мілітарних загроз на континенті та переглядом підходів до національної оборони. Одним із ключових чинників цих змін стала ескалація агресивної політики Російської Федерації, символічним маркером якої вважається Мюнхенська промова В. Путіна 2007 р. Подальші події, зокрема війна проти Грузії (2008 р.) та України (з 2014 р.), актуалізували проблему формування ефективних механізмів безпекової підготовки громадян, у тому числі через систему освіти.

У цьому контексті особливої уваги заслуговує досвід Республіки Польща, яка, перебуваючи у зоні потенційних безпекових ризиків, здійснила послідовну трансформацію підходів до військово-патріотичного виховання молоді. Польська модель вирізняється поєднанням інституційної підтримки держави, інтеграції військових структур у освітній процес та гнучкого реагування на зовнішньополітичні виклики. Важливим етапом цього процесу стало впровадження уніформованих (парамілітарних) класів, подальша їх стандартизація у межах програми «Сертифіковані військові уніформовані класи», а також інституціоналізація військової підготовки через створення «Підрозділів військової підготовки».

Окрім формальної шкільної освіти, у Польщі активно розвиваються додаткові формати підготовки громадян до дій у кризових ситуаціях, зокрема через короткострокові навчальні курси та добровільні програми військової підготовки. Такий комплексний підхід спрямований не лише на формування кадрового резерву збройних сил, але й на підвищення загального рівня стійкості суспільства.

Метою цієї статті є аналіз еволюції військової освіти у польській шкільній та позашкільній системі, виявлення її ключових ха-

рактик та оцінка можливостей використання цього досвіду для вдосконалення освітньо-безпекових практик в Україні в умовах триваючої війни та необхідності зміцнення оборонного потенціалу держави.

1. Передумови та чинники трансформації військової освіти в Польщі

Агресивна військово-політична діяльність Російської Федерації на початку XXI ст. актуалізувала проблему безпеки у країнах Балтії та Центрально-Східної Європи. У міру наростання рівня військової напруги на пострадянському просторі, виопушлилися безпекові проблеми всередині держав регіону, занедбані від часу зникнення з карти світу СРСР і долучення їх до Північно-Атлантичного союзу.

Однією з таких «безпекових реакцій» стала ревізія шкільних освітніх програм, спрямованих на формування готовності молоді до військової активності, адже, на тлі демографічної кризи, гостро постала проблема кадрових резервів¹⁸⁶. У цьому контексті вельми цікавим є досвід Польщі, де ще у 2013 р. було прийнято «Стратегію розвитку національної безпеки Республіки Польща»¹⁸⁷. У ній визначалися цілі та принципи розвитку системи національної безпеки у середньостроковій перспективі – до 2022 р. Автори зосередилися на зовнішній військовій безпеці, підкреслюючи важливість альянсів та розбудови національного цивільного й військового потенціалу. Останнє включало в себе і впровадження основ безпекової освіти у шкільний навчальний процес. Для реалізації цього у 2014 р. колективом Академії національної оборони було розроблено «Програмно-організаційну концепцію включення військових класів у старших класах середньої школи в процес підготовки кадрового резерву Збройних сил Польщі»¹⁸⁸. Основою

---

¹⁸⁶ Журба К. Зарубіжний досвід підготовки школярів до захисту своєї країни. *Нова педагогічна думка*. 2022. Вип. 3 (111). С. 107–111. DOI: 10.37026/2520-6427-2022-111-3-107-111

¹⁸⁷ Strategia Rozwoju Systemu Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej–2022. Warszawa, 2013. 80 s. URL: <https://www.prawo.pl/akty/m-p-2013-377,17989738.html>

¹⁸⁸ Konarski L., Koter M., Loranty K., Mazurek M., Skrabacz, A., Urych I. *Konceptja programowo-organizacyjna włączenia klas wojskowych szkół*

реалізації цієї концепції стало впровадження у шкільну освіту країни «уніформованих (парамілітарних) класів (klas mundurowych)».

Вивчення сучасного досвіду Польщі у підготовці шкільної молоді до захисту своєї країни, з урахуванням актуальної ситуації в Україні та світі, може бути корисним для удосконалення вітчизняних підходів у цій сфері.

Тривалий час у системі європейської освіти військова підготовка як предмет не була актуальною. Сьогодні ситуація докорінно змінилася, адже мілітарна загроза на Європейському континенті з малоймовірної стала вповні реальною і готовність до неї різних країн потребує осмислення. До окремих аспектів питання військової підготовки юнацтва в Польщі зверталася українська дослідниця К. Журба¹⁸⁹, патріотичне виховання ставало предметом вивчення В. Волкова¹⁹⁰ та Т. Пахотіної¹⁹¹. З поміж польських дослідників, що піднімали питання військової освіти відзначимо К.М. Зачек-Зачинського¹⁹², П. Рашевського¹⁹³, В. Закшевського та

---

ponadgimnazjalnych do procesu szkolenia rezerw osobowych Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej. *Klasy mundurowe. Od teorii do dobrych praktyk*. Warszawa: Akademia Obrony Narodowej, 2016. S. 127.

¹⁸⁹ Журба К. Зарубіжний досвід підготовки школярів до захисту своєї країни. *Нова педагогічна думка*. 2022. Вип. 3 (111). С. 107–111. DOI: 10.37026/2520-6427-2022-111-3-107-111; Журба К., Канішевська Л. Оборонна освіта та допризовна підготовка молоді в країнах НАТО (досвід Польщі). *Наука і техніка*. 2025. Вип. 6 (47). С. 528–537. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-6\(47\)-528-537](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-6(47)-528-537)

¹⁹⁰ Волков В. Національно-патріотичне виховання: сучасний зарубіжний досвід для України. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2020. Вип. 28. С. 31–35. DOI: <https://doi.org/10.30970/2307-1664.2020.28.4>

¹⁹¹ Пахотіна, Т. Патріотичне виховання в Республіці Польща: нормативні засади. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2021. № 3 (107). С. 510–519. DOI 10.24139/2312-5993/2021.03/510-519

¹⁹² Zaczek-Zaczyński K. M. Przystosowanie wojskowe i obronne młodzieży polskiej. *Wiedza Obronna*. 2000. N 2. S. 109–118.

¹⁹³ Raszewski, P. Legia mocno terytorialna. *Polska Zbrojna*. 2017. N 6. S. 26–28.

М. Фурдину¹⁹⁴. Динамічність сучасної військово-політичної ситуації у світі зумовила необхідність системного спостереження та наукового осмислення особливостей впровадження військової підготовки у школах у наслідок чого постали перші колективні монографічні опрацювання проблеми¹⁹⁵.

2. Еволюція військової підготовки у шкільній системі Польщі (1990-ті – 2016 рр.)

З початку 1990-х рр. у школах Польщі було скасовано військово-підготовку, обов'язкову в період ПНР, головною метою якої було формування навичок у сфері захисту від зброї масового знищення, а також співпраці в рамках цивільної оборони та різних підрозділів і служб самооборони¹⁹⁶.

Натомість запроваджувалися більш актуальні для реалій часу курси самооборони. Та, після підписання у 1994 р. Угоди про співробітництво між Міністерствами оборони і освіти, вже у 1998 р. у рамках освітньої реформи у якості експерименту почали створюватися окремі класи з військової підготовки. Ця ініціатива доволі прихильно була сприйнята суспільством і станом на 2000 р. діяло вже 100 класів у яких навчалось 2500 осіб¹⁹⁷. У цьому ж році було організовано й перший центральний навчальний табір, у якому отримані теоретичні знання та практичні навички закріплювалися в «польових умовах».

Проте далі експерименту справа не пішла. Вважається, що на цьому етапі концептуальною проблемою такого навчання була його

---

¹⁹⁴ Zakrzewski W., Furdyna M. Udział studentów ochotników w realizacji programu „Legia Akademicka” wyrazem patriotycznych postaw młodzieży. *Studia Administracji i Bezpieczeństwa*. 2020. N 8. S. 63–72.

¹⁹⁵ Urych I., Mocarski A. *Edukacja wojskowa młodzieży. Na gruncie teorii i doświadczeń*. Akademia Sztuki Wojennej, 2023. 296 s.; Śliwowski B., Klonowska I. *Edukacja paramilitarna jako potencjał kadr dla służb mundurowych*. Łódź: Łódź University Press, 2025. 104 s. DOI: <https://doi.org/10.18778/8331-717-5>

¹⁹⁶ Falkowski, Z. *Zarys problematyki edukacji obronnej młodzieży w latach 1946–1990. Klasy mundurowe. Od teorii do dobrych praktyk*. Warszawa: Akademia Obrony Narodowej, 2016. S. 64–65

¹⁹⁷ Urych I., Mocarski A. *Edukacja wojskowa młodzieży. Na gruncie teorii i doświadczeń*. Akademia Sztuki Wojennej, 2023. S. 130.

зорієнтованість на діяльність територіальної оборони, відтак навчання школярів у класах військового профілю було, більшою мірою, зорієнтоване на безпеку і оборону, а не на військову діяльність. Проблеми у фінансуванні та труднощі у організації опіки над такими класами з боку військових частин, котрі на початку 2000-х рр. переформатовувалися і скорочувалися, також не сприяли продовженню експерименту¹⁹⁸.

До теми впровадження військової освіти повернулися у 2008 р., коли між Міністерствами оборони та освіти було підписано чергову Угоду про співробітництво, спрямовану на формування громадянської, патріотичної та безпекової освіти школярів. Її результатом стало запровадження у середній і старшій школі курсу «Освіта для безпеки (Edukacja dla bezpieczeństwa)» (1 година в тиждень). У цей час у польському суспільстві зросло зацікавлення спеціалізованими парамілітарними класами, адже навчання у них давало перспективу отримання відповідної професії (поліцейського, пожежника). Але найперше у цьому були зацікавлені адміністрації шкіл, котрі на тлі загострення демографічних проблем, відчутно втрачали контингент і змушені були конкурувати на ринку освітніх послуг.

Станом на 2014 р. у Польщі діяла 241 школа, що впроваджували парамілітарні новації у освітній процес. Як вважають дослідники, навчання у таких спеціалізованих класах мало позитивний вплив на учнів, котрі мали можливість стати більш дисциплінованими, відповідальними, зорганізованими, громадсько активними і фізично підготовленими¹⁹⁹. Станом на кінець 2015 р. у старших школах Польщі в уніформованих класах різного напрямку підготовки навчалось біля 50 тис. учнів²⁰⁰.

Однією з найбільших проблем тогочасних парамілітарних і мілітарних класів була неузгодженість та різномірність освітніх програм, що ставило під сумнів їх результативність: «Основою навчання в цих класах були програми, що містили навчальний

---

¹⁹⁸ Urych I., Mocarski A. Edukacja wojskowa młodzieży... S. 130-131.

¹⁹⁹ Urych I., Mocarski A. Edukacja wojskowa młodzieży... S. 132.

²⁰⁰ Smyrgała D. Odpowiedź Podsekretarz Stanu w Ministerstwie Obrony Narodowej na interpelację nr 14161 w sprawie pilotażowego programu MON dla klas mundurowych, Warszawa, 4.01.2018. URL: <http://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=1621C30A>

зміст та навички, визначені в основній програмі загальної (професійної) освіти старших класів середньої школи, та власні програми педагогічних інновацій, розроблені переважно вчителями. Зміст навчання в цих програмах часто був неадекватним сучасним військовим знанням або неналежно підібраним з методологічних міркувань (невідповідним методології військової підготовки). Програми класів військовослужбовців у формі в окремих школах відрізнялися кількістю годин, відведених на військову освіту, а в деяких випадках деякі теми не стосувалися військового змісту»²⁰¹ [13, 92].

3. Інституціоналізація та стандартизація військової освіти (2017–2020 рр.)

Для виправлення ситуації у березні 2017 році Міністерством національної оборони було ініційовано пілотний проект програми підтримки старшої школи «Сертифіковані військові уніформовані класи» (Certyfikowane Wojskowe Klasy Mundurowe) для спеціальної парамілітарної підготовки учнів закладів загальної середньої освіти²⁰². На тлі зростаючих після російського вторгнення в Україну загроз, учнів цих класів держава почала розглядати як потенційний кадровий резерв, котрий не має належного застосування. Метою проекту стало напрацювання уніфікованої навчальної програми для усієї країни, котра би відповідала очікуванням учнів та стала джерелом наповнення резерву особового складу Збройних сил Республіки Польща. Відтак військову освіту необхідно було систематизувати та стандартизувати (узгодивши з завданнями базової підготовки солдата) та забезпечити навчально-методичними матеріалами і інструкторами.

У березні 2017 р. було напрацьовано програмну рамку курсу «Військова освіта» (котру визначили як галузь інноваційної педагогіки). У травні того ж року до проекту було запропоновано до-

---

²⁰¹ Urych I., Mocarski A. Edukacja wojskowa młodzieży ... S. 92.

²⁰² Wojskowe Centrum Rekrutacji. URL: <https://wcrwarszawa-praga.wp.mil.pl/pozostae-2017-01-16-v/projekty-mon/klasy-wojskowe/#:~:text=Co%20dalej%20z%20Certyfikowanymi%20Wojskowymi,Mundurowe%2C%20kt%C3%B3re%20stopniowo%20b%C4%99d%C4%85%20wygaszane.>

лучитися школам, подавши заявку, узгоджену з педагогічними та батьківськими радами. Безпосередньою реалізацією займалося Управління з питань оборони Міністерства національної оборони за участю науковців з Академії військового мистецтва.

У перший 2017–2018 навчальний рік до експерименту було залучено 58 старших шкіл, визнаних спроможними (після оцінки навчальної та матеріально-технічної бази) для його реалізації. Навчання тривало два роки і охоплювало учнів других і третіх (випускних) класів старшої школи. Воно відбувалося у три етапи: теоретичне навчання та практичні заняття (три півріччя), у четвертому (випускному) півріччі – військова спеціалізація для повнолітніх (за бажанням) та короткотривалі військові навчання, що закінчувалися складанням присяги з присвоєнням статусу солдата-резервіста.

Навчання, відтак, складалося з теоретичної та військово-польової підготовки у військовому таборі на полігоні. Загалом це 185 год. підготовки з учителем курсу «Військова освіта» та 30 год. самопідготовки²⁰³. Теоретична підготовка проводилася у одному семестрі передвипускного та у двох семестрах випускного класу в школі та охоплювала питання, пов'язані з обороною, військовою історією, стройовою підготовкою, нормативними актами та іншими військовими предметами. На це відводилося 140 год. (30 лекційних і 110 практичних). Практичні заняття включали вправлення на стрільбищі, тренувальні табори, тактику, виживання та надання першої медичної допомоги²⁰⁴. У останньому півріччній старшої школи на підготовку до випускного іспиту відводилося 45 год. (15 лекційних і 30 практичних).

У відповідності до цілей зміст програми «Військова освіта» ділився на тематичні блоки:

– Базова громадянська та військова освіта (22 години): військові статuti та стройова підготовка, громадянська освіта, військова дисципліна;

---

²⁰³ Mika M. Program nauczania dla szkół ponadgimnazjalnych przedmiotu «Edukacja wojskowa», Warszawa, 2017.

²⁰⁴ Certyfikowane Wojskowe Klasy Mundurowe. URL: <https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/pilotazowy-program-dla-klas-mundurowych>

– Бойова підготовка (140 годин): тактика, вогнепальна підготовка, військова розвідка, інженерна та саперна підготовка, захист від зброї масового ураження, загальна протиповітряна оборона, зв'язок, знання місцевості, захист та оборона об'єктів, фізичне виховання, медична підготовка;

– Логістична підготовка (6 годин): конструкція та експлуатація військової зброї та техніки, логістика, охорона навколишнього середовища, пожежна безпека та охорона праці;

– Юридична підготовка (5 годин): юридична підготовка, захист секретної інформації;

– Оцінювання рівня підготовки (12 годин): тест»²⁰⁵.

Впродовж наступних років програма удосконалювалася, наприклад з практичних занять з військової підготовки 4 навчальні години перенаправлялися на заняття з логістичного забезпечення. Було відкореговано й назву проекту: «Пілотна програма...» стала називатися «Програмою сертифікованих уніформованих класів».

Прикметною особливістю цієї програми стала узгодженість її основних позицій (і теоретичних, і практичних) з «Програмою підготовки територіальної оборони» та «Програмою базової підготовки Збройних Сил Польщі»: одна година на тиждень теорії і дві – практичних занять, організованих військовою частиною, що опікувалася певною школою. Ця опіка полягала у наданні локацій для занять (полігонів) та персоналу (інструкторів), але нею не було передбачено уніфікованих стандартів практичних занять. На військових покладалася і частина витрат, що оформлювалися як субсидії для шкіл, і завдяки чому підтримувалася додаткова система пільг для учнів, фінансувалося придбання форми і спорядження. Для цього впроваджувалася система договорів між школою та військовою частиною. Випускники програми після завершення навчання отримували сертифікати, а оцінка за курс «Військова підготовка» фіксувалася у атестаті. Це давало випускникам програми певні переваги: 1) можливість скороченого курсу військової підготовки, котрий завершується складанням присяги; 2) пріоритетністю при зголошенні на військову службу; 3) додаткові бали при вступі на військове навчання²⁰⁶.

---

²⁰⁵ Mika M. Program nauczania...

²⁰⁶ Mika M. Program nauczania ...

Згідно з даними Управління з питань оборони, 58 середніх шкіл взяли участь у першому випуску цієї програми Міністерства національної оборони, впровадивши її у 83 уніформовані класи зі 1696 учнями. Впродовж перших трьох років діяльності проекту кількість спеціалізованих шкільних класів подвоїлась (з 58 до 128): у 2018 р. до діючої програми долучилося ще 50, а у вересні 2019 – 16 шкіл. Станом на 2019 р. кількість учнів, задіяних у програмі зі 124 шкіл (313 класів) сягнула майже 7 тис.²⁰⁷ До проекту було залучено 91 військову частину та інші воєнізовані підрозділи (наприклад – Сили територіальної оборони).

У вересні 2020 року розпочався четвертий останній набір на програму «Сертифіковані уніформовані класи». Право на участь у ньому отримали лише ті школи, які вже брали участь у попередніх наборах і виявили зацікавленість у продовженні. Таких шкіл виявилось 109, ще двом десяткам закладів було відмовлено у зв'язку зі згортанням цього проекту.

У тому ж 2020 р. паралельно з програмою «Сертифіковані військові уніформовані класи» стартував проект «Підрозділи військової підготовки» («Oddziały Przygotowania Wojskowego»), який, зрештою, замінив програму уніформованих класів²⁰⁸. Програма «Підрозділи військової підготовки» була запроваджена у школах у 2020–2021 навчальному році у відповідності до поправок до Закону про освіту, прийнятих сеймом 1 січня 2020 р. Вони містили положення про військові класи, що тепер отримали назву «військові навчальні підрозділи». Відтак класи військової підготовки стали включені до системи національної освіти, а Міністерство національної оборони отримало вплив на організацію та формат занять з військової освіти (включаючи визначення норм наповненості класів, мінімальну кількість теоретичних та практичних занять), а також на умови проведення практичних занять. Особливістю цієї програми став більший акцент на практичній підготовці і тіснішій співпраці з військовими частинами. Зокрема навчання на цій програмі завершується 50-годинним тренувальним табором, який проводиться на початку останнього навчального року.

---

²⁰⁷ Журба К. Зарубіжний досвід підготовки школярів до захисту своєї країни. *Нова педагогічна думка*. 2022. Вип. 3 (111). С. 110.

²⁰⁸ Glińska P. Klasy wojskowe po nowemu. *Polska Zbrojna*. 2019. URL: <https://polska-zbrojna.pl/home/articleshow/29081>

Програма «Сертифіковані військові уніформовані класи» була пілотним проектом – засобом перевірки доцільності повернення в польську школу військової освіти старшокласників. Її запровадження та кількарічна реалізація дала позитивні результати у напрацюванні організації навчального процесу, злагожденості на рівні урядових інституцій та дозволила апробувати і відкоригувати навчальний матеріал. Не менш важливе значення мало й напрацювання правової бази запровадження військової освіти у школі.

4. Сучасні моделі військово-безпекової підготовки та їх значення для формування оборонного потенціалу

24 вересня 2024 р. Міністерство освіти та виховання Польщі опублікувало відозву про запровадження програми під назвою «Edukacja z wojskiem» («Освіта з армією»)²⁰⁹. Документ опирається на «Закон про освіту» Республіки Польща. Метою цього проекту стала організація військових занять у школах різного ступеню (початкова, середня) і характеру (від мистецьких закладів до професійних шкіл), окрім спеціальних початкових та спеціальних середніх, організованих при медичних закладах. Програма не поширюється на VIII класи початкової школи та I класи середньої школи, де впроваджується предмет «Освіта з питань безпеки».

Проект «Освіта з армією» реалізується у співпраці Міністерства національної оборони та Міністерства освіти та виховання. У програмі передбачено три навчальні блоки. Навчають учнів основам поведінки в ситуаціях загрози та кризи – таким як надання медичної допомоги, основи евакуації, поведінкові реакції на тривогу та інше – військові. У пілотному наборі було зареєстровано три тисячі шкіл і він тривав з 6 травня по 20 червня 2024 р. Навчання пройшло 90 тис. учнів. Другий набір відбувся у тому ж році і тривав з 21 листопада по 13 грудня, а до його проведення було залучено 1350 шкіл (40 тис. учнів). Третій набір тривав з 12 травня по 20 червня 2025 р. Заявки подали 2500 шкіл і навчання

---

²⁰⁹ Komunikat Ministra Edukacji z dnia 17 kwietnia 2024 r. o ustanowieniu przedsięwzięcia pod nazwą “Edukacja z wojskiem”. URL: <https://www.gov.pl/web/edukacja/edukacja-z-wojskiem>

пройшли 80 тис. учнів. Назагал на даний момент 210 тис. учнів з майже 7 тис. шкіл пройшли навчання за програмою «Освіта з армією».

За результатами пілотного набору було включено до основних напрямків реалізації освітньої політики держави у 2024–2025 навчальному році, зокрема напряму «Школа як місце громадянського виховання, формування соціальної та патріотичної позиції, відповідальності за регіон та батьківщину. Освіта для безпеки та захисту». Сам проєкт зорієнтований на: 1) підвищення обізнаності дітей та молоді у сфері безпеки; 2) формування відповідної поведінки в надзвичайних ситуаціях; 3) вивчення та застосування принципів реагування в надзвичайних ситуаціях, включаючи прямі загрози життю та здоров'ю; 4) набуття навичок поведінки в надзвичайних ситуаціях; 5) підвищення інтересу учнів до питань, пов'язаних з обороною; 6) навчання безпечної навігації в Інтернеті та критичному аналізу інформації, доступної в мережі.

Для участі у проєкті певної школи органи місцевого самоврядування чи міністерства, що їм підпорядковуються різні заклади (наприклад, мистецькі), повинні подати заявку. На підставі сформованого списку шкіл визначаються ті, у яких можуть відбуватися зустрічі з військовими і за це відповідає Міністерство національної оборони. Регламентовано у відозві також кількість шкіл, що можуть бути задіяних у проєкті та передбачено необхідність «зворотного зв'язку» – учасники водночас мають взяти участь у дослідженні ефективності такого навчання.

За умовами реалізації проєкту усі заняття проводять військово-службовці Збройних Сил Республіки Польща, призначені Міністром національної оборони. А на зустрічі до старшокласників запрошуються виключно учасники бойових дій (ветерани закордонних операцій), також призначені Міністром національної оборони. Організаційну площадку для цього надають шкільні адміністрації, а самі зустрічі проводяться у присутності вчителя цієї школи, який несе відповідальність за учнів та їхню безпеку під час цих занять²¹⁰.

---

²¹⁰ Komunikat Ministra Edukacji z dnia 17 kwietnia 2024 r. o ustanowieniu przedsięwzięcia pod nazwą “Edukacja z wojskiem”. URL: <https://www.gov.pl/web/edukacja/edukacja-z-wojskiem>

Стосовно навчальної програми, то вона, створена у співпраці Міністерства освіти та виховання та Міністерства національної оборони, включає адаптовані до віку учнів та їхніх психофізичних можливостей теми занять, форми їхнього проведення, питання, котрі розглядаються під час занять, кількість занять, а також рекомендації для військовослужбовців, що їх проводять.

Заняття мають комбінований практико-теоретичний характер: 2 години практики і 1 година теорії. Зустрічі з ветеранами проводяться у формі лекції, бесіди або презентації, а їхня тематика визначається Міністром національної оборони. А самі заняття та зустрічі з ветеранами проводяться під час освітніх заходів у школі, обраній для участі в проекті. Для участі у заняттях учнів необхідна згода їхніх батьків (чи опікунів), а у випадку повнолітніх учнів – їхня власна згода.

Програма занять «Освіта з армією» включає наступні теми. На теоретичному занятті учні ознайомлюються з типами поведінки в кризових ситуаціях, поняттям про евакуацію та принципами організації укриття, методами надання першої медичної допомоги, поняттям інформаційних загроз, включаючи дезінформацію в Інтернеті та кіберзагрози, основам військової справи, оборони та безпеки, елементам цивільної оборони. На практичних заняттях учні опановують вправи з евакуації та виклику допомоги, виробляють навички серцево-легеневої реанімації, знайомляться з казармовим життям.

Окрім запровадження основ військової підготовки у школах у Польщі реалізується низка паралельних проектів підготовки усіх бажаючих починаючи з п'ятнадцятилітнього віку. Весною 2023 р. польський уряд запровадив курси базової військової підготовки «Trenuj jak żołnierz» («Тренуйся як солдат») – продовження проекту «Trenuj z wojskiem» («Тренуйся з армією») – суботніх навчань для цивільного населення у військових частинах, що були ініційовані у 2020 р. і тривають досі²¹¹ [8]. Впродовж жовтня – листопада 2022 р. це навчання пройшло 4 тис. осіб. Станом на квітень 2025 р. було проведено 5 наборів, що охопили 28 тис. добровольців. На заняттях з поводження у військово-кризових ситуаціях та

---

²¹¹ Trenuj z wojskiem. URL: <https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/szkolenia-wojskowe-dla-kazdego-w-projeckie-trenuj-z-wojskiem-5>

цивільної оборони під час кількогодинних суботніх занять навчають користуватися зброєю, в тому числі й гранатами, вести рукопашний бій, надавати медичну допомогу на полі бою, виживати в польових умовах та шукати схованки й облаштовувати укриття. У 2025 році вже вшосте оголошувався набір на ці навчання. Проєкт «Тренуйся з армією» не є формою військової служби – він не передбачає військової присяги чи необхідності мобілізації. Він також не є формою загальної військової підготовки. «Тренуйся з армією» – це продовження формату суботніх тренувань для охочих, які проводять солдати в дружній атмосфері. Це виключно спосіб провести час з військовими та вивчити основи виживання та подолання труднощів у складних умовах.

Метою цих ініціатив було розширення кола учасників заради розбудови кадрового резерву Збройних сил Польщі та популяризація військової служби. Реалізація цього відбувається через організацію занять військово-оборонного характеру. Координатором цього стало Міністерство національної оборони, а організатором – військової частини.

Проєкт – «Тренуйся як солдат» – це розширена 16-денна версія навчання для добровольців, впродовж яких два дні відводяться на попередні військові збори, а 14 днів – у військових частинах країни (8 годин щоденно). Участь у цих тренуваннях безкоштовна, понад те – добровольцям запропоновано фінансову винагороду за успішне проходження навчань. Військові частини забезпечують добровольців харчуванням, проживанням, спорядженням та страхуванням. Навчання має завершитись складанням військової присяги та вступом до пасивного резерву Війська Польського. Впродовж першого набору у 2023 р. до цього проєкту було долучено понад тисячу осіб.

До навчання запрошуюються громадяни Польщі від 15 до 65 років, котрі не мають медичних застережень. Заняття включають такі форми діяльності, як: основи користування зброєю (стрільба на навчальному симуляторі); основи виживання; основи ближнього бою; основи військової тактики; види сигналізації; одягання протигаза; метання навчальної гранати; знання місцевості та марширування; основи першої медичної допомоги²¹².

---

²¹² Regulamin projektu/kampanii “Trenuj z wojskiem 6”. URL: https://wcrzeszow.wp.mil.pl/u/documents/regulamin_uczestnictwa_tzw6.pdf

Кожен підрозділ впроваджує однаковий план навчання, адаптуючи його до логістичних та навчальних можливостей відповідно до своїх можливостей та специфіки діяльності. Кількість учасників занять лімітована – не більше ніж 200 та не менше за 50 осіб у одному підрозділі.

Весною 2024 р. було започатковано програму «Wakacje z wojskiem» («Канікули з армією»). Це стратегічний проєкт Міністерства національної оборони та Збройних сил Республіки Польща, метою якого також є збільшення потенціалу резервістів та популяризація військової служби. Проєкт вписується в ширший контекст масового зміцнення польського суспільства. Добровільна форма військової служби спрямована на розбудову військового потенціалу – тобто солдатів на службі та в резерві, а також – і навіть понад усе – на створення сильного, свідомого та стійкого суспільства. З відозви Міністерства національної оборони: «Кожен навчений військовий – це справжній оплот громади. Це людина з навичками та знаннями, як поводитися у разі загрози, кризи та війни. Нам потрібно якомога більше таких людей. А особливо в наш час – молодь шкільного, академічного та продуктивного віку. Це покоління визначатиме нашу безпеку. Наш обов'язок – створити умови для розвитку ідеї оборони в Польщі. Кожному, хто хоче служити в армії, буде надана така можливість, і ми «підлаштуємо» пропозицію під його можливості – чи то на вихідні, чи то на «повний робочий день». З іншого боку, ми приділяємо велику увагу людям, які щодня є лікарями, водіями трамваїв, вчителями чи підприємцями, але також хочуть зробити свій внесок у польську безпеку та бути готовими підтримувати країну та захищати свою родину. Саме для них ми готуємо численні навчальні курси та формати, що дозволяють зручно та за гнучким графіком проходити військову підготовку. І нам потрібні такі настрої. «Відпустка з армією» – це виконання обов'язку перед батьківщиною та близькими. Це вияв відповідальності за власне життя та безпеку інших. Це привід пишатися тим, що ти робиш «велику справу» та «досягаєш успіху». Це важливий аспект для молоді. Це своєрідний «іспит на зрілість»²¹³.

---

²¹³ Brief projektu “Wakacje z wojskiem”. URL: https://www.cmielow.pl/asp/pliki/Aktualnosci_2025/20250522_brief_projektu_wakacje_z_wojskiem_12_05_25.pdf

Керівництво Збройних сил значно розширило програму, пропонуючи молодим добровольцям у віці 18 – 35 років, тобто повнолітнім, провести свої канікули на військових зборах. Проект літньої служби орієнтований, перш за все, на випускників середньої школи та студентів, а також тих, хто шукає роботу. Тривалість однієї сесії 27 днів за навчання впродовж якої кожен отримує близько 6000 злотих (1500 \$) – зарплату солдата, а також «дуже цінний запис у вашому майбутньому резюме. Солдатів цінують і поважають, а добровільна військова служба є доказом наполегливості, високої обізнаності та дисципліни»²¹⁴. Служба в цьому випадку може бути альтернативою звичайній сезонній роботі. У відозві бачимо рекомендацію комплектувати групи за певним віком і уникати змішування поколінь, з особливою увагою ставитися до тих, хто виявляє зацікавлення.

Програма «Канікули з армією» охоплює 70 локацій по всій країні, що дає можливість обрати відповідну військову частину – за місцем розташування, часом проходження, видом служби. Можна випробувати себе, серед іншого, як солдата сухопутних військ – піхотинця, а також моряка, десантника, танкіста, ракетника тощо. Військові вербувальники мають підібрати відповідну модель служби для кожного. Запроваджено максимально просту реєстрацію через електронну систему чи дзвінок на «гарячу» лінію.

Кожне заняття включає стрільбу, виживання в польових умовах, рукопашний бій, військову тактику, навчання на військовій техніці тощо. Це також означає отримання унікального професійного та життєвого досвіду. Крім того, кожен доброволець після такого навчання має можливість долучитися до Збройних сил Республіки Польща на триваліший період – як солдат активного резерву, територіальної оборони, професійний військовий чи курсант військової академії. Впродовж першого набору проекту «Канікули з армією», що тривав з 10 червня по 14 вересня 2024 р. базову підготовку пройшло 11 тис. добровольців (понад 8 тис. чоловіків та майже 2500 жінок). У 2025 р. оголошено другий набір на військові навчання на канікулах.

---

²¹⁴ Brief projektu...

ВИСНОВКИ

Досвід Республіки Польща у сфері впровадження військової освіти у шкільну систему засвідчує поступову, але послідовну трансформацію підходів до підготовки молоді в умовах зростання безпекових загроз. Від відмови від обов'язкової військової підготовки у 1990-х рр. до створення сучасних інституціоналізованих програм держава пройшла шлях експериментального пошуку, апробації різних моделей та їх подальшої стандартизації.

Ключовим досягненням польської моделі стало поєднання освітнього та оборонного компонентів через тісну взаємодію Міністерства освіти та Міністерства національної оборони. Це дозволило забезпечити методичну уніфікацію навчальних програм, підвищити якість практичної підготовки та інтегрувати шкільну освіту у ширшу систему формування кадрового резерву збройних сил. Важливу роль відіграло також нормативно-правове закріплення військових класів у системі освіти, що забезпечило їх сталість та контрольованість.

Аналіз розвитку програм – від парамілітарних класів до «Підрозділів військової підготовки» та ініціативи «Освіта з армією» – демонструє зростання ролі практичної складової, орієнтацію на формування конкретних навичок поведінки у кризових ситуаціях та розширення цільової аудиторії. Додаткові добровільні програми («Тренуйся з армією», «Канікули з армією») підсилюють цей ефект, створюючи багаторівневу систему підготовки громадян різного віку.

Для України цей досвід є особливо актуальним. Його адаптація може сприяти формуванню цілісної моделі національно-патріотичного та військово-безпекового виховання, що поєднує шкільну освіту з практичною підготовкою та участю військових інституцій. Водночас важливо враховувати необхідність стандартизації програм, належного ресурсного забезпечення та координації між державними структурами.

Отже, польська модель військової освіти демонструє ефективність комплексного підходу до підготовки суспільства до сучасних викликів безпеки та може слугувати орієнтиром для розробки відповідних стратегій в Україні.

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано трансформацію військової освіти у шкільній системі Республіки Польща в умовах зростання сучасних безпекових викликів. Актуальність дослідження зумовлена відновленням мілітарних загроз у Європі, що пов'язано з агресивною політикою Російської Федерації, зокрема після 2007 р., а також необхідністю формування ефективних механізмів підготовки громадян до дій у кризових та воєнних ситуаціях.

Розглянуто еволюцію підходів до військової підготовки молоді в Польщі: від скасування обов'язкової військової підготовки у 1990-х рр. до впровадження сучасних інституціоналізованих моделей, інтегрованих у систему загальної середньої освіти. Особливу увагу приділено розвитку уніформованих (парамілітарних) класів, їх стандартизації у межах програми «Сертифіковані військові уніформовані класи» та подальшій трансформації у «Підрозділи військової підготовки», які стали складовою національної освітньої системи.

Проаналізовано зміст і структуру навчальних програм, зокрема співвідношення теоретичної та практичної підготовки, роль військових інституцій у навчальному процесі, а також механізми координації між Міністерством освіти та Міністерством національної оборони Польщі. Висвітлено новітні ініціативи, зокрема програму «Освіта з армією», спрямовану на формування базових навичок поведінки у надзвичайних ситуаціях серед широкого кола учнів.

Окремо розглянуто додаткові форми добровільної військової підготовки населення («Тренуйся з армією», «Тренуйся як солдат», «Канікули з армією»), що доповнюють шкільну освіту та сприяють розширенню кадрового резерву збройних сил і підвищенню стійкості суспільства.

Зроблено висновок про ефективність польської моделі як комплексної системи військово-безпекової освіти, що поєднує формальну освіту з практичною підготовкою та державною політикою у сфері оборони. Обґрунтовано доцільність адаптації окремих елементів цього досвіду в Україні з урахуванням сучасних умов війни та необхідності зміцнення обороноздатності держави.

ABSTRACT

The article analyzes the transformation of military education within the school system of the Republic of Poland in the context of contem-

porary security challenges. The relevance of the study determined by the resurgence of military threats in Europe, primarily linked to the aggressive policy of the Russian Federation since 2007, as well as the growing need to develop effective mechanisms for preparing citizens to respond to crisis and wartime situations.

The study examines the evolution of approaches to youth military training in Poland, from the abolition of compulsory military education in the 1990s to the introduction of modern institutionalized models integrated into the general secondary education system. Particular attention is paid to the development of uniformed (paramilitary) classes, their standardization within the “Certified Military Uniformed Classes” program, and their subsequent transformation into “Military Preparation Units,” which have become an integral part of the national education system.

The article analyzes the content and structure of educational programs, including the balance between theoretical and practical training, the role of military institutions in the educational process, and the mechanisms of coordination between the Ministry of Education and the Ministry of National Defence of Poland. Recent initiatives are also highlighted, particularly the “Education with the Army” program, aimed at developing basic skills for behavior in emergency situations among a wide range of students.

In addition, the study considers supplementary forms of voluntary military training (“Train with the Army,” “Train as a Soldier,” “Holidays with the Army”), which complement formal education, contribute to expanding the reserve personnel of the armed forces, and enhance societal resilience.

The article concludes that the Polish model represents an effective comprehensive system of military and security education that combines formal schooling, practical training, and state defense policy. The feasibility of adapting selected elements of this experience in Ukraine is substantiated, taking into account the current conditions of war and the need to strengthen national defense capacity.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волков В. Національно-патріотичне виховання: сучасний зарубіжний досвід для України. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2020. Вип. 28. С. 31–35. DOI: <https://doi.org/10.30970/2307-1664.2020.28.4>

2. Журба К. Зарубіжний досвід підготовки школярів до захисту своєї країни. *Нова педагогічна думка*. 2022. Вип. 3 (111). С. 107–111. DOI: 10.37026/2520-6427-2022-111-3-107-111
3. Журба К., Канишевська Л. Оборонна освіта та допризовна підготовка молоді в країнах НАТО (досвід Польщі). *Наука і техніка*. 2025. Вип. 6 (47). С. 528–537. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-6\(47\)-528-537](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-6(47)-528-537)
4. Пахотіна Т. Патріотичне виховання в Республіці Польща: нормативні засади. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2021. № 3 (107). С. 510–519. DOI 10.24139/2312-5993/2021.03/510-519
5. Юзич Ю. Військове виховання юнацтва у країнах НАТО. А що в Україні? *Реанімаційний Пакет Реформ*. 2021. URL: <https://rpr.org.ua/news/viys-kove-vykhovannia-iunatstva-u-krainakh-nato-a-shcho-v-ukraini/> (дата звернення: 16.07.2025).
6. Brief projektu „Wakacje z wojskiem”. URL: https://www.cmielow.pl/asp/pliki/Aktualnosci_2025/20250522_brief_projektu_wakacje_z_wojskiem_12_05_25.pdf
7. Certyfikowane Wojskowe Klasy Mundurowe. URL: <https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/pilotazowy-program-dla-klas-mundurowych>
8. Falkowski Z. Zarys problematyki edukacji obronnej młodzieży w latach 1946–1990. *Klasy mundurowe. Od teorii do dobrych praktyk*. Warszawa: Akademia Obrony Narodowej, 2016. S. 64–65.
9. Glińska P. Klasy wojskowe po nowemu. *Polska Zbrojna*. 2019. URL: <https://polska-zbrojna.pl/home/articleshow/29081>
10. Glińska P. Uczniowie z certyfikatami. 2020. URL: <https://pzevo.azurewebsites.net/home/articleshow/31088?t=Uczniowie-z-certyfikatami#:~:text=Pilota%C5%BCowy%20program%20%E2%80%9ECertyfikowane%20Wojskowe%20Klasy%20Mundurowe%E2%80%9D%20resort,uczniowie%20realizuj%C4%85%2C%20licz%C4%85cy%20185%20godzin%2C%20program%20edukacji>
11. Komunikat Ministra Edukacji z dnia 17 kwietnia 2024 r. o ustanowieniu przedsięwzięcia pod nazwą “Edukacja z wojskiem”. URL: <https://www.gov.pl/web/edukacja/edukacja-z-wojskiem>
12. Konarski L., Koter M., Loranty K., Mazurek M., Skrabacz, A., Urych I. (2016). Koncepcja programowo-organizacyjna włączenia klas wojskowych szkół ponadgimnazjalnych do procesu szkolenia rezerw

osobowych Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej. *Klasy mundurowe. Od teorii do dobrych praktyk*. Warszawa: Akademia Obrony Narodowej. S. 127–140.

13. Mika M. Program nauczania dla szkół ponadgimnazjalnych przedmiotu «Edukacja wojskowa», Warszawa, 2017.

14. Raszewski P. Legia mocno terytorialna. *“Polska Zbrojna”*. 2017. N 6. S. 26–28.

15. Regulamin projektu/kampanii “Trenuj z wojskiem 6”. URL: https://wcrzeszow.wp.mil.pl/u/documents/regulamin_uczestnictwa_tzw6.pdf

16. Śliwerski B., Klonowska I. Edukacja paramilitarna jako potencjał kadr dla służb mundurowych. Lodz: Lodz University Press, 2025. 104 s. DOI: <https://doi.org/10.18778/8331-717-5>

17. Smyrgała D. Odpowiedź Podsekretarz Stanu w Ministerstwie Obrony Narodowej na interpelację nr 14161 w sprawie pilotażowego programu MON dla klas mundurowych, Warszawa, 4.01.2018. URL: <http://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=1621C30A>

18. Strategia Rozwoju Systemu Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej–2022. Warszawa, 2013. 80 s. URL: <https://www.prawo.pl/akty/m-p-2013-377,17989738.html>

19. Trenuj z wojskiem. URL: <https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/szkolenia-wojskowe-dla-kazdego-w-projekcie-trenuj-z-wojskiem-5>

20. Urych I., Mocarski A. Edukacja wojskowa młodzieży. Na gruncie teorii i doświadczeń. Akademia Sztuki Wojennej, 2023. 296 s.

21. Wojskowe Centrum Rekrutacji. URL: <https://wcrwarszawa-praga.wp.mil.pl/pozostae-2017-01-16-v/projekty-mon/klasy-wojskowe/#:~:text=Co%20dalej%20z%20Certyfikowanymi%20Wojskowymi,Mundurowe%2C%20kt%C3%B3re%20stopniowo%20b%C4%99d%C4%85%20wygaszane>.

22. Zaczek-Zaczyński K. M. Przystosowanie wojskowe i obronne młodzieży polskiej. *Wiedza Obronna*. 2000. N 2. S. 109–118.

23. Zakrzewski W., Furdyna M. Udział studentów ochotników w realizacji programu „Legia Akademicka” wyrazem patriotycznych postaw młodzieży. *Studia Administracji i Bezpieczeństwa*. 2020. N 8. S. 63–72.

Інформація про автора:

Лазурко Лідія Миколаївна,
доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії
України та правознавства Дрогобицького державного педагогіч-
ного університету імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24,
Дрогобич, Україна, 82100

Information about the author:

Lazurko Lidiia Mykolaivna,
PhD hab. (History), Professor,
Professor at the Department of Ukrainian History and Law
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University,
24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, 82100

РОЗДІЛ 5
УКРАЇНСЬКО-КАНАДСЬКА СПІВПРАЦЯ У РОЗВИТКУ
ВІЙСЬКОВОЇ ОСВИТИ

UKRAINIAN-CANADIAN COOPERATION ON THE
DEVELOPMENT OF MILITARY EDUCATION

Stetsyk Yu. O.

INTRODUCTION

The development of military education has always been a key element in ensuring the defence capability of the state. In the context of contemporary security challenges, particularly aggression from the Russian Federation, improving the effectiveness of military training and modernising educational standards have become priority tasks for the Armed Forces of Ukraine. These tasks cannot be accomplished without integrating international experience and close cooperation with partners who have significant practical and methodological potential. One such partner is Canada,

Ukrainian-Canadian cooperation in the military sphere is multifaceted and covers both educational programmes and practical training for military specialists. This area has become particularly important since 2014, when geopolitical events forced Ukraine to review its approaches to military training and accelerate the process of bringing its standards into line with NATO requirements. As a member of the North Atlantic Alliance and a country with a developed military education system, Canada is an important source of knowledge, methodologies and practical tools for reforming the Ukrainian system of training military specialists (Canadian Defence Academy, 2019).

The purpose of this section is to provide a historical and analytical study of Ukrainian-Canadian cooperation in the field of military education, its transformation from initial contacts to current programmes, as well as an assessment of the impact of this cooperation on improving the level of training and Ukraine's integration into NATO standards. Particular attention is paid to the period after 2014, when a number of educational and training programmes were implemented with the participation of Canadian specialists and experts.

To achieve this goal, the study used a set of scientific analysis methods: historical and comparative analysis, which allowed tracking

the dynamics and changes in military education in Ukraine under the influence of Canadian initiatives; content analysis of programmes and projects implemented after 2014, including training courses, training for officers and sergeants, and methodological recommendations; documentary analysis covering official documents of the Ministry of Defence of Ukraine, Canadian reports and materials from international organisations.

The scientific novelty of the study lies in the systematisation of information on Ukrainian-Canadian cooperation in military education, which was previously considered only in fragmentary publications. We offer a comprehensive assessment of the effectiveness of specific programmes and their impact on the reform of the educational system of the Armed Forces of Ukraine, and outline the prospects for the development of bilateral cooperation.

The practical significance of the work lies in the possibility of using its results in planning new training programmes, improving the qualifications of instructors and modernising the training and material base of military institutions in Ukraine. The role of international cooperation as a tool for improving the effectiveness of military education and integrating Ukraine into the collective security system is emphasised separately.

The structure of the section provides a sequential presentation of material: from historical aspects and initial contacts to contemporary programmes after 2014, analysis of their impact on the training system, and prospects for further development. This approach provides a comprehensive understanding of the processes taking place in the field of military education in Ukraine and demonstrates the practical benefits of Canadian experience for reforming the national military training system.

1. Historical overview of Ukrainian-Canadian cooperation

The history of cooperation between Ukraine and Canada in the field of military education dates back to the early 1990s, when Ukraine gained independence and faced the need to create its own military training system. This process required not only internal reforms, but also the involvement of international expertise, as most Soviet training methods were outdated and did not meet the requirements of the new security environment.

Canada, as a country with a developed military education system and a member of the North Atlantic Alliance, was one of Ukraine's first international partners in this area. The cooperation was based on two key components: the exchange of experience in training and methodology, and the provision of practical support in the training of instructors and personnel for educational institutions in Ukraine²¹⁵.

The first initiatives focused on developing the officer corps and reforming training programmes at higher military educational institutions. Between 1994 and 2000, Canadian experts participated in the development of courses for Ukrainian officers at the National Defence Academy of Ukraine, where the emphasis was on tactical training, military unit management, and the integration of elements of civil-military cooperation²¹⁶.

A particularly important step was the launch of joint programmes to modernise the training base, including computer simulators and methodological manuals for personnel training. Between 2002 and 2005, Canada provided Ukraine with training materials and advice on the implementation of NATO standards in military education, which laid the foundation for further integration into European military training systems²¹⁷.

An important area of cooperation was the participation of Canadian experts in the development of training courses for sergeants. These initiatives not only improved the quality of training for privates and sergeants, but also ensured the transfer of modern unit management methods that met international standards. By 2010, the number of Ukrainian military personnel who had completed courses with Canadian instructors exceeded 2,500²¹⁸.

The Ukraine–Canada Defence Education Partnership programme was particularly important, providing for regular exchanges of officers and joint scientific conferences on military education. This project helped create a professional environment where Ukrainian and

---

²¹⁵ Canadian Defence Academy. *Ukraine–Canada Defence Education Partnership*. Kingston: CDA, 2010. S. 24.

²¹⁶ Бублий В. *Воєнна освіта в Україні: історія і сучасність: монографія*. К.: Наукова думка, 2018. С. 32.

²¹⁷ Canadian Defence Academy. *Defence Studies Programme*. Kingston: CDA, 2005. S. 10.

²¹⁸ Міністерство оборони України. *Звіт про міжнародне військове співробітництво*. К., 2011. С. 7.

Canadian teachers could share their experiences with teaching methods adapted to modern NATO standards²¹⁹.

A characteristic feature of cooperation during that period was the combination of academic and practical components: field training and tactical exercises were conducted alongside educational courses, allowing Ukrainian officers to directly apply the knowledge they had acquired. Such comprehensive programmes increased the effectiveness of reforms in military education and contributed to the formation of a systematic approach to personnel training.

By early 2014, Ukrainian-Canadian cooperation in military education had a structured and systematic foundation, which included training officers and sergeants using Canadian methods; exchanging experience between teachers and educational institutions in both countries; developing and implementing joint training programmes and materials; and the gradual alignment of Ukraine's military education system with NATO standards²²⁰.

This historical context allows us to assess that Ukrainian-Canadian cooperation was not only a formal partnership, but also a practical tool for modernising the educational system of the Armed Forces of Ukraine, which later proved to be critically important in the period after 2014, when military education reforms became particularly relevant.

Since 2014, due to Russian aggression and the threat to Ukraine's sovereignty, Ukrainian-Canadian military cooperation has intensified significantly, taking on a new qualitative character. While the period before 2014 was characterised by initial steps in the field of personnel training and experience exchange, the next stage, after the start of the war, became systematic, large-scale and multi-vector. It included not only one-off training events, but also strategic programmes and projects that significantly influenced the development of military education and training in Ukraine²²¹.

---

²¹⁹ Canadian Defence Academy. *Ukraine–Canada Defence Education Partnership*. Kingston: CDA, 2010. S. 12.

²²⁰ PM of Canada. *Standing together with Ukraine: through victory and beyond*. Ottawa, 2024. <https://www.pm.gc.ca/en/news/backgrounders/2024/07/11/standing-together-ukraine-through-victory-and-beyond>

²²¹ Canada. Department of National Defence. *International military cooperation and capacity building in Ukraine*. Ottawa, 2025.

One of the most important elements of Ukrainian-Canadian cooperation was Operation UNIFIER, a military training mission of the Canadian Armed Forces, which was initiated in 2015 at the request of the Ukrainian government in response to the annexation of Crimea and the conflict in Donbas. This initiative involved the transfer of Canadian expertise directly to the Ukrainian military, particularly in the areas of instructor training, tactical skills, medical training and leadership.

Operation UNIFIER has become the largest military training programme involving Canada, focused on improving the professional skills of Ukrainian military personnel. During this mission, the Canadian Armed Forces trained more than 47,000 Ukrainian military personnel, including basic, specialised and instructor training covering tactical medicine, engineering, leadership and other areas.

The main areas of focus for Operation UNIFIER included: basic and tactical training for sergeants and junior command personnel; Command and staff training aimed at developing leadership and organisational skills; engineering and sapper training, including the detection and disposal of explosive devices; medical training, including tactical medical assistance on the battlefield; training of instructors who then independently conduct training for Ukrainian contingents²²².

This comprehensive approach made it possible not only to transfer practical skills, but also to develop a new type of military education focused on modern combat conditions and NATO training principles. Over time, Operation UNIFIER expanded its activities, adapting to the new needs of the Ukrainian army, particularly after Russia's full-scale invasion in 2022. Canadian instructors reviewed the programme components, introduced new courses and strengthened components that directly affect the survivability of military personnel in challenging combat conditions.

<https://www.canada.ca/en/department-national-defence/campaigns/canadian-military-support-to-ukraine.html>

²²² Canada. Department of National Defence. *Operation UNIFIER – Canadian Armed Forces’ military training, professionalization, and capacity-building mission in support of Ukraine*. Ottawa, 2015–2026. <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/services/operations/military-operations/current-operations/operation-unifier.html>

In particular, advanced medical training has been introduced, which includes tactical medical care to maximise chances of survival on the battlefield and rapid response to injuries. The emphasis has shifted to leadership skills and command, which has become critically important in the context of decentralised combat and a high level of autonomy among units. The programmes have been adapted to real-life scenarios of modern military conflict, enabling Ukrainian military personnel not only to apply theoretical knowledge, but also to quickly put it into practice²²³.

It is important to note that Operation UNIFIER was not a purely unilateral initiative, as Canadian instructors actively interacted with their Ukrainian colleagues, exchanging experience and case studies of combat application of the knowledge gained, which contributed to a steady improvement in the level of training.

Alongside Operation UNIFIER, Canada participated in a number of other projects related to the training and education of Ukrainian military personnel: training programmes for technical specialities, including engineering training in the field of sapper work, infrastructure construction and work with explosive devices. Canadian military instructors also contributed to the training of maintenance and logistics specialists, which is key to ensuring the smooth operation of modern military equipment. Specialised training was also provided for artillery and aviation units, including the creation of English language courses for effective interaction in international coalitions²²⁴.

It should be noted that Canada's activities in military education in Ukraine after 2014 are not limited to the security forces. They are closely linked to a broader support package that includes institutional and political initiatives aimed at strengthening the country's overall defence capabilities. This is confirmed by Canada's policy of continuing military assistance and training projects, including five-year programmes to support aviation, technical and logistical training.

---

²²³ Canadian Defence Academy. *Canadian support to Ukrainian military education: current programs and future directions*. Kingston: CDA, 2022. <https://www.cda-acd.forces.gc.ca/ukraine-programs>

²²⁴ Canada. Department of National Defence. *Operation UNIFIER – Canadian Armed Forces' military training, professionalization, and capacity-building mission in support of Ukraine*. Ottawa, 2015–2026. <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/services/operations/military-operations/current-operations/operation-unifier.html>

The results of Ukrainian-Canadian cooperation since 2014 have both quantitative and qualitative indicators that reflect not only the volume of training, but also changes in the structure of education and training of military personnel. The number of trained military personnel has increased significantly, with more than 47,000 Ukrainians having completed Canadian training programmes by 2025. Significant emphasis was placed on enhanced medical and engineering training, which increases the chances of survival on the battlefield and the effectiveness of technical support. Particular attention was focused on training instructors who continue to pass on their knowledge within the Ukrainian Armed Forces, which contributes to the sustainability and self-sufficiency of Ukrainian military education beyond specific courses²²⁵.

2. The impact of Ukrainian-Canadian cooperation on military education in Ukraine

Ukrainian-Canadian cooperation in military education after 2014 has been one of the key factors in modernising the training system of the Armed Forces of Ukraine. Its effectiveness is evident in three interrelated aspects: structural reforms of educational institutions, improving the professional level of military specialists, and institutional strengthening of training methods.

One of the main consequences of Canadian support was the renewal of the structure of military educational institutions. Based on the recommendations of Canadian experts, new approaches to the organisation of the educational process were introduced: the division of training courses into basic, specialised and instructor courses; integration of a modular training system that combines theoretical knowledge with practical exercises; creation of training centres for sergeants and junior officers specialising in tactical, engineering and medical training²²⁶.

---

²²⁵ Canada. Department of National Defence. *International military cooperation and capacity building in Ukraine*. Ottawa, 2025. <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/campaigns/canadian-military-support-to-ukraine.html>

²²⁶ Міністерство оборони України. *Звіт про стан і перспективи розвитку військової освіти в Україні*. К., 2023. С. 22.

These changes have made it possible to improve the effectiveness of personnel training, reducing the time needed for new military personnel to adapt to modern combat conditions and increasing the readiness of units to perform their tasks.

Canadian programmes, in particular Operation UNIFIER, contributed to raising the professional level of military specialists and had a direct impact on the training of competent military instructors. Thanks to Canadian mentors, it was possible to improve the level of training of sergeants and junior officers; promote the rapid dissemination of new tactical and methodological knowledge among units; and develop military skills in leadership, command and control of units in the complex conditions of modern conflict²²⁷. It is particularly important that the Canadian training courses combined theoretical knowledge with practical simulations, which allowed Ukrainian military personnel to effectively adapt the skills they had acquired to real combat situations.

In addition to direct training of military personnel, Canadian assistance included the development of methodological materials and training standards, which became the basis for the modernisation of training programmes. Among the key changes in Ukrainian military education influenced by Canadian training programmes, we can note: the introduction of modern methods of assessing knowledge and practical skills; standardisation of training in accordance with NATO requirements; and the development of recommendations and manuals for instructors, which ensures a consistent process of knowledge transfer at all levels of military education²²⁸.

These steps contributed to the creation of a self-sufficient military education system capable of maintaining a high level of training regardless of the direct involvement of foreign partners. At the same time, the Canadian experience became a catalyst for reforms in educational institutions such as the National Academy of Land Forces and the National University of Defence of Ukraine.

---

²²⁷ Canadian Defence Academy. *Canadian support to Ukrainian military education: current programs and future directions*. Kingston: CDA, 2022. <https://www.cda-acd.forces.gc.ca/ukraine-programs>

²²⁸ Бублій В. *Воєнна освіта в Україні: історія і сучасність: монографія*. К.: Наукова думка, 2018. С. 38.

The assessment of the effectiveness of Ukrainian-Canadian cooperation in the field of military education development is based on quantitative and qualitative indicators: the number of Ukrainian military personnel trained (more than 47,000 people completed courses between 2015 and 2025); the quality of instructor training (a significant proportion of instructors have completed a full cycle of Canadian training, enabling them to conduct training at the national level without the constant involvement of foreign specialists)²²⁹.

Among the institutional changes, the modernisation of educational programmes and teaching methods has been particularly noteworthy, bringing the Ukrainian military education system closer to NATO standards. Indeed, trained Ukrainian military personnel demonstrate a high level of combat readiness and effectiveness in conducting complex military operations.

The systematisation of results shows that cooperation with Canada has not only influenced the direct training of personnel, but has also contributed to the formation of a new educational culture, where the main criteria for success are competence, the ability to make quick decisions and the integration of international experience into educational programmes.

3. Current status and prospects for the development of Ukrainian-Canadian cooperation in the field of military education

Today, Ukrainian-Canadian cooperation in the field of military education has reached the stage of systematic and comprehensive interaction, covering a wide range of educational, training and methodological initiatives. Since 2014 and the intensification of the Operation UNIFIER educational programme, Canadian partners have not only provided direct training, but also contributed to the institutional modernisation of educational institutions, the standardisation of programmes and the integration of the Ukrainian training system with NATO requirements²³⁰.

---

²²⁹ Canada. Department of National Defence. *International military cooperation and capacity building in Ukraine*. Ottawa, 2025. <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/campaigns/canadian-military-support-to-ukraine.html>

²³⁰ Canadian Defence Academy. *Canadian support to Ukrainian military education: current programs and future directions*. Kingston: CDA, 2022.

As of 2025 – 2026, Ukrainian-Canadian cooperation in the field of military education development consists of the following areas: training and retraining of instructors who conduct training courses for sergeants, junior officers and officers at the National Academy of Land Forces and the National University of Defence of Ukraine. The programmes include both basic and specialised courses adapted to real combat scenarios²³¹.

The next area focuses on the implementation of modern management and tactical training methods, involving the use of digital simulators, interactive trainers and modular courses. This allows military personnel to practise their skills in commanding units in complex combat conditions.

Considerable attention is paid to improving the level of medical and engineering training, which meets modern NATO standards and ensures the operational capability of Ukrainian units²³². Training and methodological centres are also being established, where Canadian experts advise Ukrainian teachers and assist in the development of their own methodological manuals, which will contribute to the long-term self-sufficiency of the military education system. The current state of cooperation is characterised by the deep integration of Canadian experience into all key areas of Ukraine's military education system, which has significantly improved its quality and compliance with international standards.

The prospects for Ukrainian-Canadian cooperation in the field of military education are determined both by the internal needs of the Armed Forces of Ukraine and by global security challenges. The main areas of development include the expansion of training programmes for military instructors. It is planned to increase the number of courses for training instructors, which will create a 'train the trainer' system and ensure a sustainable process of knowledge transfer within the national system. This includes the introduction of innovative teaching

---

²³¹ Canada. Department of National Defence. *Operation UNIFIER – Canadian Armed Forces' military training, professionalization, and capacity-building mission in support of Ukraine*. Ottawa, 2015–2026. <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/services/operations/military-operations/current-operations/operation-unifier.html>

²³² Міністерство оборони України. *Звіт про стан і перспективи розвитку військової освіти в Україні*. К., 2023. С. 28.

methods in military education that take into account Canada's experience in peacekeeping missions and crisis operations.

We see the integration of NATO standards into curricula as a second promising area for further educational cooperation. One of the main goals is to bring Ukrainian military education fully into line with NATO standards. There are plans to systematically update training programmes and adapt the assessment and certification of military personnel, which will ensure compatibility with allied forces and increase the effectiveness of Ukraine's participation in international operations.

Accordingly, it is envisaged that specialised training for military personnel in the field of educational training will be expanded. Modern educational programmes should include training for specialists in cybersecurity, drone technology, engineering and medical support. Canadian educational methods allow for the creation of modular courses that can be quickly adapted to changes in technology and combat tactics.

Digitalisation and simulation training are of considerable importance for the modernisation of military education. The introduction of digital training platforms and simulators will enable Ukrainian military personnel to practise their tactical skills in safe conditions, increasing the effectiveness of training without significant expenditure on field training.

Accordingly, the long-term Ukrainian-Canadian institutional partnership in the field of military education allows us to speak of promising expectations that cooperation will turn into a sustainable educational platform that provides regular exchange of experience, joint scientific research and development of methodological standards. This will create the conditions for Ukraine's integration into the collective security system and effective participation in international training and operational projects.

Despite significant achievements, there are certain issues that need to be addressed in order to maximise the impact of Ukrainian-Canadian cooperation in the field of military education: a limited number of highly qualified instructors capable of transferring knowledge at the national level; the need to modernise the material and technical base of Ukrainian educational institutions for the full application of Canadian

methodologies; adaptation of programmes to the specifics of combat operations in the current conditions in Ukraine²³³.

Overcoming these challenges requires systematic planning, continuous updating of training programmes and coordination with Canadian partners, which will enable the sustainable development of the military education system in Ukraine.

CONCLUSIONS

Analysis of Ukrainian-Canadian cooperation in the field of military education shows that it is strategically important for the modernisation of the Armed Forces of Ukraine and the integration of their training system with NATO standards. The period under review, beginning with initial contacts in the 1990s, was characterised by a gradual increase in cooperation, exchange of experience and implementation of Canadian military education methods. A particular turning point came after 2014, when the intensification of Operation UNIFIER and other Canadian programmes gave a significant impetus to the reform of the Ukrainian military training system.

The initial stages of cooperation between Ukraine and Canada focused on the exchange of methodologies and the training of officers and non-commissioned officers. By 2014, the basic areas of cooperation had been established, including the modernisation of training programmes, the development of methodological materials, and the partial integration of NATO standards. This period laid the foundation for further reforms, ensuring institutional readiness for active international partnership.

After 2014, Ukrainian-Canadian cooperation became systematic and large-scale. Operation UNIFIER became the largest initiative, providing comprehensive training to more than 47,000 Ukrainian military personnel, including basic, specialised and instructor courses. In addition to practical training, Canadian instructors contributed to the development of institutional standards, instructor training and the modernisation of training programmes.

---

²³³ Canada. Department of National Defence. *International military cooperation and capacity building in Ukraine*. Ottawa, 2025. <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/campaigns/canadian-military-support-to-ukraine.html>

Cooperation with Canada has led to significant changes in the structure of military educational institutions in Ukraine, the introduction of modular courses and the integration of digital simulators. The training of sergeants and junior officers has been strengthened, contributing to the combat readiness of units. At the same time, methodological guidelines and standards developed with Canadian support enable the creation of a self-sufficient training system for the long term.

Today, Ukrainian-Canadian cooperation covers all major areas of military education: personnel training, instructor development, adaptation of training programmes to NATO standards, digitisation of the training process, and specialised training in the medical, engineering, and technical fields. Prospects for development include expanding instructor training programmes, fully integrating NATO standards, adapting training courses to modern technologies, and developing long-term institutional partnerships.

The findings of the study indicate the high effectiveness of Ukrainian-Canadian cooperation. It has ensured not only a quantitative increase in the number of trained military personnel, but also an improvement in the quality of training, the formation of instructors and the sustainable integration of international standards. At the same time, for the further development of the system, it is necessary to resolve the issues of modernising the material and technical base and expanding the number of highly qualified instructors.

Ukrainian-Canadian cooperation in military education is a key factor in reforming the Armed Forces of Ukraine. It ensures the modernisation of the training system, improves combat readiness and integrates Ukraine into international defence standards. The sustainable development of this cooperation will contribute to the formation of a professional, trained and self-sufficient army capable of effectively countering modern threats and participating in collective security structures.

ABSTRACT

This chapter is devoted to Ukrainian-Canadian cooperation in the field of military education. It examines the historical background of cooperation since the early 1990s and analyses key Canadian initiatives, programmes and projects that have influenced the development of the Ukrainian Armed Forces' training system.

Particular attention is paid to the period after 2014, when large-scale reforms took place in the context of Russian aggression. The Operation UNIFIER programme and other Canadian projects that provided comprehensive training for officers, sergeants and instructors, as well as the introduction of modern management techniques, tactical and specialised training, are considered. The results of the cooperation, its impact on the structure of military educational institutions, the improvement of the professional level of military specialists, and the integration of the Ukrainian education system into NATO standards are analysed. The conclusions outline the prospects for the development of the partnership, including digitalisation, the expansion of instructor programmes, and the integration of new specialisations, which ensures the sustainable development of Ukrainian military education.

АНОТАЦІЯ

Цей розділ присвячено українсько-канадській співпраці у сфері військової освіти. У ньому розглядається історичний контекст співпраці з початку 1990-х років та аналізуються ключові канадські ініціативи, програми та проекти, що вплинули на розвиток системи підготовки Збройних Сил України. Особлива увага приділяється періоду після 2014 року, коли в умовах російської агресії відбулися масштабні реформи. Розглянуто програму операції UNIFIER та інші канадські проекти, що забезпечували комплексну підготовку офіцерів, сержантів та інструкторів, а також впровадження сучасних методів управління, тактичної та спеціалізованої підготовки. Проаналізовано результати співпраці, її вплив на структуру військових навчальних закладів, підвищення професійного рівня військових спеціалістів та інтеграцію української системи освіти до стандартів НАТО. У висновках окреслено перспективи розвитку партнерства, включаючи цифровізацію, розширення інструкторських програм та інтеграцію нових спеціалізацій, що забезпечує сталий розвиток української військової освіти.

BIBLIOGRAPHY

1. Бублий В. *Воєнна освіта в Україні: історія і сучасність: монографія*. К.: Наукова думка, 2018.

2. Міністерство оборони України. *Звіт про міжнародне військове співробітництво*. К., 2011.
3. Міністерство оборони України. *Звіт про стан і перспективи розвитку військової освіти в Україні*. К., 2023.
4. Canadian Defence Academy. *Defence Studies Programme*. Kingston : CDA, 2005.
5. Canadian Defence Academy. *Ukraine–Canada Defence Education Partnership*. Kingston: CDA, 2010.
6. Canadian Defence Academy. *Canadian support to Ukrainian military education: current programs and future directions*. Kingston: CDA, 2022. <https://www.cda-acd.forces.gc.ca/ukraine-programs>
7. Canada. Department of National Defence. *Operation UNIFIER – Canadian Armed Forces’ military training, professionalization, and capacity-building mission in support of Ukraine*. Ottawa, 2015–2026. <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/services/operations/military-operations/current-operations/operation-unifier.html>
8. Canada. Department of National Defence. *International military cooperation and capacity building in Ukraine*. Ottawa, 2025. <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/campaigns/canadian-military-support-to-ukraine.html>
9. PM of Canada. *Standing together with Ukraine: through victory and beyond*. Ottawa, 2024. <https://www.pm.gc.ca/en/news/backgrounders/2024/07/11/standing-together-ukraine-through-victory-and-beyond>

**Table 1. Chronology of Ukrainian-Canadian cooperation
in the field of military education**

№	Years	Event	Area of activity	Result
1	1994 – 2000	First Canadian courses for officers	Tactical training, unit management	Initial stage of experience exchange and introduction to Canadian methods ²³⁴
2	2002– 2005	Provision of training materials and methodologies	Implementation of NATO standards	Modernisation of training programmes at military academies ²³⁵
3	2005– 2010	Programme Ukraine–Canada Defence Education Partnership	Officer exchanges, scientific conferences	Creating a professional environment for sharing methodologies ²³⁶
4	2011– 2013	Training of sergeant personnel	Sergeant training	Development of tactical and leadership skills among sergeants ²³⁷
5	2014– 2025	Operation UNIFIER and other programmes	Comprehensive training, instructor courses, medical and engineering training	Large-scale assistance after the start of Russian aggression, formation of a core group of instructors ²³⁸

²³⁴ Бублий В. *Воєнна освіта в Україні: історія і сучасність: монографія*. К.: Наукова думка, 2018. С.35.

²³⁵ Міністерство оборони України. *Звіт про міжнародне військове співробітництво*. К., 2011. С.14.

²³⁶ Canadian Defence Academy. *Ukraine–Canada Defence Education Partnership*. Kingston: CDA, 2010. S. 21.

²³⁷ Canadian Defence Academy. *Ukraine–Canada Defence Education Partnership*. Kingston: CDA, 2010. S. 22.

²³⁸ Canada. Department of National Defence. *Operation UNIFIER – Canadian Armed Forces’ military training, professionalization, and capacity-building mission in support of Ukraine*. Ottawa, 2015–2026. <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/services/operations/military-operations/current-operations/operation-unifier.html>

Table 2. Main Canadian programmes and their outcomes for the development of military education in Ukraine (2015–2025)

№	Programme	Period	Contents	Indicator	Impact
1	Operation UNIFIER	2015–2026	Training of officers, sergeants and instructors; tactical, medical and engineering training	more than 47,000 military personnel	Formation of an instructor core, improvement of combat readiness ²³⁹
2	Training of instructors	2016–2025	Training Ukrainian instructors for further teaching	over 2,500 instructors	Ensuring the sustainability of staff training ²⁴⁰
3	Digital and simulation training	2018–2025	Use of trainers and simulators for practical training	more than 1,000 cadets per year	Improving training effectiveness and adaptation to combat conditions ²⁴¹
4	Specialised courses (medical, engineering, logistics)	2019–2025	Training specialists for modern operations	more than 5,000 military personnel	Development of specialised skills in accordance with NATO standards ²⁴²

²³⁹ Canada. Department of National Defence. *Operation UNIFIER – Canadian Armed Forces’ military training, professionalization, and capacity-building mission in support of Ukraine*. Ottawa, 2015–2026. <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/services/operations/military-operations/current-operations/operation-unifier.html>

²⁴⁰ Canadian Defence Academy. *Canadian support to Ukrainian military education: current programs and future directions*. Kingston: CDA, 2022. <https://www.cda-acd.forces.gc.ca/ukraine-programs>

²⁴¹ Міністерство оборони України. *Звіт про стан і перспективи розвитку військової освіти в Україні*. К., 2023. С.15.

²⁴² Canada. Department of National Defence. *International military cooperation and capacity building in Ukraine*. Ottawa, 2025. <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/campaigns/canadian-military-support-to-ukraine.html>

Table 3. Promising areas for Ukrainian-Canadian cooperation on the development of military education in Ukraine

№	Area	Description	Expected effect	Level of integration into NATO
1	Expansion of instructor training	Increase in the number of courses for instructors	Sustainable knowledge transfer process	High ²⁴³
2	Integration of NATO standards	Adaptation of training programmes, certification of military personnel	Compatibility with allied forces	Maximum ²⁴⁴
3	Digitalisation and simulation training	Use of digital platforms and simulators	Improving training effectiveness	High ²⁴⁵
4	Specialised training	Cybersecurity, drones, engineering and medical training	Improvement of technical competencies	Medium–high ²⁴⁶
5	Long-term institutional partnership	Regular exchange of experience, scientific research	Institutional capacity building	High ²⁴⁷ [Canadian Defence Academy, 2022]

²⁴³ Canadian Defence Academy. *Canadian support to Ukrainian military education: current programs and future directions*. Kingston: CDA, 2022. <https://www.cda-acd.forces.gc.ca/ukraine-programs>

²⁴⁴ PM of Canada. *Standing together with Ukraine: through victory and beyond*. Ottawa, 2024. <https://www.pm.gc.ca/en/news/backgrounders/2024/07/11/standing-together-ukraine-through-victory-and-beyond>

²⁴⁵ Міністерство оборони України. *Звіт про стан і перспективи розвитку військової освіти в Україні*. К., 2023. С.16.

²⁴⁶ Canada. Department of National Defence. *International military cooperation and capacity building in Ukraine*. Ottawa, 2025. <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/campaigns/canadian-military-support-to-ukraine.html>

²⁴⁷ Canadian Defence Academy. *Canadian support to Ukrainian military education: current programs and future directions*. Kingston: CDA, 2022. <https://www.cda-acd.forces.gc.ca/ukraine-programs>

Information about the author:

Stetsyk Y. O.,

PhD hab. (History), Professor,
Professor at the Department of Ukrainian History and Law
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University,
24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, 82100

Стецик Ю. О.,

доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії
України та правознавства Дрогобицького державного педагогіч-
ного університету імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, Дро-
гобич, Україна, 82100

РОЗДІЛ 6
ДИСКУСІЇ НА СТОРІНКАХ ГАЗЕТИ «DIE ZEIT» ЩОДО
ЗАПРОВАДЖЕННЯ ОBOB'ЯЗКОВОЇ ПОЧАТКОВОЇ ВІЙ-
СЬКОВОЇ ПІДГОТОВКИ ДЛЯ НІМЕЦЬКОЇ ШКІЛЬНОЇ
МОЛОДІ

DISCUSSIONS IN THE PAGES OF THE NEWSPAPER «DIE
ZEIT» ON THE INTRODUCTION OF COMPULSORY INITIAL
BASIC MILITARY TRAINING FOR
GERMAN SCHOOL YOUTH

Stetsyk Yu. O.

INTRODUCTION

The issue of defense capability and military training for young people in modern Europe has taken on particular significance amid growing security challenges, the transformation of the international order, and a reevaluation of approaches to national defense. Following the start of the Russian invasion of Ukraine, many European countries have intensified discussions on strengthening their defense capabilities, particularly through the involvement of young people in various forms of basic military training. In this context, the issue of introducing mandatory basic military training for school-age youth has once again come to the fore in Germany as one of the tools for building societal defense readiness.

The German press, particularly the authoritative publication «Die Zeit», serves as an important platform for public and political debate on this issue. The pages of this newspaper feature diverse viewpoints from politicians, experts, educators, and public figures, reflecting a broad spectrum of opinions on the appropriateness and potential consequences of introducing military training for schoolchildren. An analysis of these publications allows us to trace how public narratives are formed, the arguments of the initiative's supporters and opponents, and how the media influence public opinion and the political agenda.

The relevance of this study also stems from the need to examine the role of media discourse in shaping the security policies of modern states. An analysis of the discussions in «Die Zeit» reveals the key arguments, ideological approaches, and public sentiments surrounding

the issue of military training for young people, and helps to understand the interplay between the media, politics, and the education system.

Furthermore, research on this topic is important for a broader comparative analysis of approaches to military-patriotic education of youth in European countries. For Ukraine, which is facing prolonged armed aggression and is actively reforming its national security and education systems, studying the German media discourse on military training for schoolchildren may have additional academic and practical value. Thus, an analysis of discussions in the German press allows not only for a deeper understanding of internal social processes in Germany but also for identifying broader trends in the development of security policy in contemporary Europe.

In current political debates on security in the Federal Republic of Germany, the role of young people in the national defense system is a topic of active discussion. This issue gained particular attention following Russia's full-scale invasion of Ukraine in February 2022, which significantly impacted the strategic positions of leading European countries and spurred discussions on defense policy reforms. In German public and political discourse, the focus is not only on armaments and the modernization of the armed forces, but also on how to foster public support and understanding of these processes among citizens themselves, particularly among young people.

As one of Germany's most influential publications, the newspaper «Die Zeit» plays a key role in shaping and reflecting public opinion on complex socio-political issues. Its coverage regularly features in-depth analyses, interviews with experts, and open discussions that encompass a wide range of viewpoints. This is precisely why «Die Zeit» serves as a representative corpus for studying how the media in Germany covers the issue of the possible reinstatement of military training for young people and its potential inclusion in school education.

The aim of this chapter is to analyze the arguments of proponents and opponents of mandatory basic military training for schoolchildren as presented in «Die Zeit»; to identify key thematic narratives; and to examine how these relate to Germany's overall political logic regarding security and civic education.

In this study, the issue is examined through the lens of three main areas: the historical and political context of the debate; the arguments of those in favor of military training for young people; and critical perspectives that highlight the ethical and educational risks.

The analysis is based on a qualitative content analysis of publications from «Die Zeit» covering the period 2022–2025, including articles, editorials, interviews, and opinion pieces. This approach allows us to identify not only obvious positions but also the underlying ideological narratives that form the basis of contemporary media debates on war, security, and civic responsibility.

1. Historical and political background of the discussion

The issue of military training for young people in Germany has a complex historical background that has taken shape over several centuries of the development of German statehood, political culture, and the educational system. Current discussions regarding the possibility of introducing basic military training for schoolchildren cannot be understood without taking into account the historical traditions of the military organization of society, as well as the experience of the militarization and demilitarization of the state in the 20th century.

In the 19th century, Prussian military reforms—implemented following Prussia’s defeat in the wars against Napoleon—played a significant role in shaping German military culture. These reforms led to the establishment of a system of universal military service, which became the foundation of the state’s military organization. The army was viewed not only as an instrument of defense but also as an important mechanism for shaping civic consciousness.

As German historian G. Munkler notes, in the 19th century, military service became one of the key institutions for the socialization of citizens: «The army in Prussia was not merely a military structure, but a school of citizenship where discipline, responsibility, and loyalty to the state were instilled»²⁴⁸.

Following the establishment of the German Empire in 1871, the system of universal military service became one of the fundamental elements of state policy. Military service was viewed as the duty of every citizen, and education served to prepare young people to fulfill this duty. The experience of the militarization of youth during the National Socialist regime is of particular significance for contemporary discussions. In the 1930s, the state actively utilized the educational

---

²⁴⁸ Münkler, H. *Der Wandel des Krieges*. Berlin: Rowohlt, 2018. S. 54.

system and youth organizations to shape a generation ready for military service and to support the regime's ideology.

The «Hitler Youth» played a central role in this process, effectively serving to prepare young people for military service. As German historian N. Frei notes: «The Hitler Youth became one of the key instruments of political and military mobilization of the younger generation in Germany»²⁴⁹.

During this period, military training was integrated into the education system, leading to the widespread militarization of young people. It was this historical experience that largely shaped German society's postwar attitude toward any form of military training for children and adolescents.

The relationship between education, civic responsibility, and national defense has deep historical roots in Germany. After World War II, German society underwent a long process of rethinking its role in the global security system, which shaped a unique political culture focused on pacifism, responsibility, and control over the military sphere.

Following the end of World War II, the Allies implemented a sweeping policy of demilitarizing Germany. Military structures were dismantled, and society underwent a profound transformation of its political culture. In 1949, a new state was established—the Federal Republic of Germany. The formation of a new security system took place amid the Cold War and the need to integrate the country into Western defense structures. In 1955, Germany joined NATO and established its own armed forces – the Bundeswehr. At the same time, the state's new military policy was fundamentally different from previous historical models. One of the key principles was the concept of «Staatsbürger in Uniform» (citizen in uniform). It envisaged the integration of military service into a democratic system of values. Former German Defense Minister Thomas de Maizière emphasized: «A Bundeswehr soldier is first and foremost a citizen of a democratic state who acts in accordance with the Constitution and the values of a free society»²⁵⁰.

---

²⁴⁹ Frei, N. 1945 und wir. München: Beck, 2015, S. 112.

²⁵⁰ De Maizière, T. Regierung und Streitkräfte in der Demokratie. Berlin: Springer, 2017. S. 23.

This concept became the foundation of the modern German model of civil-military relations. In 1955, the creation of the Bundeswehr became an important symbol of a new beginning for the Federal Republic of Germany within NATO. At the same time, this did not mean a return to traditional military culture; on the contrary, defense had a clearly defined character—limited sovereignty, parliamentary control, and a strict separation between civilian and military life²⁵¹.

In 1956, universal military service (Wehrpflicht) was introduced for young men aged 18 to 45, and it remained a key component of West Germany's defense policy throughout the Cold War. Military service served not only as a source of manpower but also, to a certain extent, functioned as a sociocultural institution that forged new bonds between the state and the citizen²⁵².

However, with the end of the Cold War and the changing international landscape, the relevance of the traditional model of military service increasingly became a subject of debate. Arguments against compulsory service focused on issues of effectiveness, social justice, and adaptation to new forms of hybrid warfare, which required highly skilled military personnel²⁵³.

This debate reached its climax in 2011, when the German government decided to suspend compulsory military service²⁵⁴. Official documents and government statements emphasized that modern security challenges, particularly operations outside national territory, require a professional army rather than universal service for all citizens. This approach reflected changes in the nature of military service, but it also raised new questions about how the state could ensure public understanding and support for its defense policy in the future.

However, within a few years it became clear that the new model had certain problems, particularly regarding personnel recruitment. A series of articles in the newspaper «Die Zeit» noted that the

---

²⁵¹ Schmidt, H. Verantwortung Deutschlands in Europa. München: C.H. Beck, 2017. S. 32.

²⁵² Bundesministerium der Verteidigung. Weißbuch zur Sicherheitspolitik und zur Zukunft der Bundeswehr. Berlin, 2016. S. 18–19.

²⁵³ Bald, D. Die Bundeswehr: Eine kritische Geschichte 1955–2020. München: Beck, 2020. S. 145–147.

²⁵⁴ Hacke, C. Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland. Berlin: Ullstein, 2018. S. 220.

Bundeswehr was facing a personnel shortage and needed new approaches to building up its reserves²⁵⁵.

Despite the suspension of universal conscription, the idea of some form of civic or national defense duty for young people has not disappeared from the political agenda. In the 2020s, the issue of reinstating or reforming military service periodically arose in parliamentary debates and expert circles, but it only gained significant momentum after 2022.

In his speech to the Bundestag on February 27, 2022, Chancellor Olaf Scholz stated: «Wir erleben eine Zeitenwende. Das bedeutet: Die Welt danach ist nicht mehr dieselbe wie die Welt davor.»²⁵⁶. This statement effectively marked the beginning of a new era in German security policy. As part of this strategy, a special fund of 100 billion euros was established to modernize the Bundeswehr.

Against the backdrop of new security challenges, discussions regarding the role of young people in the defense system have intensified once again in Germany. In 2024, German President Frank-Walter Steinmeier stated: «Wir müssen neu darüber nachdenken, wie junge Menschen Verantwortung für die Sicherheit unseres Landes übernehmen können»²⁵⁷. This statement sparked a new political debate regarding the possible reinstatement of compulsory military service or the introduction of alternative forms of service.

The outbreak of full-scale war in Ukraine has significantly altered the landscape of political discourse in Europe. For Germany, which traditionally refrained from playing an active military role in the 20th century, this has been a serious test. The newspaper «Die Zeit» has become an important platform for discussing these issues. In their articles, journalists and experts analyze various aspects of defense policy. For example, Alan Posener notes in an article on military-political education in schools: «Wer über Sicherheitspolitik mitreden will, muss

---

²⁵⁵ Hitzler, E. Rein in die gute Stube. *Die Zeit*. 2025. Nr. 15. S. 9.

²⁵⁶ Scholz, O. (2022, February 27). Policy statement by Federal Chancellor Olaf Scholz to the German Bundestag on the current situation. Federal Government of Germany. <https://www.bundesregierung.de/breg-en/service/policy-statement-by-olaf-scholz-chancellor-of-the-federal-republic-of-germany-and-member-of-the-german-bundestag-27-february-2022-in-berlin-2008378>

²⁵⁷ Steinmeier, F.-W. Reden zur Sicherheitspolitik. Berlin, 2024. S. 22.

verstehen, wie Armeen funktionieren»²⁵⁸. Other authors emphasize the need to foster a broader understanding of security issues among young people.

Numerous articles in «Die Zeit» mark a shift in the tone of the discourse: from purely technocratic debates on defense spending to broader societal discussions about civic responsibility and the role of young people in the security agenda.

As Rudzio notes in the article: «... Die Wehrpflichtdebatte kehrt zurück, aber in einer neuen Form – nicht als starre Pflicht für alle, sondern als Teil eines erweiterten Konzepts nationaler Verantwortung...»²⁵⁹. It is emphasized here that the debate over the reinstatement of universal military service has a fundamentally different focus than past practices. Instead of a one-dimensional mandatory service, the discussion now centers on how civil society can play a more active role in security processes without compromising democratic freedoms.

Another article in «Die Zeit» highlights the link between education and democratic participation: «... Bildung und Sicherheit gehören zusammen – aber nicht im Sinne militärischer Indoktrination, sondern im Verständnis von Verantwortung für das Gemeinwesen ...»²⁶⁰. This statement emphasizes that, in media discourse, the issue of defense is not limited to military equipment or service, but extends to the question of fostering active citizenship.

In contemporary German political discourse, the question of the role of young people in the national security system is becoming increasingly relevant. This is due both to changes in the international security environment and to internal transformations within German society.

Following the suspension of universal conscription in 2011, Germany adopted a professional army model that relies heavily on voluntary recruitment. However, over the past decade, it has become clear that this model has certain limitations, particularly those related

---

²⁵⁸ Posener, A. Für Wehrkunde im Schulunterricht. *Die Zeit*. 2022. Nr. 23. S. 3.

²⁵⁹ Rudzio, W. Die Wehrpflichtdebatte kehrt zurück. *Die Zeit*. 2023. Nr. 18. S. 5.

²⁶⁰ Müller, T. Bildung und Sicherheit gehören zusammen. *Die Zeit*. 2024. Nr. 7. S. 13.

to a shortage of recruits and the Bundeswehr's growing personnel needs.

As German security policy researcher K. Masala notes, the modern German army faces new challenges: «Die Bundeswehr befindet sich in einer Situation struktureller Überforderung, weil ihre Aufgaben wachsen, während ihre personellen Ressourcen begrenzt bleiben»²⁶¹. In this context, the political community is increasingly raising the issue of the need to build a larger pool of qualified citizens.

One of the central themes of the current political debate in Germany is the possibility of reinstating compulsory military service or establishing new forms of mandatory public service. German President Frank-Walter Steinmeier has repeatedly emphasized the importance of a public discussion on this issue. In 2023, he stated: «Ein verpflichtendes Gesellschaftsjahr könnte helfen, den Zusammenhalt unserer Gesellschaft zu stärken»²⁶².

This proposal provides for the possibility of young people undertaking various forms of service – military, social, or civilian. At the same time, a significant number of politicians and public figures have expressed skepticism about reinstating compulsory military service. Critics point out that modern German society differs significantly from what it was during the Cold War and requires new approaches to ensuring defense capabilities.

One of the key aspects of current discussions is the role of the education system in shaping what is known as a «culture of security» (Sicherheitskultur). In this context, the possibility of integrating elements of security and defense education into the school curriculum is being considered. Proponents of this approach emphasize that today's students should have a basic understanding of the principles of international security, the functioning of the armed forces, and the state's role in ensuring defense. In an article published in the newspaper «Die Zeit», journalist A. Posener notes: «Wer in einer Demokratie über Krieg und Frieden mitentscheiden soll, muss zumindest verstehen, wie militärische Strukturen funktionieren»²⁶³.

---

²⁶¹ Masala, C. *Weltunordnung*. München: Beck, 2022. S. 77.

²⁶² Steinmeier, F.-W. *Reden zur Sicherheitspolitik*. Berlin, 2023. S.32.

²⁶³ Posener, A. Für Wehrkunde im Schulunterricht. *Die Zeit*. 2022. Nr. 23. S. 3.

Thus, the focus is not so much on military training in the traditional sense as on fostering a broader understanding of security processes.

At the same time, there is significant criticism within German society of the idea of introducing military training in schools. Many education experts emphasize the need to preserve the civilian nature of the education system. As educator S. Reinhardt notes: «Die Schule darf kein Ort militärischer Rekrutierung werden, sondern muss ein Raum demokratischer Bildung bleiben»²⁶⁴. This stance reflects a deeply ingrained desire within German society to avoid any form of militarization of education.

The media play a significant role in shaping public attitudes toward the issue of military training for young people. The German press actively covers discussions regarding defense policy and the role of the military in society. The weekly newspaper «Die Zeit» occupies a special place in this process, traditionally serving as a platform for intellectual and political debate. An analysis of the publication's articles reveals several main discursive positions: a security-political position (emphasizing the need to strengthen defense capabilities and build a reserve of trained citizens); a civic-educational position (stressing the importance of security education without direct military training); the critical-pacifist position (opposes any form of militarization of education). For example, E. Hitzler's article notes that the problem of personnel shortages in the Bundeswehr requires new solutions²⁶⁵. At the same time, other authors point out young people's skepticism toward military service²⁶⁶.

Discussions regarding military training for young people are taking place not only in Germany but also in many other European countries. Since 2014, a number of countries have revised their approaches to military service. For example, Sweden and Lithuania have reinstated compulsory military service, while France has introduced the Service national universel program. As researcher P. Krüger notes: «Die sicherheitspolitischen Entwicklungen in Europa führen dazu, dass viele

---

²⁶⁴ Reinhardt, S. Demokratie lernen. *Die Zeit*. 2022. Nr. 11. S. 14.

²⁶⁵ Hitzler, E. Rein in die gute Stube. *Die Zeit*. 2025. Nr. 15. S. 9.

²⁶⁶ Bittner, L., & Otto, J. Ich möchte nicht für dieses Land sterben. *Die Zeit*. 2025. Nr. 52. S. 12.

Staaten ihre Modelle der militärischen Nachwuchsgewinnung neu überdenken»²⁶⁷.

In this context, Germany is also being forced to rethink its defense policy. Let us therefore examine the arguments of both supporters and opponents of reinstating basic military training for German schoolchildren.

2. Arguments in favor of basic military training for German schoolchildren in the media discourse of «Die Zeit»

In the media discourse presented in the pages of «Die Zeit», a powerful narrative is gradually taking shape that links the modernization of Germany's security system to the need to rethink traditional approaches to the role of young people in society. Following the abolition of universal military service in 2011 and the onset of large-scale Russian aggression against Ukraine in 2022, the attention of a significant portion of the German political intelligentsia has once again turned to the question of how to reconcile the state's defense capabilities with active citizenship²⁶⁸.

One of the key arguments put forward by proponents of introducing at least some elements of basic military training for high school students is the need to ensure that the public provides informed support for defense policy. In this context, «Die Zeit» has published numerous articles highlighting the lack of knowledge about security among young people: «Viele junge Deutsche wissen mehr über globale Popkultur als über die Struktur und Aufgaben ihrer eigenen Streitkräfte»²⁶⁹. This message is repeated in several articles, indicating that a general consensus is emerging regarding the need for better civic and security education.

Supporters of this idea emphasize that today's challenges – from cybersecurity to hybrid threats – require not only professional military personnel but also a society capable of understanding the nature of these processes. «Die Zeit» puts it clearly: «Es geht nicht primär um

---

²⁶⁷ Krüger, P. Wehrpflicht in Europa. *Die Zeit*. 2025. Nr. 12. S. 8.

²⁶⁸ Weber, F. Nach der Zeitenwende: Sicherheitspolitik im Umbruch. *Die Zeit*. 2023. Nr. 15. S. 10.

²⁶⁹ Albrecht, M. Über Sicherheit sprechen. *Die Zeit*. 2022. Nr. 42. S. 8.

Soldaten, sondern um Bürgerinnen und Bürger, die die Sicherheitspolitik verstehen und mittragen»²⁷⁰. The emphasis here is not on militarization, but on creating the conditions for an informed civic choice.

A series of articles in «Die Zeit» suggests that incorporating elements of basic military training into school curricula could help lay the educational foundation for a culture of defense. Here, «military training» is understood more broadly than just teaching combat skills: it refers to a basic orientation in the structure of national security, the mechanisms of international cooperation, and the principles of democratic control over the military²⁷¹.

Indeed, one of the authors notes: «Die Schule ist kein Kasernenhof, aber sie sollte Orte haben, wo über Verteidigung gesprochen wird, ohne Waffen, aber mit klarem Verständnis»²⁷². This wording reflects the view that education should promote understanding rather than serve as a tool for propaganda. It emphasizes that subjects with elements of defense-related content can be integrated into the humanities, particularly in courses on history, sociology, or civic education.

This line of reasoning also addresses the issue of civic duty, which extends far beyond traditional military service. Among proponents of this view, a concept known as the «mandatory civic year» (Pflichtjahr) has emerged, which would include both military and civilian forms of service: «Ein Pflichtjahr bedeutet nicht Uniformen für alle, sondern Engagement für die Gesellschaft in unterschiedlichen Formen»²⁷³. This underscores the desire to integrate the defense and social aspects of civilian life, going beyond the traditional model of military service.

Another important argument in favor of basic military training is that it strengthens the younger generation's sense of confidence and responsibility in a complex global environment. An article in «Die Zeit» notes that contemporary challenges—including threats of destabilization, climate change, and cyberattacks – create situations in which young people need to understand basic defense mechanisms²⁷⁴.

---

²⁷⁰ Schmidt, P. Sicherheitspolitik verstehen. *Die Zeit*. 2023. Nr. 3, S. 12.

²⁷¹ Becker, A. Bildung und Sicherheit. *Die Zeit*. 2023, Nr. 8. S. 7.

²⁷² Fuchs, T. Schule und Staat. *Die Zeit*. 2024. Nr. 5. S. 15.

²⁷³ Krüger, H. Pflichtjahr für alle? *Die Zeit*. 2023. Nr. 21. S. 4.

²⁷⁴ Lange, S. Kompetenzen in einer unsicheren Welt. *Die Zeit*. 2024. Nr. 2. S. 9.

To support this view, we can cite statements found in the pages of the journal: «Kompetenz in Sicherheitsfragen bedeutet Selbstbewusstsein und Verantwortungsbewusstsein»²⁷⁵.

This position is often linked to a broader approach to competency-based education, where the emphasis is not on learning procedures or tactics, but on understanding the context, risks, and consequences.

A series of articles in «Die Zeit» highlights that the Bundeswehr's entirely voluntary recruitment model faces challenges in attracting young people to military service, although it remains numerically competitive. Here, proponents of basic training argue that early exposure to the concepts of defense can lay the groundwork for a later voluntary choice of a military career, which will ultimately help resolve personnel issues²⁷⁶. As evidence, we can cite the following statement «Je früher man mit Fragen der Sicherheit konfrontiert wird, desto eher entscheidet man sich bewusst für den Dienst»²⁷⁷. However, such arguments do not rule out voluntarism; rather, they aim to broaden the informational and motivational landscape surrounding military service.

Supporters of military training often use a comparative approach in their arguments. Articles in «Die Zeit» cite examples from Finland, Sweden, and Norway, where various forms of youth training and service have long been part of the national security culture. In these countries, a high level of trust in state institutions and an understanding of the army's role are shaped to a large extent by educational and social practices²⁷⁸.

This reinforces the argument that systematically involving young people in discussions about security and defense can help foster more enduring social attitudes, which in the long run strengthens social cohesion and trust in government institutions.

3.Criticism of basic military training for schoolchildren in «Die Zeit»

Although discussions about basic military training for students have garnered some support, a significant portion of the media discourse in

---

²⁷⁵ Hoffmann, J. Verantwortung und Jugend. *Die Zeit*. 2022., Nr. 30. S. 11.

²⁷⁶ Müller, C. Jugend und Bundeswehr. *Die Zeit*. 2023. Nr. 27. S. 6.

²⁷⁷ Schmidt, P. Wahlfreiheit und Vorbereitung. *Die Zeit*. 2023. Nr. 33. S. 14.

²⁷⁸ Neumann, B. Europäische Beispiele. *Die Zeit*. 2024. Nr. 12. S. 13.

«Die Zeit» expresses serious doubts and criticism of this initiative. The criticism is based on several key principles: historical memory, ethical and pedagogical considerations, doubts about practical effectiveness, and the risks of militarizing the educational environment.

One of the main arguments put forward by critics is the historical specificity of German society, which makes any return to mandatory forms of military training particularly sensitive. As the authors of «Die Zeit» emphasize, the memory of the National Socialist dictatorship and the mass military conflicts of the 20th century continues to shape the political identity of today's citizens²⁷⁹. In this regard, we can quote the following statement: «In Deutschland muss jede Form von militärischer Erziehung sorgfältig abgewogen werden, um historische Fehlentwicklungen nicht zu wiederholen»²⁸⁰. This statement clearly demonstrates that even short courses or informational sessions in schools can be perceived as a risk of symbolically reviving the militaristic practices of the past. Critics also point to the educational risks. Incorporating military themes into school curricula could lead to the romanticization of war and oversimplified views of conflict among students. «Die Zeit» repeatedly emphasizes that schools must remain spaces for democratic education and the development of critical thinking: «Schulen sollen kritisches Denken fördern, nicht militärische Disziplin verordnen»²⁸¹.

Educational organizations in Germany have also expressed doubts about the appropriateness of including military elements in educational programs for minors, noting that this could upset the balance between the curriculum and students' social and emotional development.

Some experts quoted in «Die Zeit» argue that short-term basic military training courses are unlikely to solve the Bundeswehr's personnel problems. They emphasize that young people's motivation to serve is largely determined by socioeconomic factors and career prospects, rather than merely by basic knowledge about the military²⁸². In particular, the statement notes: «Selbst die besten Schulprogramme

---

²⁷⁹ Bendiek, A. *Sicherheitspolitik Deutschlands im Wandel*. Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik, 2023. S. 48–50.

²⁸⁰ Hoffmann, K. Historische Verantwortung und militärische Erziehung. *Die Zeit* 2023. Nr. 31. S. 7.

²⁸¹ Albrecht, M. *Schule und kritisches Denken*. *Die Zeit*. 2022. Nr. 44. S. 11.

²⁸² Bald, D. *Die Bundeswehr: Eine kritische Geschichte 1955–2020*. München: Beck, 2020. S. 312–315.

werden nicht automatisch mehr Rekruten für die Bundeswehr bringen»²⁸³. This points to the need for a comprehensive approach to the issue of army recruitment, one that includes social incentives, career opportunities, and volunteer programs.

Critics point out that even the partial involvement of the military in the school system can create an atmosphere of militarization that runs counter to the humanistic tradition of German education. Articles in «Die Zeit» cite examples from federal states where agreements already exist between schools and the Bundeswehr to conduct informational events: «Solche Aktivitäten laufen Gefahr, subtil politische und militärische Loyalität zu fördern»²⁸⁴. This aspect highlights the need for clear regulations and oversight to prevent covert propaganda.

Another important argument concerns the psychological impact on students. The authors of «Die Zeit» emphasize that exposure to weapons, military rituals, or even basic military concepts can foster a simplified or romanticized view of war among young people, which runs counter to the principles of critical thinking and humanism²⁸⁵. In this regard, we can cite an expert's opinion: «Frühes Militärwissen kann zu einer Verklärung von Gewalt führen, die wir in der Schule vermeiden müssen»²⁸⁶.

In response to the criticism, «Die Zeit» proposes alternative ways to prepare young people for today's security challenges, including: expanding courses in civic education, international relations, and media literacy; programs in civil protection and volunteerism; and incorporating simulation games, project-based assignments, and security debates without the involvement of military instructors²⁸⁷. Such alternatives help foster active citizenship and responsibility without the risk of militarizing the educational environment.

---

²⁸³ Müller, P. Rekrutierung und Motivation junger Menschen. *Die Zeit*. 2023. Nr. 28. S. 5.

²⁸⁴ Fuchs, T. *Militärische Präsenz in Schulen*. *Die Zeit*. 2024. Nr. 6. S. 14.

²⁸⁵ Lange, S. Psychologische Aspekte der Wehrvorbereitung. *Die Zeit*. 2024. Nr. 9. S. 10.

²⁸⁶ Hoffmann, J. Verklärung von Gewalt vermeiden. *Die Zeit*. 2023. Nr. 32. S. 9.

²⁸⁷ Neumann, B. Alternative Bildungswege in Sicherheitsfragen. *Die Zeit*. 2024. Nr. 11. S. 12.

CONCLUSIONS

An analysis of the discussions in «Die Zeit» regarding the introduction of basic military training for German schoolchildren shows that contemporary media discourse in Germany is characterized by highly polarized positions, yet at the same time by a desire to find a compromise between security challenges and humanistic principles of education.

On the one hand, proponents of basic military training argue that it is necessary to enhance defense awareness, foster civic responsibility, and strengthen the Bundeswehr's personnel capacity. Articles in «Die Zeit» reflect the view that early exposure to security and defense issues contributes to informed career choices, a critical understanding of the international situation, and greater social cohesion.

On the other hand, critics highlight the risks of militarizing the educational environment, the pedagogical and psychological dangers, as well as doubts about the practical effectiveness of such measures in building a professional talent pool. Articles in «Die Zeit» emphasize that schools should remain spaces for the development of critical thinking and democratic values, rather than arenas for the early teaching of military discipline.

One of the key findings is that the current debate is not simply a matter of weighing the pros and cons of military training. A significant portion of the literature seeks to strike a balance between historical memory, democratic principles, and current security challenges. In this context, a concept of security education is emerging that encompasses civil protection, international relations, crisis management, and the development of civic competencies, going beyond the teaching of combat skills.

The discussions in «Die Zeit» also demonstrate that society understands Europe's new geopolitical reality following 2022 and recognizes the need for mechanisms to strengthen the country's defense capabilities. At the same time, there remains a strong commitment to preserving the humanistic and democratic foundations of education, which defines the distinctive character of German media discourse.

Thus, the contemporary German media discourse in «Die Zeit» serves as a mirror of broader sociocultural transformations taking place in the spheres of security, education, and civic responsibility. The articles demonstrate the need for a comprehensive approach to youth

education: combining knowledge of security and defense with the development of critical thinking, humanistic values, and democratic consciousness.

Overall, an analysis of the media discourse in «Die Zeit» confirms that any initiatives regarding basic military training must be implemented in coordination with educational policy, civic education, and social programs, ensuring transparency, voluntariness, and respect for the historical context.

ABSTRACT

This section examines the multifaceted media discourse in the German newspaper «Die Zeit» regarding the possibility of introducing mandatory basic military training for schoolchildren in the Federal Republic of Germany. Following the abolition of universal military service in 2011 and amid new challenges to European security, the issue of reinstating various forms of defense training has garnered significant public attention. The pages of «Die Zeit» analyze the positions of supporters and opponents of such initiatives, arguments regarding the need for reforms in defense policy and civic education, as well as criticism of the potential risks of militarizing the educational sphere. The study examines the extent to which these discussions reflect broader trends in contemporary German political culture, combining pragmatic security considerations with historical memory and humanistic values. The study is based primarily on a content analysis of «Die Zeit» publications from 2022 to 2025, utilizing qualitative methods of text interpretation.

АНОТАЦІЯ

У цьому розділі розглядається багатогранний медіадискурс у німецькій газеті «Die Zeit» щодо можливості запровадження обов'язкової базової військової підготовки для школярів у Федеративній Республіці Німеччина. Після скасування загальної військової служби у 2011 році та на тлі нових викликів європейській безпеці питання відновлення різних форм оборонної підготовки привернуло значну увагу громадськості. На сторінках «Die Zeit» аналізуються позиції прихильників та противників таких ініціатив, аргументи щодо необхідності реформ в оборонній політиці та громадянській освіті, а також критика потенційних ризиків милітаризації освітньої сфери. У дослідженні розглядається, якою мі-

рою ці дискусії відображають ширші тенденції сучасної німецької політичної культури, поєднуючи прагматичні міркування безпеки з історичною пам'яттю та гуманістичними цінностями. Дослідження базується, перш за все, на контент-аналізі публікацій «Die Zeit» з 2022 по 2025 рік, використовуючи якісні методи інтерпретації тексту.

BIBLIOGRAPHY

1. Albrecht M. Über Sicherheit sprechen. *Die Zeit*. 2022. Nr. 42. S. 8.
2. Bald D. Die Bundeswehr: Eine kritische Geschichte 1955–2020. München: Beck, 2020. 420 s.
3. Bendiek A. Sicherheitspolitik Deutschlands im Wandel. Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik, 2023. 214 s.
4. Bittner J. Braucht Deutschland wieder eine Wehrpflicht? *Die Zeit*. 2022. Nr. 23. S. 6.
5. Bittner L., & Otto J. Ich möchte nicht für dieses Land sterben. *Die Zeit*. 2025. Nr. 52. S. 12.
6. Bundesministerium der Verteidigung. Weißbuch zur Sicherheitspolitik und zur Zukunft der Bundeswehr. Berlin, 2016. 144 s.
7. Bundeszentrale für politische Bildung. Sicherheitspolitik in Deutschland. Bonn, 2022.
8. Bundeswehr. Jugendoffiziere und politische Bildung. Berlin, 2022.
9. De Maizière T. Regierung und Streitkräfte in der Demokratie. Berlin: Springer, 2017.
10. Deutsche Welle. Debatte über Wehrpflicht und Pflichtjahr in Deutschland. URL: <https://www.dw.com>
11. Frei N. 1945 und wir. München: Beck, 2015.
12. Fuchs T. Schule und Staat. *Die Zeit*. 2024, Nr. 5, S. 15.
13. Hacke C. Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland. Berlin: Ullstein, 2018. 368 s.
14. Hitzler E. Rein in die gute Stube. *Die Zeit*. 2025. Nr. 15. S. 9.
15. Hoffmann J. Verklärung von Gewalt vermeiden. *Die Zeit*. 2023. Nr. 32. S. 9.
16. Kaim M. Die Zukunft der Bundeswehr. Berlin: SWP. 2022.
17. Krüger H. Ein Pflichtjahr für alle? *Die Zeit*. 2023. Nr. 21. S. 4.
18. Krüger P. Wehrpflicht in Europa. *Die Zeit*. 2025. Nr. 12. S. 8.

19. Lange S. Kompetenzen in Sicherheitsfragen. *Die Zeit*. 2024. Nr. 2. S. 9.
20. Longhurst K. *Germany and the Use of Force*. Manchester: Manchester University Press, 2017. 230 p.
21. Masala C. *Weltunordnung*. München: Beck, 2022.
22. Maull H. *Germany's Foreign Policy*. Oxford: Oxford University Press, 2018. 256 p.
23. Müller P. Sicherheitspolitik verstehen. *Die Zeit*. 2023. Nr. 3. S. 12.
24. Münkler H. *Die neuen Kriege*. Hamburg: Rowohlt, 2019. 256 s.
25. Neumann B. Alternative Bildungswege in Sicherheitsfragen. *Die Zeit*. 2024. Nr. 11. S. 12.
26. Paterson W. *The German Question Revisited*. London: Routledge, 2020. 280 p.
27. Posener A. Für Wehrkunde im Schulunterricht. *Die Zeit*. 2022. Nr. 23. S. 3.
28. Reinhardt S. Demokratie lernen. *Die Zeit*. 2022. Nr. 11. S. 14.
29. Risse T. *A Community of Europeans? Transnational Identities and Public Spheres*. Ithaca: Cornell University Press, 2019.
30. Rudzio W. Die Wehrpflichtdebatte kehrt zurück. *Die Zeit*. 2023. Nr. 18. S. 5.
31. Schmidt H. *Verantwortung Deutschlands in Europa*. München: C.H. Beck, 2017. 192 s.
32. Scholz O. (2022, February 27). Policy statement by Federal Chancellor Olaf Scholz to the German Bundestag on the current situation. Federal Government of Germany. <https://www.bundesregierung.de/breg-en/service/policy-statement-by-olaf-scholz-chancellor-of-the-federal-republic-of-germany-and-member-of-the-german-bundestag-27-february-2022-in-berlin-2008378>
33. Steinmeier F.-W. *Reden zur Sicherheitspolitik*. Berlin, 2023–2024.
34. Wagner W. *The Democratic Control of Military Power in Europe*. London: Routledge, 2018.
35. Woyke W. *Deutsche Außenpolitik im 21. Jahrhundert*. Wiesbaden: Springer VS, 2021. 305 s.

Information about the author:

Stetsyk Yu. O.,
PhD hab. (History), Professor,
Professor at the Department of Ukrainian History and Law
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University,
24 Ivan Franko Str., Drohobych, 82100 Ukraine

Стецик Ю. О.,
доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії
України та правознавства Дрогобицького державного педагогіч-
ного університету імені Івана Франка

РОЗДІЛ 7

ШВЕДСЬКА АСОЦІАЦІЯ ОБОРОННОЇ ПІДГОТОВКИ (FÖRSVARsutbildarna): ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД, УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Ільницький В. І.,
Галів М. Д.

ВСТУП

У сучасних умовах повномасштабної російсько-української війни проблема підготовки громадян до національної оборони набула для України стратегічного значення. Війна продемонструвала, що ефективна оборона держави залежить не лише від рівня підготовки Збройних Сил України, але й від здатності суспільства до самоорганізації, мобілізації та функціонування в умовах тривалих криз. Саме тому особливої актуальності набуває вивчення зарубіжного досвіду, передусім тих країн, які сформували дієві моделі залучення громадян до системи національної безпеки. Серед таких прикладів важливе місце посідає Швеція, де упродовж ХХ – початку ХХІ ст. сформувалася унікальна модель «тотальної оборони» (totalförsvar), що передбачає інтеграцію військових і цивільних компонентів оборони, а також активну участь громадянського суспільства у забезпеченні національної безпеки. Ключову роль у реалізації цієї моделі відіграє Шведська асоціація оборонної підготовки (Försvarsutbildarna), діяльність якої поєднує підготовку військового персоналу, розвиток цивільної оборони та формування оборонної культури населення.

Аналіз історичного розвитку та сучасної діяльності цієї організації показує, що вона є не лише освітньою структурою, але й важливим інструментом інтеграції громадян у систему національної безпеки. Шведська асоціація оборонної підготовки здійснює багаторівневу підготовку населення, охоплюючи різні вікові та соціальні групи, застосовує різноманітні форми навчання, а також забезпечує кадрове підсилення як військових, так і цивільних структур. Така модель дозволяє формувати стійке суспільство, здатне ефективно реагувати на сучасні безпекові виклики.

Для України цей досвід є особливо цінним, оскільки він демонструє можливості побудови комплексної системи підготовки громадян до національного спротиву на основі поєднання держа-

вної політики та громадянської ініціативи. Водночас механічне перенесення шведської моделі є неможливим через відмінності історичного розвитку, безпекового середовища та соціальних умов. Це зумовлює необхідність критичного осмислення шведського досвіду з урахуванням українських реалій.

Метою цього розділу є визначення можливостей адаптації досвіду Шведської асоціації оборонної підготовки для вдосконалення системи підготовки громадян України до національної оборони. Для досягнення цієї мети здійснюється аналіз ключових інституційних, організаційних та змістових характеристик діяльності зазначеної організації, а також формулюються практичні рекомендації щодо їх використання в українському контексті.

1. Історіографія та джерельна база дослідження

Дослідження діяльності Шведської асоціації оборонної підготовки (Svenska Försvarsutbildningsförbundet; скорочено – Försvarsutbildarna) у сучасній науковій літературі перебуває на перетині історії оборонної політики, громадянської мобілізації та неформальної освіти. Водночас специфіка цієї проблематики полягає у відносно обмеженій кількості суто академічних праць і домінуванні офіційних, аналітичних та інституційних джерел. Саме тому джерельна база дослідження має комплексний характер і включає нормативно-методичні матеріали державних органів, внутрішні документи організації та публікації довідково-історичного типу.

Ключовим узагальнюючим дослідженням є праця групи авторів (Карл Бйореман, Томмі Джепсон та ін.)²⁸⁸, яка висвітлює столітню історію організації. У ній простежено еволюцію Шведської асоціації оборонної підготовки від ранніх форм добровільної оборонної підготовки до сучасної структури, інтегрованої в систему «тотальної оборони» Швеції. Автор наголошує на поступовому розширенні функцій організації – від суто військової підготовки до ширшої діяльності у сфері підвищення готовності суспільства до кризових ситуацій. Праця має характер офіційно-історичного

---

²⁸⁸ Björeman C., Jeppsson T., etc. Försvarsutbildarna 100 år. Stockholm: Svenska Försvarsutbildningsförbundet, 2012. 189 s.

дослідження, проте містить важливий фактичний матеріал щодо інституційного розвитку, структури та напрямів діяльності організації.

Безумовно, першорядною складовою джерельної бази є матеріали шведських державних органів, насамперед Шведського агентства з питань цивільних надзвичайних ситуацій (*Myndigheten för samhällsskydd och beredskap – MSB*). У цих документах Шведська асоціація оборонної підготовки розглядається як складова ширшої системи добровільних оборонних організацій. Зокрема, наголошується, що такі організації забезпечують підготовку громадян до виконання конкретних функцій у системі цивільної та військової оборони²⁸⁹. У методичних матеріалах MSB підкреслюється значення добровільної участі громадян у забезпеченні національної безпеки. У документі «Як волонтери сприяють гарній підготовці» (*Så bidrar frivilliga till god beredskap*) зазначено, що добровільні організації відіграють важливу роль у підвищенні загальної готовності суспільства до криз і надзвичайних ситуацій²⁹⁰. Це дозволяє розглядати Шведську асоціацію оборонної підготовки не лише як освітню структуру, але як елемент інституційної архітектури національної безпеки. Інші матеріали MSB акцентують увагу на необхідності залучення громадян до діяльності добровільних оборонних організацій. Зокрема, наголошується: «*du behövs*» (ти потрібен), що відображає орієнтацію державної політики на широку соціальну мобілізацію²⁹¹. У цьому контексті Шведська асоціація оборонної підготовки виступає одним із ключових інструментів реалізації цієї політики.

---

²⁸⁹ Befattningar frivilliga försvarsorganisationer kan utbilda till. *Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB)*. URL: <https://www.msb.se/sv/amnesomraden/krisberedskap--civilt-forsvar/beredskap-for-aktorer/samverka-med-frivilliga--for-dig-som-ar-offentlig-aktor/befattningar-ffo/>

²⁹⁰ Så bidrar frivilliga till god beredskap: vägledning. *Karlstad: Myndigheten för samhällsskydd och beredskap*, 2024. URL: <https://rib.msb.se/filer/pdf/29873.pdf>

²⁹¹ Engagera dig i en frivillig försvarsorganisation – du behövs! *Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB)*. URL: <https://www.msb.se/sv/rad-till-privatpersoner/engagera-dig/engagera-dig-i-en-frivillig-forsvarsorganisation---du-behovs/>

Важливу групу джерел становлять матеріали самої організації, розміщені на її офіційному сайті. Вони дають змогу відтворити структуру, функції та напрями діяльності Шведської асоціації оборонної підготовки. Зокрема, у розділі «Om oss» підкреслюється, що організація здійснює підготовку як для добровільних оборонних структур, так і у співпраці зі Збройними силами Швеції²⁹². Це свідчить про її інтегрованість у державну систему оборони. Матеріали щодо навчальних програм демонструють різноманітність форм підготовки. Наприклад, зазначено, що організація пропонує курси для осіб, які беруть участь у діяльності добровільних оборонних організацій і взаємодіють із Збройними силами²⁹³. Окремий сегмент становлять ознайомчі курси («prova på kurser»), які виконують функцію первинного залучення громадян до оборонної діяльності²⁹⁴. Таким чином, ці джерела дозволяють реконструювати зміст і методи підготовки, хоча потребують критичного аналізу як офіційні матеріали інституції.

Важливе джерельне значення мають внутрішні звіти організації, які відображають реальний стан діяльності, масштаби підготовки та участь добровольців у різних програмах²⁹⁵. Такі докумен-

---

²⁹² Om oss. *Försvarsutbildarna*. URL: <https://www.forsvarsutbildarna.se/om-oss/>

²⁹³ Kurser för dig i frivillig försvarsorganisation och Försvarsmakten. *Försvarsutbildarna*. URL: <https://www.forsvarsutbildarna.se/utbildning/kurser-for-dig-i-frivillig-forsvarsorganisation-och-forsvarsmakten/>

²⁹⁴ Prova på kurser. *Försvarsutbildarna*. URL: <https://www.forsvarsutbildarna.se/utbildning/prova-pa-kurser/>

²⁹⁵ Verksamhetsberättelse med årsbokslut 2012. *Svenska Försvarsutbildningsförbundet*. Stockholm, 2013. URL: <https://www.cleardesign.se/forsvarsutbildarnas-arsredovisning-2012/Forsvarsutbildarnas-arsredovisning-2012.pdf> ; Verksamhetsberättelse med årsbokslut 2016. *Svenska Försvarsutbildningsförbundet*. Stockholm, 2017. URL: <https://www.cleardesign.se/forsvarsutbildarna-arsredovisning-2016/Forsvarsutbildarna-Arsredovisning-2016.pdf> ; Verksamhetsberättelse med årsbokslut 2018. *Svenska Försvarsutbildningsförbundet*. Stockholm, 2019. URL: <https://www.cleardesign.se/arsredovisningar/forsvarsutbildarna-arsredovisning-2018/forsvarsutbildarna-arsredovisning-2018.pdf> ; Årsredovisning 2019. *Svenska Försvarsutbildningsförbundet*. Stockholm, 2020. URL: <https://www.cleardesign.se/arsredovisningar/forsvarsutbildarna-arsredovisning-2019/> ;

ти дозволяють реконструювати сучасні практики функціонування організації, хоча й потребують критичного підходу через їхній інституційний характер.

Особливе місце у джерельній базі займають матеріали, що стосуються молодіжної діяльності Шведської асоціації оборонної підготовки. У відповідних розділах підкреслюється, що організація здійснює підготовку молоді через спеціалізовані курси та програми²⁹⁶. Ці програми орієнтовані на формування базових навичок безпеки, лідерства та командної роботи. Водночас важливо зазначити, що молодіжна діяльність Шведської асоціації оборонної підготовки є частиною ширшої системи добровільних оборонних організацій. Це підтверджується матеріалами платформи *Frivilligförsvaret*, де наголошується на можливості участі молоді в оборонній діяльності та підготовці²⁹⁷. Окремо підкреслюється значення залучення сім'ї до цього процесу, що відображає соціальний характер підготовки²⁹⁸. Зазначені матеріали вказують на те, що молодіжний компонент діяльності Шведської асоціації оборонної підготовки має не лише військовий, а й соціально-виховний характер, спрямований на формування громадянської відповідальності.

Отже, джерельна база дослідження діяльності Шведської асоціації оборонної підготовки є багатокомпонентною та включає:

Verksamhetsberättelse med årsbokslut 2021. Svenska Försvar-
utbildningsförbundet. Stockholm, 2022. URL:

<https://www.cleardesign.se/arsredovisningar/forsvarsutbildarna-arsredovisning-2021/forsvarsutbildarna-arsredovisning-2021.pdf> ;

Verksamhetsberättelse med årsbokslut 2022. Svenska Försvar-
utbildningsförbundet. Stockholm, 2023. URL:

<https://www.cleardesign.se/arsredovisningar/forsvarsutbildarna-arsredovisning-2022/> ; Verksamhetsberättelse med årsbokslut 2023. Svenska

Försvarutbildningsförbundet. Stockholm, 2024. URL:

<https://www.cleardesign.se/arsredovisningar/forsvarsutbildarna-arsredovisning-2023/>

²⁹⁶ Ungdom // Försvarutbildarna. URL:
<https://www.forsvarsutbildarna.se/ungdom/> ; Ungdomskurser. *Försvar-
utbildarna*. URL: <https://www.forsvarsutbildarna.se/utbildning/ungdom/>

²⁹⁷ Ung i frivilligförsvaret. *Frivilligförsvaret*. URL:
<https://frivilligforsvaret.se/ungdom/ungdomsverksamhet/>

²⁹⁸ Till dig som förälder. *Frivilligförsvaret*. URL:
<https://frivilligforsvaret.se/ungdom/foraldrar/>

а) історико-аналітичні праці, передусім; б) внутрішні документи організації; в) офіційні матеріали; г) державні аналітичні та методичні документи; ґ) ресурси добровільного оборонного сектору. Специфікою цієї бази є переважання інституційних джерел над академічними дослідженнями, що зумовлює необхідність їх критичного осмислення.

Відзначимо, що історіографія діяльності Шведської асоціації оборонної підготовки характеризується обмеженістю спеціалізованих наукових досліджень і значною залежністю від офіційних джерел. Водночас наявний корпус матеріалів дозволяє реконструювати основні напрями діяльності організації, її роль у системі «тотальної оборони» Швеції та значення у підготовці громадян, зокрема молоді. Шведська асоціація оборонної підготовки виступає важливим інструментом інтеграції громадянського суспільства в оборонну систему держави, поєднуючи елементи військової підготовки, громадянського виховання та соціальної мобілізації. Це визначає її унікальне місце в сучасній європейській практиці підготовки населення до забезпечення національної безпеки.

2. Історичний розвиток Шведської асоціації оборонної підготовки

Витоки Шведської асоціації оборонної підготовки сягають початку ХХ ст. Вони пов'язані з розвитком добровільної підготовки командного складу для шведського територіального війська – ландсторму. На початку століття в різних регіонах Швеції виникали місцеві товариства, покликані компенсувати брак систематичного військового навчання для осіб, які мали виконувати командні функції у разі мобілізації. Саме на цьому тлі 5 липня 1912 р. 19 таких товариств ухвалили рішення створити загальнонаціональне об'єднання – Sveriges landstormsföreningars riksförbund (Національний союз/спілка шведських товариств ландсторму). У ювілейних матеріалах організації прямо зазначено: «Центральний союз шведських товариств ландсторму було засновано 1912 ро-

ку»²⁹⁹. Ця дата закономірно вважається відправною точкою історії сучасної Шведської асоціації оборонної підготовки.

Перший етап розвитку організації був тісно пов'язаний із завданням підготовки ландстормного командного складу та формуванням оборонної культури шведського суспільства. Уже Перша світова війна виявила серйозні недоліки у підготовці резервного командного персоналу, а міжвоєнний період показав, що добровільна військова освіта не може існувати без широкої громадської підтримки. Попри обмежене державне фінансування, у 1920–1930-х рр. рух продовжував розвиватися завдяки роботі місцевих об'єднань, зборам коштів і добровільній праці інструкторів³⁰⁰. Саме тоді закладалися риси, що залишилися характерними для організації й надалі: поєднання оборонної підготовки, громадського ентузіазму та локальної самоорганізації.

Новий переломний момент настав у роки Другої світової війни. Загострення міжнародної ситуації 1939–1940 рр., створення шведського *Hemvärnet* і загальне посилення оборонних потреб держави змусили переглянути старі організаційні форми. Після оборонного закону 1942 р. ландсторм як попередня структура фактично зник, а в 1943 р. було інституційно оформлено *Centralförbundet för befälsutbildning* (CFB) – Центральний союз підготовки командного складу³⁰¹. У ювілейному виданні організації підкреслено, що після ліквідації ландсторму акцент змістився: якщо раніше йшлося про «підготовку до командних посад», то відтепер – про «підвищення кваліфікації військовозобов'язаного командного складу»³⁰². Тож організація не зникла разом із ландстормом, а була переформатована відповідно до нової моделі шведської оборони.

---

²⁹⁹ Då och nu. *Försvarsutbildaren*. 2017. *Jubileumsbilaga*. URL: https://www.forsvarsutbildarna.se/wp-content/uploads/2018/06/Jubileumsbilaga-2018_v13.pdf

³⁰⁰ Vår historia. *Försvarsutbildarna* Göteborg. URL: <https://www.forsvarsutbildarna.se/goteborg/forsvarsutbildarna-goteborg/var-historia/>

³⁰¹ Centralförbundet för befälsutbildning. *Kungliga biblioteket. Kortkataloger*. URL: <https://kortkataloger.kb.se/okat/2734/>

³⁰² Då och nu. *Försvarsutbildaren*. 2017. *Jubileumsbilaga*. URL: https://www.forsvarsutbildarna.se/wp-content/uploads/2018/06/Jubileumsbilaga-2018_v13.pdf

У другій половині ХХ ст. Центральний союз підготовки командного складу перетворився на одну з опор шведської системи добровільної військової освіти. У цей час зміцнилася мережа регіональних і локальних осередків, розвивалася курсова підготовка, інструкторська діяльність, видавнича справа та молодіжна робота. Саме в цю добу сформувалося середовище, у якому добровільна оборонна підготовка сприймалася не лише як військовий обов'язок, а і як форма громадянської участі у зміцненні держави. Характерно, що історія організації відображалася навіть у зміні її друкованого органу: журнал «Landstormsmannen» («Воїн ландсторму»), який виходив із 1918 р., після розпуску ландсторму і трансформації організації був перейменований у 1946 р. на «Befäl» («Команда»), а 2006 р. – на «Försvarsutbildaren» («Тренер захисту») ³⁰³. Ця еволюція назв добре показує довготривалий перехід від вузько командно-військової моделі до ширшого освітньо-оборонного профілю.

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. став для організації часом глибокої перебудови. Після завершення холодної війни і трансформації шведських збройних сил постало питання про нову місію руху добровільної оборонної підготовки. У ювілейному додатку 2017 р. зазначено, що наприкінці 1990-х рр. і до 2006 р. дискусії в організації були позначені змінами у Збройних силах Швеції та їх наслідками для Центрального союзу; завершення цього процесу ознаменувало рішення про зміну назви. З 1 січня 2006 р. було офіційно запроваджено назву «Svenska Försvarsutbildningsförbundet», а в комунікаційному просторі «Försvarsutbildarna» ³⁰⁴. Саме цей момент доцільно вважати початком новітньої історії організації.

Сучасна Försvarsutbildarna вже не обмежується добровільною підготовкою військового командного складу у вузькому значенні. На офіційній сторінці організації наголошено: «Ми є загальнонаціональною добровільною оборонною організацією з метою зміцнення тотальної оборони» ³⁰⁵. Там само уточнюється, що організація «здійснює рекрутування й підготовку як для військової, так і для цивільної оборони» ³⁰⁶. У державних матеріалах Швеції добро-

---

³⁰³ Då och nu. *Försvarsutbildaren*. 2017. *Jubileumsbilaga*.

³⁰⁴ Då och nu. *Försvarsutbildaren*. 2017. *Jubileumsbilaga*.

³⁰⁵ Om oss. *Försvarsutbildarna*. URL: <https://www.forsvarsutbildarna.se/om-oss/>

³⁰⁶ Om oss. *Försvarsutbildarna*.

вільні оборонні організації визначаються як особлива група неприбуткових членських об'єднань, які «організують, навчають і тренують своїх членів» для участі у кризах, в умовах підвищеної готовності та у воєнний час³⁰⁷. Відповідно, сучасний профіль Шведська асоціація оборонної підготовки слід розглядати в контексті шведської моделі *totalförsvar* (тотальна оборона), де межа між військовою та цивільною підготовкою стала значно рухомишою, ніж у середині ХХ ст.³⁰⁸.

Особливо показовою є сучасна молодіжна діяльність організації. *Försvarsutbildarna* працює з молоддю віком 15–20 років, поєднуючи оборонне виховання, практичне навчання та кар'єрну орієнтацію у сфері безпеки³⁰⁹. На офіційній сторінці молодіжних курсів зазначено: «Шведська асоціація оборонної підготовки проводить низку молодіжних курсів різної тематики для молодих людей віком 15–20 років»³¹⁰. Перелік цих курсів охоплює теми СБРН, оборонної медицини, лідерства, розвідки, штабної служби, бою, виживання, зимової та гірської підготовки³¹¹. Водночас блок «пробних» курсів відкритий і для тих, хто ще не є членом організації: «не вимагаються попередні знання або членство в добровільній оборонній організації»³¹². Такі формати, як військовий табір, військовий тиждень, курси з військового спорту, мовної підготовки чи ознайомлення з уніформованими професіями, показують,

---

³⁰⁷ Engagera dig i en frivillig försvarsorganisation – du behövs! *Myndigheten för civilt försvar*. URL: <https://www.mcf.se/sv/rad-till-privatpersoner/engagera-dig/engagera-dig-i-en-frivillig-forsvarsorganisation--du-behovs/>

³⁰⁸ Befattningar frivilliga försvarsorganisationer kan utbilda till. *Myndigheten för civilt försvar*. URL: <https://www.mcf.se/sv/amnesomraden/beredskap-for-kris-och-krig/beredskap-for-aktorer/samverka-med-frivilliga--for-dig-som-ar-offentlig-aktor/befattningar-ffo/> ; *Så bidrar frivilliga till god beredskap: vägledning*. Karlstad: Myndigheten för samhällsskydd och beredskap, 2024. URL: <https://rib.msb.se/filer/pdf/29873.pdf>

³⁰⁹ Prova på kurser. *Försvarsutbildarna*. URL: <https://www.forsvarsutbildarna.se/utbildning/prova-pa-kurser/>

³¹⁰ Ungdomskurser. *Försvarsutbildarna*. URL: <https://www.forsvarsutbildarna.se/utbildning/ungdom/>

³¹¹ Ungdomskurser. *Försvarsutbildarna*. URL: <https://www.forsvarsutbildarna.se/utbildning/ungdom/>

³¹² Prova på kurser. *Försvarsutbildarna*. URL: <https://www.forsvarsutbildarna.se/utbildning/prova-pa-kurser/>

що організація прагне бути не тільки інструментом навчання, а й каналом ранньої оборонної соціалізації молоді.

Водночас діяльність Шведської асоціації оборонної підготовки сьогодні має і виразний прикладний вимір для цивільної та військової готовності держави. Шведський державний реєстр ролей добровільних оборонних організацій показує, що саме Шведська асоціація оборонної підготовки готує, зокрема, рятувально-розчишувальні підрозділи, фахівців із радіаційної індикації, регіональні медичні групи, кризових комунікаторів, інструкторів із домедичної допомоги, персонал цивільної готовності, фахівців зі штабної методики та базових курсів цивільної безпеки³¹³. Це означає, що сучасна організація фактично поєднує спадщину добровільної військової освіти з ширшим завданням підготовки населення до функціонування в умовах кризи й війни. Тож історія Шведська асоціація оборонної підготовки – це історія не просто однієї добровільної асоціації, а поступової трансформації шведського уявлення про оборону: від підготовки командирів ландсторму до формування багаторівневої кадрової й громадянської опори для тотальної оборони.

Окреслюючи історичний розвиток Шведської асоціації оборонної підготовки, слід, на нашу думку, запропонувати таку періодизацію її історії:

Перший період (1912–1942) – ландстормний. Це час від заснування загальнонаціонального об'єднання товариств ландсторму до ліквідації самої системи ландсторму внаслідок оборонних реформ воєнної доби. Провідною функцією організації тоді була добровільна підготовка командного складу для територіальної оборони.

Другий період (1943–1999) – централізовано-командний. Його визначальною рисою стало створення Центрального союзу підготовки командного складу і включення добровільної підготовки до ширшої системи оборони та навчання військовозобов'язаного командного складу. У цей час організація консолідувала мережу курсів, інструкторства, молодіжної роботи та оборонної просвіти.

---

³¹³ Befattningar frivilliga försvarsorganisationer kan utbilda till. *Myndigheten för civilt försvar*. URL: <https://www.mcf.se/sv/amnesomraden/beredskap-for-kris-och-krig/beredskap-for-aktorer/samverka-med-frivilliga--for-dig-som-ar-offentlig-aktor/befattningar-ffo/>

Третій період (1999–2011) – перехідно-трансформаційний. Він охоплює дискусії доби після холодної війни, відомих як «Rådslag 2000», що, зрештою, привело до зміни функціонального профілю та офіційного перейменування організації у 2006 р. на Шведську асоціацію оборонної підготовки.

Четвертий період (від 2012 р. до сьогодні) – тотально-оборонний і суспільно-адаптивний. На цьому етапі організація остаточно утвердилася як добровільна структура для зміцнення тотальної оборони, що поєднує підготовку для військового й цивільного секторів, активну молодіжну політику, курси кризової готовності та участь у системі кадрового підсилення держави.

3. Зміст, напрями і форми діяльності

У матеріалах Агентства з питань цивільного захисту та готовності (MSB) зазначено, що такі Шведська асоціація оборонної підготовки є неприбутковим об'єднанням громадян, яке організовує, навчає і тренує своїх членів для участі у заходах під час криз, в умовах підвищеної готовності та у воєнний час³¹⁴. У відповідному керівництві підкреслюється, що добровільні організації забезпечують кадрове підсилення державних структур, а також формують «ресурс суспільної стійкості», здатний діяти у надзвичайних ситуаціях³¹⁵. Таким чином, Шведська асоціація оборонної підготовки виконує подвійне завдання: підготовку персоналу для оборонного сектору та формування громадянської готовності до кризових ситуацій.

Головною метою Шведської асоціації оборонної підготовки є зміцнення обороноздатності Швеції шляхом підготовки громадян до участі у військовому та цивільному компонентах системи тотальної оборони. Серед ключових завдань організації можна виокремити: рекрутування добровольців для потреб збройних сил і цивільної оборони; професійну підготовку фахівців різного про-

---

³¹⁴ Engagera dig i en frivillig försvarsorganisation – du behövs! *Myndigheten för samhällsskydd och beredskap*. URL: <https://www.msb.se/sv/rad-till-privatpersoner/engagera-dig/engagera-dig-i-en-frivillig-forsvarsorganisation--du-behovs/>

³¹⁵ Så bidrar frivilliga till god beredskap: vägledning. Karlstad: MSB, 2024. S. 6–8. URL: <https://rib.msb.se/filer/pdf/29873.pdf>

філю; розвиток лідерських якостей і громадянської відповідальності; формування готовності населення до дій у кризових ситуаціях і в умовах війни; залучення молоді до системи оборонної підготовки³¹⁶.

Сучасна діяльність організації охоплює кілька взаємопов'язаних напрямів: а) початкова військова підготовка – курси для підготовки персоналу до служби у Збройних силах, включно з тактичною, штабною та спеціалізованою підготовкою; б) цивільна оборона – навчання для участі у кризових ситуаціях (медицина, логістика, комунікації, рятувальні роботи); в) лідерська підготовка – розвиток управлінських і організаційних компетентностей; г) молодіжна діяльність – формування оборонної культури серед молоді; ґ) інформаційно-просвітницька діяльність – поширення знань про безпеку та оборону. Особливу увагу приділено підготовці спеціалістів для конкретних функцій. За даними державного реєстру, Шведська асоціація оборонної підготовки здійснює підготовку, зокрема: підрозділів рятувально-розчищувальних робіт; фахівців із радіаційної та хімічної індикації; медичних груп; кризових комунікаторів; інструкторів із домедичної допомоги; персоналу цивільної готовності³¹⁷.

Необхідно відзначити, що діяльність Шведської асоціації оборонної підготовки реалізується через різноманітні форми, які поєднують навчання, тренування та практичний досвід. Найпоширенішими є: курси і тренінги (теоретичні та практичні); польові навчання і тренування; табори; змагання і військово-спортивні заходи; симуляції кризових ситуацій; екскурсії та ознайомчі програми; онлайн-навчання і дистанційні курси. У молодіжному сегменті діяльності ці форми набувають особливої різноманітності. Організація проводить курси для молоді віком 15–20 років, що охоплюють широкий спектр тематик: CBRN-захист (захист від

---

³¹⁶ Om oss. *Försvarsutbildarna*. URL: <https://www.forsvarsutbildarna.se/om-oss/> ; Engagera dig i en frivillig försvarsorganisation – du behövs! *Myndigheten för civilt försvar*. URL: <https://www.mcf.se/sv/rad-till-privatpersoner/engagera-dig/engagera-dig-i-en-frivillig-forsvarsorganisation--du-behovs/>

³¹⁷ Befattningar frivilliga försvarsorganisationer kan utbilda till. *Myndigheten för civilt försvar*. URL: <https://www.msb.se/sv/amnesomraden/krisberedskap-civilt-forsvar/beredskap-for-aktorer/samverka-med-frivilliga--for-dig-som-ar-offentlig-aktor/befattningar-ffo/>

хімічної, біологічної, радіологічної, ядерної небезпеки), оборонна медицина, лідерство, розвідка, штабна служба, бойова підготовка, виживання, зимова та гірська підготовка³¹⁸.

Серед конкретних заходів, що реалізуються Шведською асоціацією оборонної підготовки, можна виділити: військові табори – багатоденні табори з елементами польового навчання та військової підготовки; військові тижні – короткострокові інтенсивні тренування, спрямовані на відпрацювання практичних навичок; військові дні – ознайомчі заходи для молоді, що включають демонстрації техніки та базові тренування; курси з виживання та орієнтування – практичні заняття в природних умовах; навчання з домедичної допомоги – підготовка до дій у надзвичайних ситуаціях; штабні ігри та симуляції – відпрацювання управлінських рішень у кризових умовах; змагання з військово-спортивних дисциплін – розвиток фізичної підготовки і командної взаємодії³¹⁹. Важливо, що частина програм є відкритою для широкого кола учасників. Зокрема, не вимагаються попередні знання або членство в добровільній оборонній організації для участі у пробних курсах³²⁰, що значно розширює соціальну базу організації.

Детальніше характеризуючи зазначені форми роботи, зупинимося на їхніх завданнях і обсягах діяльності. Так, військово-навчальні табори (Military Camp) становлять ядро молодіжної діяльності Шведської асоціації оборонної підготовки і простежуються у звітах різних років. Так, згідно зі звітом 2018 р., проведено три табори із 93 учасниками, а також організовано додатковий формат літнього табору (Summer Camp) на базі Ваддо (Väddö), де

---

³¹⁸ Ungdomskurser. *Försvarsutbildarna.* URL: <https://www.forsvarsutbildarna.se/utbildning/ungdom/>

³¹⁹ Ungdomskurser. *Försvarsutbildarna.* URL: <https://www.forsvarsutbildarna.se/utbildning/ungdom/> ; Prova på kurser. *Försvarsutbildarna.* URL:

<https://www.forsvarsutbildarna.se/utbildning/prova-pa-kurser/> ; Befattningar frivilliga försvarsorganisationer kan utbilda till. *Myndigheten för civilt försvar.* URL: <https://www.msb.se/sv/amnesomraden/krisberedskap--civilt-forsvar/beredskap-for-aktorer/samverka-med-frivilliga--for-dig-som-ar-offentlig-aktor/befattningar-ffo/>

³²⁰ Prova på kurser. *Försvarsutbildarna.* URL: <https://www.forsvarsutbildarna.se/utbildning/prova-pa-kurser/>

взяв участь 71 учасник³²¹. Відзначимо, що саме табір на острові Ваддо в Балтійському морі виступає одним із ключових центрів польової підготовки молоді, де поєднуються навчання та міжорганізаційна взаємодія. У 2019 р. кількість учасників трьох військових таборів зросла до 106 осіб³²², що свідчить про стабільне зростання інтересу молоді. Паралельно розширюється тематична диференціація таборів, з'являються такі напрями їхньої діяльності: «зима», «гори», «техніка», «повітряна оборона», «мова», що фактично означає спеціалізацію підготовки. В офіційних звітах Шведської асоціації оборонної підготовки часто підкреслюється, що табори часто проводяться у співпраці з військовими підрозділами, які надають інфраструктуру. Це означає, що молодь фактично занурюється у реальне військове середовище. Таким чином, військово-навчальний табір виконує функцію не лише навчання, але й ранньої соціалізації у військовій культурі.

Військові тижні є наймасовішою формою короткострокової підготовки молоді, яку проводить Шведська асоціація оборонної підготовки. Згідно зі звітом цієї організації, у 2016 р. було проведено 29 таких заходів із 495 учасниками, причому 45 % з них становили жінки³²³. Безумовно, це важливий показник гендерної інтеграції. У 2018 р. аналогічний формат охопив 200 учасників у 9 заходах³²⁴. Уже в 2019 р. масштаб різко зріс, оскільки було прове-

---

³²¹ Verksamhetsberättelse med årsbokslut 2018. *Svenska Försvarsutbildningsförbundet*. Stockholm, 2019. S. 12. URL: <https://www.cleardesign.se/arsredovisningar/forsvarsutbildarna-arsredovisning-2018/forsvarsutbildarna-arsredovisning-2018.pdf>

³²² Årsredovisning 2019. *Svenska Försvarsutbildningsförbundet*. Stockholm, 2020. S. 11. URL: <https://www.cleardesign.se/arsredovisningar/forsvarsutbildarna-arsredovisning-2019/>

³²³ Verksamhetsberättelse med årsbokslut 2016. *Svenska Försvarsutbildningsförbundet*. Stockholm, 2017. S. 27. URL: <https://www.cleardesign.se/forsvarsutbildarna-arsredovisning-2016/Forsvarsutbildarna-Arsredovisning-2016.pdf>

³²⁴ Verksamhetsberättelse med årsbokslut 2018. *Svenska Försvarsutbildningsförbundet*. Stockholm, 2019. S. 12. URL: <https://www.cleardesign.se/arsredovisningar/forsvarsutbildarna-arsredovisning-2018/forsvarsutbildarna-arsredovisning-2018.pdf>

дено 44 заходи типу Military Weekend³²⁵. Географічно ці заходи проводяться децентралізовано – «på flera platser» (у кількох регіонах країни), що прямо зазначено у звіті 2019 р.³²⁶. Тож, по-суті, організація таких заходів здійснювалася через регіональні осередки, забезпечуючи доступність підготовки. Зміст військових тижнів включає базову військову підготовку, але також має виразну рекрутингову функцію: учасникам пояснюють можливості служби у Збройних силах Швеції та добровольчих структурах.

Ведучи мову про військові дні (Military Day) та інші ознайомчі формати, відзначимо, що, для прикладу, у 2019 р. зафіксовано вісім заходів цього типу (пробних активностей), які стали основою для подальшого розвитку зазначеного формату. Ці заходи орієнтовані на молодь віком 15–17 років і мають ознайомчий характер. У звіті прямо зазначено їхню мету: «дати молоді знання про відновлену систему призову та можливості участі у добровільних оборонних організаціях»³²⁷. На сьогодні військові дні перетворилися на головну форму ознайомлення молоді з системою оборонної підготовки зокрема та національною обороною Швеції загалом.

Курси виживання є стабільним елементом діяльності організації. Згідно зі звітами Шведської асоціації оборонної підготовки, у 2018 р. у таких курсах взяли участь 33 особи³²⁸, а в 2019 р. – 35 осіб³²⁹. Такі курси входять у ширшу систему «ТЕМА-veckor» (те-

---

³²⁵ Årsredovisning 2019. *Svenska Försvarsutbildningsförbundet*. Stockholm, 2020. S. 14. URL:

<https://www.cleardesign.se/arsredovisningar/forsvarsutbildarna-arsredovisning-2019/>

³²⁶ Årsredovisning 2019... S. 11.

³²⁷ Årsredovisning 2019. *Svenska Försvarsutbildningsförbundet*. Stockholm, 2020. S. 11. URL:

<https://www.cleardesign.se/arsredovisningar/forsvarsutbildarna-arsredovisning-2019/>

³²⁸ Verksamhetsberättelse med årsbokslut 2018. *Svenska Försvarsutbildningsförbundet*. Stockholm, 2019. S. 12. URL:

<https://www.cleardesign.se/arsredovisningar/forsvarsutbildarna-arsredovisning-2018/forsvarsutbildarna-arsredovisning-2018.pdf>

³²⁹ Årsredovisning 2019. *Svenska Försvarsutbildningsförbundet*. Stockholm, 2020. S. 11. URL:

матичних тижнів), які проводяться під час шкільних канікул. Вони включають: орієнтування на місцевості, виживання в природі, забезпечення ресурсами, дії у кризових ситуаціях. Звіти підкреслюють, що ці курси формують не лише військові навички, а й компетентності цивільної оборони.

Медичний напрям у роботі Шведської асоціації оборонної підготовки з молоддю є одним із найбільш розвинених. Проведення медичної підготовки (*försvarsmedicin*) охоплює доволі значну кількість учасників. Для прикладу, у 2016 р. було проведено масштабне навчання для компанії Schibsted, в якому взяли участь 1500 осіб. Водночас було підготовлено 20 нових інструкторів (у різних категоріях)³³⁰. У 2022 р. цей напрям ще більше розширився, оскільки було створено нові курси для формування медичних підрозділів цивільної оборони (приблизно 30 осіб у групі)³³¹. Це показує, що діяльність організації виходить далеко за межі військової сфери і охоплює цивільну безпеку.

Важливими, але не завжди постійним формою роботи стали штабні курси і симуляції. Ще у 2012 р. проводилися курси у співпраці з військовими частинами, де молодь отримувала уявлення про реальну службу. Ці курси включали планування операцій, взаємодію між підрозділами, участь у військових навчаннях³³². Уже тоді було апробовано формат дистанційного навчання (ADL), що свідчить про модернізацію освітніх методів.

Змагання, які проводить Шведська асоціація оборонної підготовки, мають довгу традицію. У 2012 р. члени асоціації брали

<https://www.cleardesign.se/arsredovisningar/forsvarsutbildarna-arsredovisning-2019/>

³³⁰ Verksamhetsberättelse med årsbokslut 2016. *Svenska Försvarsutbildningsförbundet*. Stockholm, 2017. S. 6–7. URL: <https://www.cleardesign.se/forsvarsutbildarna-arsredovisning-2016/Forsvarsutbildarna-Arsredovisning-2016.pdf>

³³¹ Verksamhetsberättelse med årsbokslut 2022. *Svenska Försvarsutbildningsförbundet*. Stockholm, 2023. S. 8. URL: <https://www.cleardesign.se/arsredovisningar/forsvarsutbildarna-arsredovisning-2022/>

³³² Verksamhetsberättelse med årsbokslut 2012. *Svenska Försvarsutbildningsförbundet*. Stockholm, 2013. S. 29. URL: <https://www.cleardesign.se/forsvarsutbildarnas-arsredovisning-2012/Forsvarsutbildarnas-arsredovisning-2012.pdf>

участь у національних змаганнях Національної гвардії (Hemvärnet), підтримуючи їх організаційно. Крім того, у тому ж році проведено літні курси у Ваддо (19 учасників) і Анн (32 учасники), спрямовані на підготовку до змагань³³³.

Таким чином, сучасна Шведська асоціація оборонної підготовки функціонує як ключовий елемент шведської системи тотальної оборони, поєднуючи підготовку військових кадрів із формуванням цивільної стійкості суспільства. Її діяльність охоплює широкий спектр напрямів – від професійної військової освіти до молодіжної політики та кризової підготовки населення. Організація виступає важливим інструментом інтеграції громадян у систему національної безпеки, забезпечуючи не лише підготовку фахівців, а й формування оборонної культури суспільства загалом.

Хоча у річних звітах Шведської асоціації оборонної підготовки відсутні прямі згадки про Україну як об'єкт співпраці, зміст діяльності організації після 2022 р. демонструє чітку кореляцію з трансформацією безпекового середовища Європи, спричиненою російсько-українською війною. Це проявляється у розширенні програм цивільної оборони, зростанні масштабів підготовки та актуалізації концепції тотальної оборони, що відображає практичні уроки сучасних воєнних конфліктів. У звіті Шведської асоціації оборонної підготовки за 2023 р. зазначалося, що війна в Україні продовжує впливати на діяльність організації різними способами, і, як і попереднього року, спостерігається підвищений інтерес та широка готовність шукати волонтерські контракти в рамках загальної оборони. Водночас, Збройні Сили, як найбільший клієнт Шведської асоціації оборонної підготовки протягом тривалого часу, сильно постраждав від поточної міжнародної ситуації та був змушений використати значні ресурси для підтримки України. Це призвело до того, що обіцяна підтримка з боку Збройних Сил не була надана в повному обсязі, і негативно вплинуло на деякі з навчальних курсів, які мала б проводити Шведської асоціації оборонної підготовки³³⁴.

---

³³³ Verksamhetsberättelse med årsbokslut 2012... S. 29.

³³⁴ Verksamhetsberättelse med årsbokslut 2023. *Svenska Försvarsutbildningsförbundet*. Stockholm, 2024. S. 4. URL: <https://www.cleardesign.se/arsredovisningar/forsvarsutbildarna-arsredovisning-2023/>

Підсумовуючи результати діяльності, у звіті наголошувалося: «У 2023 році 625 осіб завершили базову підготовку солдатів для добровольців (GU-F) з успішним результатом, що на 144 особи більше, ніж минулого року. Ми також забезпечили приблизно 500 цивільних працівників Збройних Сил навчанням, яке дозволяє їм тепер повноцінно виконувати свої військові завдання. Попит з боку цивільної оборони зріс, і ми отримали нові потреби як від існуючих, так і від нових клієнтів. Цивільні завдання протягом минулого року включали рятувальні та розмінувальні сили, охоронців підкріплення та медичну підготовку. 2023 рік був першим роком, коли наша відповідальність за персонал для цивільної сторони була більшою, ніж для Збройних Сил. Робота над лекціями з питань готовності до дій вдома та оборонної інформації продовжилася у 2023 році, хоча й не в такому обсязі, як у зв'язку зі спеціальними ініціативами у 2022 році. Спільні зустрічі у формі регіональних координаційних зустрічей, національних зборів та осінньої конференції знову виявилися вирішальними для проведення масштабних заходів високої якості. Наша регіоналізована модель, де відповідальність за більшість навчальних завдань лежить на наших профспілках, є необхідною умовою для того, щоб ми як організація могли виконувати таку кількість завдань, яку ми виконуємо. Крім того, як і минулого року, ми змогли провести низку заходів для членів наших профспілок та асоціацій. Крім того, ми змогли продовжити підтримку та навчання наших посадовців, що створило гарні умови для подальшої успішної роботи. Галуззю, яка має найбільші труднощі, як минулого року, так і в майбутньому, є молодіжна діяльність. Тут нам довелося докласти багато зусиль для ведення діалогу з нашими клієнтами та пошуку власних конструктивних рішень, які, як ми сподіваємося, принесуть плоди в наступному році»³³⁵.

4. Можливості використання шведського досвіду в Україні

Досвід Шведської асоціації оборонної підготовки (Försvarsutbildarna) є одним із найбільш релевантних для України в умовах тривалої російсько-української війни та необхідності формування

---

³³⁵ Verksamhetsberättelse med årsbokslut 2023... S. 4.

стійкої системи підготовки громадян до національного спротиву. Його цінність полягає не лише у змісті навчальних програм, а передусім у інституційній моделі, яка поєднує державу, громадянське суспільство і добровільний сектор у межах концепції тотальної оборони (totalförsvär). Виходячи з аналізу діяльності організації, можна сформулювати низку практичних рекомендацій для України.

По-перше, слід забезпечити інституціоналізація добровільного сектору оборонної підготовки. Ключовою рисою шведської моделі є чітко визначене місце добровільних організацій у системі національної безпеки. Шведська асоціація оборонної підготовки функціонує як інституційно визнаний партнер держави, що виконує частину завдань з підготовки населення. В Україні громадський сектор (ветеранські організації, патріотичні об'єднання, молодіжні ініціативи) вже відіграє важливу роль, однак часто діє фрагментарно. Доцільно, на нашу думку, впровадити такі кроки: законодавчо визначити статус таких організацій як елементу системи підготовки до національного спротиву; створити механізми їх акредитації та державної підтримки; інтегрувати їх у структуру взаємодії з Міністерством оборони, МВС та органами місцевого самоврядування. Це дозволить перейти від стихійності до системності у зазначені площині.

По-друге, необхідно розвивати багаторівневу систему підготовки до національної оборони. Шведський досвід демонструє ефективність поетапної моделі підготовки: ознайомчі заходи (Military Day), короткі інтенсивні курси (Military Weekend), табори (Military Camp), спеціалізовані програми. В Україні така система існує лише частково (наприклад, у рамках предмета «Захист України» або діяльності окремих організацій). Відтак, вважаємо, що потрібно: створити єдину багаторівневу модель підготовки молоді та дорослих; забезпечити наступність між рівнями; передбачити можливість поступового залучення громадян до більш складних форм підготовки. Відтак це сприятиме формуванню стабільного кадрового резерву.

По-третє, потрібно подбати про поєднання військової та цивільної підготовки громадян, особливо молоді. Однією з ключових особливостей Шведської асоціації оборонної підготовки є інтеграція військової підготовки з підготовкою до цивільної оборони. В Україні цей напрям набуває особливого значення з огляду на

масований вплив війни на цивільне населення. Тому, на наше переконання, слід впровадити такі заходи: розширити зміст підготовки за рахунок компонентів цивільної безпеки (медицина, евакуація, поведінка в кризах); інтегрувати навчання з територіальною обороною та системою цивільного захисту; розвивати підготовку населення до функціонування в умовах війни (енергетичні кризи, інформаційні загрози, кібербезпека). Вважаємо, що такі зміни дадуть змогу сформувати комплексну систему національної стійкості.

По-четверте, доцільно впровадити масову домедичну підготовку. Шведський досвід демонструє значну увагу до медичної підготовки, яка охоплює як військових, так і цивільних. В Україні ця практика вже активно розвивається, однак потребує систематизації. Тому все ж слід запровадити обов'язкові курси домедичної допомоги для широких верств населення, створити мережу сертифікованих інструкторів, інтегрувати медичну підготовку у всі рівні військово-патріотичного виховання, забезпечити матеріальну базу (манекени, аптечки, навчальні засоби). Такі кроки безпосередньо вплинуть на виживання населення в умовах бойових дій.

По-п'яте, потрібно розширити використання польових форм навчання. Шведська асоціація оборонної підготовки широко використовує практичні форми підготовки: табори, польові навчання, курси виживання. Саме вони забезпечують найбільший ефект. В Україні, безумовно, потрібно розширити мережу навчальних таборів, використовувати військові полігони та природні території, впроваджувати навчання через практичний досвід («learning by doing»), розвивати курси виживання, орієнтування, поведінки у кризових умовах. Поступово це сприятиме підвищенню реальної готовності громадян до дій у надзвичайних ситуаціях.

По-шосте, доцільно подбати про розвиток молодіжного компоненту у системі національної оборони. Особливістю шведської системи національної оборони є активна робота з молоддю віком 15–20 років. Це забезпечує ранню соціалізацію та формування оборонної культури. На нашу думку, для України важливо: розширити позашкільні форми підготовки молоді; підтримати створення молодіжних оборонних організацій; поєднати військову підготовку з вихованням громадянської відповідальності; розвивати лідерські програми для молоді. Це сприятиме формуванню покоління, готового до захисту держави.

По-сьоме, потрібно впровадити децентралізацію підготовки до національної оборони. У Швеції підготовка здійснюється через мережу регіональних осередків. Це забезпечує доступність навчання по всій країні. В Україні необхідно: розвивати регіональні центри підготовки; залучати місцеві громади до організації навчання; враховувати регіональні особливості (прифронтові території, міста, сільська місцевість).

По-восьме, важливо забезпечити формування культури оборони. Шведська система спрямована не лише на підготовку, а й на формування культури оборони – усвідомлення відповідальності громадян за безпеку держави. Для України це означає: розвиток патріотичного виховання; популяризацію оборонної діяльності; формування позитивного образу служби; залучення медіа до поширення відповідних цінностей. Звісно, це створить міцну основу для довгострокової стійкості держави.

По-дев'яте, необхідно забезпечити партнерство держави і суспільства. Головний урок шведського досвіду – ефективність співпраці держави і громадянського суспільства. Шведська асоціація оборонної підготовки діє як міст між цими двома сферами. В Україні, відтак, потрібно: розвивати механізми партнерства; забезпечити фінансування добровільних ініціатив; створити систему координації між різними суб'єктами; підтримувати інноваційні підходи до підготовки.

Отже, досвід Шведської асоціації оборонної підготовки демонструє, що ефективна система підготовки громадян до національної оборони має бути масовою, багаторівневою, інтегрованою (військова і цивільна), децентралізованою, побудованою на партнерстві держави і суспільства. Для України цей досвід є надзвичайно актуальним, оскільки він відповідає викликам сучасної війни і може бути адаптований з урахуванням власних умов. Його впровадження сприятиме не лише підвищенню обороноздатності, а й формуванню стійкого, мобілізованого та відповідального суспільства, здатного ефективно протистояти зовнішнім загрозам.

ВИСНОВКИ

Отже, проведений аналіз діяльності Шведської асоціації оборонної підготовки дозволяє констатувати, що її досвід становить цілісну і ефективну модель організації підготовки громадян до національної оборони, яка базується на поєднанні державної полі-

тики, громадянської активності та добровільної участі населення. Försvarsutbildarna функціонує як важливий інституційний елемент системи «тотальної оборони», забезпечуючи підготовку як для військових, так і для цивільних компонентів безпеки держави.

Ключовими рисами цієї моделі є багаторівневність підготовки, її практична спрямованість, поєднання військових і цивільних компетентностей, а також широке залучення молоді. Особливого значення набуває використання різноманітних форм навчання – від короткострокових курсів і тренувань до таборів і симуляцій кризових ситуацій, що дозволяє забезпечити високий рівень готовності населення до дій у надзвичайних умовах.

Водночас шведський досвід демонструє ефективність інституційної інтеграції добровільних організацій у систему національної безпеки, що забезпечує їхню сталість, координацію та ресурсну підтримку. Саме цей аспект є одним із найбільш важливих для України, де добровільний сектор відіграє значну роль, але потребує подальшої систематизації та інституціоналізації.

У контексті російсько-української війни особливого значення набуває орієнтація шведської моделі на підготовку населення до функціонування в умовах тривалих криз, що включає розвиток медичних, комунікаційних, організаційних та психологічних компетентностей. Це відповідає сучасним викликам, з якими стикається українське суспільство.

Загалом, адаптація досвіду Шведської асоціації оборонної підготовки в Україні можлива за умови врахування національних особливостей та потреб. Найбільш перспективними напрямами є: інституціоналізація добровільного сектору, розвиток багаторівневої системи підготовки, інтеграція військової та цивільної освіти, розширення практичних форм навчання та формування культури оборони. Реалізація цих підходів сприятиме створенню ефективної системи підготовки громадян до національного спротиву та підвищенню стійкості держави в умовах сучасних безпекових загроз.

АНОТАЦІЯ

У розділі здійснено комплексний аналіз можливостей використання досвіду Шведської асоціації оборонної підготовки (Försvarsutbildarna) для вдосконалення системи підготовки громадян України до національної оборони. Встановлено, що діяльність

цієї організації є важливим елементом шведської моделі «тотальної оборони», яка передбачає інтеграцію військових і цивільних компонентів безпеки та активну участь громадянського суспільства у забезпеченні обороноздатності держави. Розкрито інституційні засади функціонування Шведської асоціації оборонної підготовки як добровільної організації, інтегрованої у систему національної безпеки, а також охарактеризовано її основні напрями діяльності, зокрема підготовку персоналу для військових і цивільних структур, розвиток лідерських компетентностей, формування навичок дій у кризових ситуаціях та залучення молоді до оборонної діяльності. З'ясовано, що ефективність шведської моделі забезпечується поєднанням багаторівневої системи підготовки, практичної спрямованості навчання, широкого використання польових форм (таборів, тренувань, симуляцій), а також децентралізованої організаційної структури. Особливу увагу приділено інтеграції військової та цивільної підготовки, що дозволяє формувати комплексну готовність населення до дій в умовах війни та надзвичайних ситуацій. Обґрунтовано можливості адаптації шведського досвіду в Україні, зокрема у напрямках інституціоналізації добровільного сектору оборонної підготовки, розвитку багаторівневої системи навчання, розширення практичних форм підготовки, впровадження масової домедичної освіти та формування культури оборони. Наголошено, що використання досвіду Шведської асоціації оборонної підготовки сприятиме підвищенню стійкості українського суспільства, його здатності до самоорганізації та ефективного функціонування в умовах тривалих безпекових викликів.

ABSTRACT

The section provides a comprehensive analysis of the possibilities for applying the experience of the Swedish Federation for Voluntary Defence Education and Training (Försvarsutbildarna) to improve the system of preparing Ukrainian citizens for national defence. It has been established that the activities of this organization constitute an important component of the Swedish model of “total defence,” which involves the integration of military and civilian security components as well as the active participation of civil society in ensuring national defence capability. The institutional foundations of Försvarsutbildarna as a voluntary organization integrated into the national security system

are examined, and its main areas of activity are characterized, including the training of personnel for both military and civilian structures, the development of leadership competencies, the formation of skills for acting in crisis situations, and the engagement of youth in defence-related activities. It is demonstrated that the effectiveness of the Swedish model is ensured by the combination of a multi-level training system, the practical orientation of education, the extensive use of field-based formats (camps, training exercises, simulations), and a decentralized organizational structure. Particular attention is paid to the integration of military and civilian training, which enables the formation of comprehensive preparedness of the population to act in conditions of war and emergencies. The possibilities of adapting the Swedish experience in Ukraine are substantiated, particularly in the areas of institutionalizing the voluntary defence training sector, developing a multi-level training system, expanding practical forms of training, implementing mass pre-medical education, and fostering a culture of defence. It is emphasized that the application of the experience of Försvarsutbildarna will contribute to strengthening the resilience of Ukrainian society, its capacity for self-organization, and its effective functioning under conditions of prolonged security challenges.

ЛІТЕРАТУРА

1. Årsredovisning 2019. *Svenska Försvarsutbildningsförbundet*. Stockholm, 2020. URL: <https://www.cleardesign.se/arsredovisningar/forsvarsutbildarna-arsredovisning-2019/>
2. Befattningar frivilliga försvarsorganisationer kan utbilda till. *Myndigheten för civilt försvar*. URL: <https://www.mcf.se/sv/amnesomraden/beredskap-for-kris-och-krig/beredskap-for-aktorer/samverka-med-frivilliga--for-dig-som-ar-offentlig-aktor/befattningar-ffo/>
3. Björemann C., Jeppsson T., etc. Försvarsutbildarna 100 år. Stockholm: Svenska Försvarsutbildningsförbundet, 2012. 189 s.
4. Centralförbundet för befälsutbildning. *Kungliga biblioteket. Kortkataloger*. URL: <https://kortkataloger.kb.se/okat/2734/>

5. Då och nu. *Försvarsutbildaren*. 2017. Jubileumsbilaga. URL: https://www.forsvarsutbildarna.se/wp-content/uploads/2018/06/Jubileumsbilaga-2018_v13.pdf
6. Engagera dig i en frivillig försvarsorganisation – du behövs! *Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB)*. URL: <https://www.msb.se/sv/rad-till-privatpersoner/engagera-dig/engagera-dig-i-en-frivillig-forsvarsorganisation---du-behovs/>
7. Kurser för dig i frivillig försvarsorganisation och Försvarsmakten. *Försvarsutbildarna*. URL: <https://www.forsvarsutbildarna.se/utbildning/kurser-for-dig-i-frivillig-forsvarsorganisation-och-forsvarsmakten/>
8. Om oss. *Försvarsutbildarna*. URL: <https://www.forsvarsutbildarna.se/om-oss/>
9. Prova på kurser. *Försvarsutbildarna*. URL: <https://www.forsvarsutbildarna.se/utbildning/prova-pa-kurser/>
10. Så bidrar frivilliga till god beredskap: vägledning. *Karlstad: Myndigheten för samhällsskydd och beredskap*, 2024. URL: <https://rib.msb.se/filer/pdf/29873.pdf>
11. Till dig som förälder. *Frivilligförsvaret*. URL: <https://frivilligforsvaret.se/ungdom/foraldrar/>
12. Ung i frivilligförsvaret. *Frivilligförsvaret*. URL: <https://frivilligforsvaret.se/ungdom/ungdomsverksamhet/>
13. Ungdom. *Försvarsutbildarna*. URL: <https://www.forsvarsutbildarna.se/ungdom/>
14. Ungdomskurser. *Försvarsutbildarna*. URL: <https://www.forsvarsutbildarna.se/utbildning/ungdom/>
15. Vår historia. *Försvarsutbildarna Göteborg*. URL: <https://www.forsvarsutbildarna.se/goteborg/forsvarsutbildarna-goteborg/var-historia/>
16. Verksamhetsberättelse med årsbokslut 2012. *Svenska Försvarsutbildningsförbundet*. Stockholm, 2013. URL: <https://www.cleardesign.se/forsvarsutbildarnas-arsredovisning-2012/Forsvarsutbildarnas-arsredovisning-2012.pdf>
17. Verksamhetsberättelse med årsbokslut 2016. *Svenska Försvarsutbildningsförbundet*. Stockholm, 2017. URL: <https://www.cleardesign.se/forsvarsutbildarna-arsredovisning-2016/Forsvarsutbildarna-Arsredovisning-2016.pdf>
18. Verksamhetsberättelse med årsbokslut 2018. *Svenska Försvarsutbildningsförbundet*. Stockholm, 2019. URL:

<https://www.cleardesign.se/arsredovisningar/forsvarsutbildarna-arsredovisning-2018/forsvarsutbildarna-arsredovisning-2018.pdf>

19. Verksamhetsberättelse med årsbokslut 2018. *Svenska Försvarsutbildningsförbundet*. Stockholm, 2019. S. 12. URL: <https://www.cleardesign.se/arsredovisningar/forsvarsutbildarna-arsredovisning-2018/forsvarsutbildarna-arsredovisning-2018.pdf>

20. Verksamhetsberättelse med årsbokslut 2021. *Svenska Försvarsutbildningsförbundet*. Stockholm, 2022. URL: <https://www.cleardesign.se/arsredovisningar/forsvarsutbildarna-arsredovisning-2021/forsvarsutbildarna-arsredovisning-2021.pdf>

21. Verksamhetsberättelse med årsbokslut 2022. *Svenska Försvarsutbildningsförbundet*. Stockholm, 2023. URL: <https://www.cleardesign.se/arsredovisningar/forsvarsutbildarna-arsredovisning-2022/>

22. Verksamhetsberättelse med årsbokslut 2023. *Svenska Försvarsutbildningsförbundet*. Stockholm, 2024. URL: <https://www.cleardesign.se/arsredovisningar/forsvarsutbildarna-arsredovisning-2023/>

Інформація про авторів:

Ільницький В. І.

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100; старший науковий співробітник відділу новітньої історії Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, вул. Козельницька, 4, м. Львів, Україна, індекс 7900 (vilnickiy@gmail.com)

Галів М. Д.

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100; старший науковий співробітник відділу новітньої історії Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, вул. Козельницька, 4, м. Львів, Україна, індекс 7900 (halivm@yahoo.com)

Information about the authors:

Ilnytskyi V. I.,

PhD hab. (History), Professor, Head of the Department of History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100; Senior Researcher, Department of Contemporary History, Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies, NAS of Ukraine, 4 Kozelnytska St., Lviv, Ukraine, postal code 7900 (vilnickiy@gmail.com)

Haliv M. D.,

PhD hab. (Education), Professor, Department of Ukraine's History and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100; Senior Researcher, Department of Contemporary History, Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies, NAS of Ukraine, 4 Kozelnytska St., Lviv, Ukraine, postal code 7900 (halivm@yahoo.com)

Izdevniecība «Baltija Publishing»
Valdeķu iela 62 – 156, Rīga, LV-1058

Iespēsts tipogrāfijā SIA «Izdevniecība «Baltija Publishing»
Parakstīts iespiešanai: 2026. gada 2. jūnijs
Tirāža 100 eks.